

Cardenal Vidal i Barraquer

Testimoni fidel (1943-2013)

+ *F. Card.*

RAMON CORTS BLAY · MIGUEL ÁNGEL DIONISIO VIVAS
MANUEL M. FUENTES GASÓ · LLUÍS M. MONCUNILL CIRAC
JOSEP M. SANS TRAVÉ · VALENTÍ SERRA DE MANRESA
JOAN MARIA THOMÀS ANDREU

Edició amb el suport de:

1a edició: maig de 2017

© Dels textos: els seus autors

© De la il·lustració portada (aquarel·la): Lluís Torras Farell

© De la coordinació: Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

C. de Sant Pau 2, 43003 Tarragona

Tel. 977 23 34 12 (Arquebisbat ext. 214)

arxiu.historic@arqtgn.cat

www.ahat.cat

© De l'edició: Silva Editorial

SILVA EDITORIAL

C. Nou de Santa Tecla, 14, baixos · 43004 Tarragona

Tel. 977 24 88 83

nousilvaequips@gmail.com

www.silvaeditorial.com

Impressió: Ulzama

ISBN: 978-84-946759-0-4

Dipòsit Legal: T-101-2017

Tots els drets reservats.

CARDENAL VIDAL I BARRAQUER

Testimoni fidel (1943-2013)

Cicle de conferències del 29 de abril al 22 de maig de 2014

SILVA editorial

PRÒLEG

Tinc especial alegria en escriure aquestes ratlles de presentació del volum d'un dels més insignes predecessors en la seu de Fructuós: el cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer. Aquests textos són el fruit d'unes conferències que en honor del Cardenal va organitzar l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona l'any 2013.

Aprofundir en la vida i en l'obra del Cardenal de la Pau, com moltes vegades se l'ha anomenat, és un deure de justícia per tal que la seva figura quedi ben emmarcada, neta de sospites i engrandida per la seva trajectòria personal i per les seves decisions. Però, a la vegada, és també un deure nostre deixar per als qui vindran després, el testimoni de persones que van viure moments importants de la seva història, especialment el trasllat de les seves despulles —dipositades durant 35 anys a la Cartoixa de La Valsainte— fins a la Catedral Metropolitana i Primada de Tarragona.

Voldria que la insigne figura del cardenal Vidal i Barraquer, junt amb altres que van viure en el seu temps, especialment el bisbe beat Manuel Borràs i tants altres beats i màrtirs, ens ajudessin en aquests moments, certament també difícils, a donar una embranzida evangelitzadora i a saber afrontar, com ells, els reptes que avui dia ens presenta la nostra societat.

Sols em queda donar les gràcies als autors d'aquestes conferències i animar-los a continuar investigant i escrivint sobre aquesta figura tan estimada que és el cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer.

† JAUME PUJOL BALCELLS
Arquebisbe metropolità de Tarragona i primat

PÒRTIC

El divendres 13 de setembre de l'any 2013 es va complir, el 70è aniversari del traspàs, a la ciutat suïssa de Friburg, on estava exiliat, del Dr. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, cardenal-arquebisbe metropolità de Tarragona.

En aquest marc, l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona i l'Arxiu Capitular de la Catedral de Tarragona organitzaren la celebració de *l'Any Cardenal Vidal i Barraquer, testimoni fidel (1943-2013)* amb un seguit d'actes amb l'objectiu de posar en relleu la figura del cardenal, com a símbol de pau i reconciliació per al nostre poble.

Com a acte inaugural d'aquest any, el dia 12 de setembre de 2013 a la Catedral Basílica Metropolitana i Primada de Tarragona, va tenir lloc la celebració d'una eucaristia en memòria seva. Tot seguit, a la sala d'actes del Centre Tarraconense "El Seminari", Mn. Manuel Maria Fuentes i Gasó, canonge arxiver i director de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, va pronunciar la conferència "La purificació de la memòria. El Cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, un testimoni fidel (1868-1943)" on es va evocar la importància i transcendència de la seva figura, tant, per a l'Església de la Tarraconense, de la qual era metropolità, com per a tot Catalunya. Tot seguit, es va interpretar un fragment de l'oratori "Pau i Fructuós" a càrrec Daniel Mas, baríton i Josep Píeres, baix, acompanyats al piano per Mons. Valentí Miserachs i Grau, canonge honorari. L'acte va ser presidit pel Dr. Jaume Pujol i Balcells, arquebisbe metropolità de Tarragona i primat de les Espanyes i per la senyora Núria de Gispert i Català, presidenta del Parlament de Catalunya, els quals van cloure l'acte amb llurs parlaments. A la finalització de l'acte es va descobrir una placa en memòria dels preveres i religiosos que, pel sòl fet d'ésser-ho, foren jutjats a la Sala d'Actes del Seminari de Tarragona, convertida durant la Guerra Civil espanyola, en seu del tribunal popular (1936-1937), i on sant Jaume Hilari, fms, fou condemnat a mort.

Tot seguit, a l'antic menjador del claustre del Sagrat Cor del Seminari es va inaugurar l'exposició "L'Església de Tarragona (1936-

1939). Testimonis de la fe” com a tret de sortida de la celebració, el 13 d'octubre, de la beatificació a Tarragona del bisbe màrtir Dr. Borràs i d'un grup nombrós de preveres, seminaristes i religiosos de l'arquebisbat de Tarragona, igualment màrtirs, dels quals el cardenal Vidal n'era cap i pastor.

Entre el 29 d'abril i el 2 de maig del 2014 a l'aula de Santa Tecla del Centre Tarraconense “El Seminari” va tenir lloc un cicle de set conferències amb la intenció d'apropar a la societat la figura del cardenal i presentar el temps històric que li va tocar viure.

El cicle s'inaugurà amb la conferència “El cardenal Vidal i Barraquer i Franco. Dues visions antagòniques de les relacions Església i Estat (1936-1943)” pronunciada per Mn. Manuel M. Fuentes i Gasó, director de l'AHAT, que va presentar la visió que tenia el cardenal sobre la relació entre l'Església i l'Estat. D'acord amb la doctrina pontifícia de Lleó XIII i Pius XI l'Església no havia de sotmetre's als interessos de l'Estat ni esdevenir *instrumentum regni*. Per altra banda, acceptava qualsevol mena d'autoritat que s'hagués constituït d'una manera legítima. Enfront d'això, l'Església que propiciava el militar sollevat, d'acord amb una part de l'episcopat espanyol, el pensament teològic-polític del qual es mantenia encara fidel a principis de l'antiga cristiandat, acceptava com a plausible la defensa d'actituds i accions decididament contràries a les autoritats legítimament constituïdes quan l'acció de govern d'aquestes anava en contra dels interessos tradicionals de l'Església.

A la conferència “El Cardenal Isidre Gomà i Tomàs (1935-1940)” del Dr. Miguel Ángel Dionisio Vivas, arxiver de l'Arxiu Diocesà de Toledo, va fer un repàs biogràfic d'aquesta figura tan controvertida en l'àmbit dels convulsos anys trenta del segle XX, tan dins de l'àmbit civil com l'eclesiàstic. Gomà, símbol d'una manera d'entendre el catolicisme, que semblava que havia triomfat el 1939, però que a partir dels anys 60, amb els nous aires eclesials del Concili Vaticà II i de les profundes transformacions socials, culturals i polítiques esdevingudes en els últims anys del franquisme, va passar a convertir-se en “el cardenal de la guerra”, per haver optat per la “Croada” i la bel·ligerància intransigent, davant la postura, sempre dialogant, del cardenal Vidal.

Fra Valentí Serra de Manresa, arxiver provincial dels caput-

xins, amb la conferència “El Cardenal Francesc d’A. Vidal i Barraquer i l’Església del seu temps” va situar la figura del cardenal en el context eclesial i polític en què hagué d’exercir l’episcopat; un àmbit sociopolític molt complex condicionat, en primer lloc, per l’anticlericalisme incentivat pel govern de Canalejas; un context marcat també per les intromissions del govern del Directori Militar en la vida eclesial durant la llarga etapa dictatorial del general Primo de Rivera, en tercer lloc, un context greument afectat pel laïcisme agressiu de la Segona República i, finalment, un món fortament estigmatitzat pels dolorosos fets produïts durant la Guerra Civil, especialment degut a la persecució religiosa i la posterior repressió franquista al poble de Catalunya.

El Sr. Lluís Maria Moncunill i Cirac amb la conferència el “Dr. Carles Cardó i Sanjuan (1884-1958) Implicacions tarragonines” va anar resseguint la relació de l’il·lustre canonge vallenc amb el clergat tarragoní i la ciutat de Tarragona. Tanmateix, va concentrar la seva atenció, especialment, en la relació del Dr. Cardó amb el cardenal Vidal i Barraquer i el Dr. Isidre Gomà. Malgrat que des de sempre va mostrar una relació franca, cordial i amatent amb el que fou director del Seminari Pontifici de Tarragona durant els seus estudis, el Dr. Gomà, l’actitud d’aquest, recolzant obertament els militars sollevats durant la Guerra Civil, el va decantar decididament a favor del cardenal Vidal i Barraquer que va mantenir sempre la llibertat de l’Església enfront de la utilització de la religió per part de l’Estat.

La conferència “La dictadura de Primo de Rivera i Església catalana (1923-1930)” pronunciada pel Dr. Ramon Corts i Blay va tractar, basant-se, quasi exclusivament, amb documentació de l’Arxiu Secret Vaticà, de la defensa que va fer el cardenal davant la dictadura de la llibertat de l’Església, dels ensenyaments del Concili de Trento sobre la llengua materna en la pastoral, i la defensa de Catalunya.

La penúltima conferència del cicle, va anar a càrrec del Dr. Josep Maria Sans i Travé, director de l’Arxiu Nacional de Catalunya titulada “La salvació de persones i béns eclesiàstics per part de la Generalitat de Catalunya durant la revolució i Guerra Civil (1936-1939)” va destacar l’actiu paper de la Generalitat de Catalunya per salvaguardar el patrimoni monumental, artístic, documental i bi-

bliogràfic de l'Església, així com les vides de clergues, religiosos i religioses durant la cruenta persecució religiosa. Entre les moltes persones que van arriscar les seves pròpies vides per tal de salvar la dels altres, cal destacar la figura de dos consellers de la Generalitat de Catalunya; Josep M. Espanya, conseller de Governació, i Ventura Gassol, conseller de Cultura, que salvà d'una mort segura el mateix cardenal Vidal i Barraquer.

El cicle es va tancar amb la conferència del Dr. Joan M. Thomàs Andreu, professor d'història contemporània de la URV, "El primer franquisme i l'Església de Tarragona" que va centrar la seva exposició a donar unes pinzellades generals sobre el Règim i l'Església en els primers temps del franquisme a l'arquebisbat de Tarragona, des del punt de vista que tenien les autoritats de les actituds polítiques dels eclesiàstics. Tanmateix, també va tractar les gestions de les autoritats pel retorn o no del cardenal Francesc Vidal i Barraquer a la Seu de Tarragona.

L'Any Cardenal Vidal i Barraquer, testimoni fidel (1943-2013) es va cloure el 24 de maig de 2015 amb la publicació "Correspondència del Dr. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, cardenal arquebisbe de Tarragona, amb la Secretaria d'Estat de la Santa Seu (1936-1939)". L'obra confegida a partir dels documents originals que se serveixen a l'AHAT, ens acosta, doncs, a les intenses i interessants relacions del cardenal Vidal i Barraquer amb el cardenal Eugenio Pacelli, secretari d'Estat de la Santa Seu, que permeten comprendre i articular documentalment, des de diverses perspectives i actors, tot el període de la Guerra Civil espanyola.

El present llibre recull la lliçó inaugural de l'Any Cardenal Vidal i Barraquer, testimoni fidel (1943-2013) i les set conferències que conformaren el cicle esmentat.

SEMBLANÇA DEL CARDENAL ARQUEBISBE DE TARRAGONA DR. FRANCESC VIDAL I BARRAQUER

El 3 d'octubre de 1868 naixia a Cambrils, en el si d'una família benestant catòlica, Francesc, primogènit del matrimoni format per Francesc Vidal i Gimbernat i Angelina Barraquer i Roviralta. Al cap de dos anys i mig naixia el primer germà Josep, al qual seguiren Paula i Tomàs.

Als 12 anys ingressà al Col·legi de Sant Ignasi de Manresa de la Companyia de Jesús. Ben aviat manifestà la seva intenció de fer-se jesuïta, però el seu pare li ho prohibí tot instant-lo primer a acabar els estudis. El seu mentor, el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages, el dissuadí de fer-se jesuïta tot dient-li que a l'Església hi sobraven religiosos i hi faltaven capellans com ell.

La mort de la seva mare el 31 d'agost de 1881, víctima d'una febre tifoide, fou un gran sotrac per l'infant de només tretze anys.

Durant quatre cursos seguí els seus estudis de batxillerat a Manresa. El 1886 es traslladà a Barcelona per estudiar el cinquè curs de batxillerat al Seminari Conciliar. El seu pare, que s'havia desplaçat a Barcelona per estar a prop dels seus fills, moria el 28 de desembre.

A la mort del pare, en Francesc i els dos germans seran acollits pels oncles, Josep Vidal i Carme Martorell, que no havien tingut fills, al seu domicili del passeig de Gràcia i més tard a la casa de Sarrià.

Era desig del pare que abans d'iniciar-se en la carrera eclesiàstica cursés una carrera civil. Així, el 1887 ingressà a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona on es llicencià en dret civil i eclesiàstic amb les millors qualificacions.

Ben aviat treballarà com a passant al despatx del reconegut advocat Joaquim Almeda i Roig.

L'any 1895, inicià els estudis eclesiàstics al Seminari de Barcelona, però reclamat per l'arquebisbe de Tarragona, Tomàs Costa i Fornaguera, els acabà a la Universitat Pontifícia de Tarragona.

Essent ja sacerdot va obtenir el grau de doctor en dret civil i

canònic amb la defensa que féu el 24 de setembre de 1900 de la seva tesi doctoral a Madrid sota el títol “El derecho de la guerra en Roma”.

L'1 de maig de 1898 va rebre la tonsura i els primers ordres de mans de l'arquebisbe de Tarragona, Tomàs Costa i Fornaguera. Aquest mateix prelat li administrà l'any següent els ordres restants, el 24 de febrer rebé les dos ordres menors que li mancaven, l'endemà, el subdiaconat, i el 18 de març el diaconat. El 17 de setembre, a les témpores de tardor, fou ordenat prevere.

A la capella del col·legi de les religioses del Sagrat Cor de Sarrià celebrà el 21 de setembre la seva primera missa. Allí, s'hi trobava professa la seva germana Paula. Com a mostra de la seva senzilla que l'acompanyà tota la seva vida la missa fou resada en lloc de cantada, tal com s'acostumava a fer.

Els seus coneixements de dret el portaren de ben aviat a ocupar càrrecs dins de la cúria. El 3 d'agost de 1900 fou nomenat jutge auditor de testaments i causes pies i jutge metropolità i el 27 de novembre fou designat fiscal substitut del Tribunal eclesiàstic i metropolità de Tarragona.

El 19 de setembre de 1907 guanyà brillantment les oposicions a canonge de la Seu de Tarragona i el 1910 fou promogut a la dignitat d'arxipreste. El 9 d'octubre de l'any següent, a la mort de l'arquebisbe Tomàs Costa i Fornaguera, era elegit vicari capítular pels membres del Capítol metropolità.

L'any 1913 el bisbe de Jaca, Antolí López i Peláez, fou preconitzat com a arquebisbe de Tarragona. En el mateix decret l'administrador apostòlic de Solsona, Lluís Amigó i Ferrer, era promogut a la Seu de Sogorb. El 10 de novembre, als 45 anys, Vidal i Barraquer era preconitzat bisbe titular de Pentacòmia i administrador apostòlic de Solsona, càrrec que rebutjà, però el nunci Ragonesi l'obligà a acceptar. Fins el 13 de març de l'any següent ocupa també el càrrec de vicari general de l'arxidiòcesi tarragonina per desig exprés del Dr. Antolí.

El diumenge, 26 d'abril de 1914, diada de la Mare de Déu de Montserrat, fou consagrat bisbe a la Seu de Tarragona actuant de consagrant el Dr. Antolí López i Peláez, assistit pel Dr. Ramon Barbarà, bisbe administrador apostòlic de Ciudad Rodrigo i pel Dr. Ramon Guillaumet, bisbe de Còrdova. Els padrins foren els

seus oncles Josep Barraquer i Carme Martorell. El 24 de maig féu l'entrada solemne al bisbat de Solsona on es proposà aplicar la seva divisa episcopal *Diligite Alterutrum*, “estimeu-vos els uns als altres”.

Mostra de la seva vàlua fou l'elecció com a senador el 20 de setembre de 1914 en representació de la Conferencia Episcopal Tarraconense.

L'any 1917 fou nomenat per la Santa Seu vocal de la junta mixta per la revisió i la reforma del concordat.

Pels volts de Nadal de l'any 1918 l'arquebisbe Antolí López i Peláez moria a Madrid on estava en virtut del seu càrrec de senador vitalici i el 7 de maig de 1919 el Dr. Vidal i Barraquer era preconitzat pel papa Benet XV com a arquebisbe de Tarragona. El 3 de juliol li fou concedit el pal·li, prenent possessió de la seu metropolitana per poders atorgats a Alejo Larrión, degà del capítol, el 4 de desembre. El 21 féu l'entrada solemne a Tarragona com a arquebisbe, procedent de Torredembarra.

Durant el seu episcopat s'impulsà l'ensenyament del catecisme amb la publicació de diverses exhortacions i instruccions, així com l'organització de la Setmana Catequística a Reus l'any 1923. També es preocupa per la formació de la joventut, a través del Fejocisme, l'Acció Catòlica o la Congregació Mariana.

Vetllà pel bon funcionament de les parròquies, ja que aquestes eren el nucli de l'acció pastoral de l'arxidiòcesi.

Suprimit el pressupost eclesiàstic durant la República va organitzar l'obra pia del Culte i Clergat per tal de disposar d'una caixa diocesana sanejada.

En el terreny cultural es preocupà per la formació del clergat. Portà al seminari professors formats en universitats de renom, com fou el Dr. Miquel Vilatimó, el P. Josep M. Puigdesens, i també envià a estudiar a Roma els clergues més brillants per tal que aprofundissin en els seus coneixements.

El 9 de febrer de 1920 creà l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona on s'hi havien de conservar “tots els documents històrics i manuals antics de l'Arxiu de la Província Tarraconense, de la Taula Arquebisbal, de la Secretaria de Cambra, de la Cúria Eclesiàstica i dels arxius parroquials de tota l'arxidiòcesi”. Encomanà la tasca a Mn. Sanç Capdevila i Felip.

El 23 de febrer de 1921, el papa Benet XV el nomenà cardenal sota el títol de Santa Sabina i el 9 de març féu l'entrada a Tarragona tot passant primer per la ciutat de Reus. Quatre dies mes tard, el comte Salimèni li lliurà el nomenament pontifici. El 7 de juny anà a Roma on el papa li imposà el "cappello".

Amb la mort del papa Benet XV el 22 de gener de 1922, el cardenal Vidal i Barraquer va haver d'assistir al conclave per l'elecció del seu successor que prengué el nom de Pius XI, amb el qual mantindrà una relació fluida durant el seu pontificat.

El setembre de 1923 triomfà el cop d'estat del capità general de Catalunya Miguel Primo de Rivera. El rei Alfons XIII li atorgà la seva confiança i aquest constituí un govern format exclusivament per militars per la qual cosa prengué el nom de Directori Militar.

Durant aquesta etapa el cardenal Vidal i Barraquer va haver de sofrir dures campanyes difamatòries de la premsa espanyola i també pressions per tal que abandonés el càrrec. La seva defensa dels drets de l'Església que deia, eren els mateixos drets que els del poble, el van portar a ser denunciat diverses vegades davant la Secretaria d'Estat i també a una fiscalització policíaca dels seus actes. Titllat de catalanista, el van acusar d'atemptar contra la unitat d'Espanya i el van proposar per traslladar-lo a les seus de Saragossa, Granada o Burgos mentre a les seus catalanes es nomenaven bisbes castellanoparlants, fet al qual el cardenal s'hi oposà nombroses vegades.

El 14 d'abril de 1931 es proclamava la II República Espanyola. En aquest nou context polític l'actuació del cardenal fou en tot moment en pro d'una acció pastoral encaminada a fomentar la convivència i la comprensió entre l'Església i el nou règim.

A l'abril del 1934, el papa Pius XI va preconitzar al Dr. Manuel Borràs i Ferré, el seu vicari general, com a bisbe auxiliar de Tarragona i titular de Bisaca. El 2 de juliol, el cardenal Vidal i Barraquer li va conferir la consagració episcopal.

El fracàs de l'alçament militar del 18 de juliol de 1936 va donar lloc a l'inici d'una cruenta guerra civil.

El 21 de juliol, al migdia, el cardenal, des de la torre de l'arquebisbe contemplava com cremaven les esglésies i convents de Reus. A les set de la tarda s'iniciava a Tarragona la destrucció amb l'incendi del monestir de Santa Clara. Malgrat la insistència de

la Comissaria d'Ordre Públic que abandonés el palau arquebisbal s'hi va resistir expressant el seu desig de morir allí si arribava el cas. Finalment, al vespre, davant el dilema que per a salvar-lo caldria disparar contra el poble, si aquest assaltava el palau arquebisbal, acceptà abandonar-lo. L'única condició que posà fou que volia refugiar-se en algun indret que fos dins de l'arquebisbat de Tarragona.

Aquella mateixa nit, el cardenal, juntament amb el seu bisbe auxiliar, el Dr. Manuel Borràs i Ferré, el Dr. Joan Viladrich i Viladomat, el seu familiar, el Dr. Magí Albaigès i Escoda, arxipreste de la catedral, i Mn. Joan Monrabà i Martorell, caudatari de l'arquebisbat, escoltats per la policia, es dirigiren cap al monestir de Poblet. L'endemà Eduard Toda i Güell, president del patronat de Poblet, comunicà al comitè de Vimbodí la presencia dels eclesiàstics.

A la tarda del dia 23, un grup de milicians de l'Hospitalet del Llobregat, procedents de Vimbodí, es va presentar al monestir i van detenir al cardenal i al seu familiar. Primer foren portats a Vimbodí, on van viure moments d'angoixa i incertesa, i després es van dirigir cap a la Torrassa. Una avaria en el cotxe els va obligar a aturar-se a Montblanc. El comitè antifeixista local s'oposà a què s'emportessin els detinguts, i aquests foren tancats a la presó de la vila ducal. El dia 24 el seu bisbe auxiliar, el Dr. Manuel Borràs, fou detingut a Poblet i tancat també a la mateixa presó.

La matinada del dia 25, el Dr. Joan Solé i Pla, diputat del Parlament de Catalunya, després de les gestions efectuades davant del comitè local, i havent aconseguit una ordre directa d'alliberament del cardenal i del seu familiar signada pel president de la Generalitat, Lluís Companys i Jové, pogué endur-se als detinguts. El cardenal va insistir moltíssim davant del Dr. Solé per tal que també fos alliberat el seu bisbe auxiliar, el Dr. Borràs. La delicadíssima situació que s'havia creat arran del seu alliberament aconsellava, segons el parlamentari, deixar les gestions per a quan arribessin a Barcelona.

El 31 de juliol, sota la protecció del govern de la Generalitat de Catalunya, el cardenal i el Dr. Viladrich van poder embarcar en un vaixell italià. Arribats a Itàlia van fixar la seva residència a la Cartoixa de Farneta, a prop de Lucca.

El cardenal Vidal i Barraquer es va negar a signar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol, de l'1 de juliol de 1937 impulsada pel cardenal Gomà, on es reconeixia els militars sollevats, perquè considerava que podia agreujar la persecució que, preveres, religiosos i fidels encara patien a la zona republicana. També s'hi va oposar perquè pensava que, a mitjà termini, esdevindria una pesada hipoteca per a l'Església i la seva llibertat d'acció pastoral.

El seu posicionament, a més de l'acusació de separatisme, que pesava sobre ell, d'ençà de la dictadura de Primo de Rivera, per part dels sectors tant polítics com eclesiàstics d'extrema dreta espanyols, van fer que el general Franco el declarés "incompatible con la Nueva España" i li hi prohibís el seu retorn. Així, moria exiliat a Friburg (Suïssa), el 13 de setembre de 1943. Moria víctima de la persecució a la qual va ésser sotmès, primer pels anarquistes i després pels feixistes.

JOAN MARIA QUIJADA BOSCH
NEUS SÁNCHEZ PIÉ

LA PURIFICACIÓ DE LA MEMÒRIA. EL CARDENAL FRANCESC D'ASSÍS VIDAL I BARRAQUER, UN TESTIMONI FIDEL (1868-1943)

El 13 de setembre de 2016, celebrem el setantè aniversari del **E**traspàs del cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer. En el seu testament, atorgat el 1939, durant el conclave que va elegir a Pius XII, va disposar que, quan fos possible, volia ésser enterrat a la catedral de Tarragona juntament amb les despulls del Dr. Manuel Borràs i Ferré, el seu estimat bisbe auxiliar, assassinat el 12 d'agost de 1936, al Coll de Lilla. La seva voluntat, tanmateix, no es va poder complir fins l'any 1978, després de la mort del general Franco.

Els organitzadors de l'acte van remarcar que no es tractava del trasllat d'unes despulls sinó del retorn del cardenal. Com era d'esperar, per a moltes persones, creients o no creients, el retorn va ésser motiu d'alegria i va provocar una sensació de reparació i de justícia, tanmateix, per a d'altres va generar sensació de frustració i sobretot de ràbia continguda. Per a l'Església que pelegrina a Tarragona, de la qual n'havia estat pastor de 1919 a 1943, la paràbola bíblica, tot capgirant-se, es complia: el pare tornava a casa i, ara, eren els seus fills i filles els qui sortien a rebre'l a la porta de casa.

El retorn es produïa, com hem dit, l'any 1978, abans d'aprovar la Constitució, a l'inici de l'avui tant denotada Transició. Potser, per això, algunes persones han tingut la impressió que havia tornat l'home que, l'any 1936, havia fugit de la persecució religiosa, però no pas el qui, l'any 1943, havia mort a l'exili perquè el règim de Franco, per motius falsament considerats polítics, li havia impedit el retorn.

L'any 1944, el Dr. Salvador Rial i Lloberas, vicari general del cardenal Vidal i Barraquer, de 1937 a 1943, i a aleshores administrador apostòlic de Tarragona, s'acomiadava dels fidels tarraconins, dient: *"Indubtablement, entre el clergat de l'Arxidiòcesi la primera víctima fou el Pastor, l'eminentíssim senyor Cardenal*

arquebisbe. Sense efusió de sang, però autèntica víctima i màrtir. Recordem que l'Església venera com a màrtirs molts que van sofrir persecució però sense efusió de sang"¹. Era la primera vegada que, després del seu traspàs, algú s'atrevia públicament, i per escrit, a assenyalar les doloroses i especials circumstàncies de la seva mort.

El cardenal Vidal i Barraquer pertany a aquest tipus d'homes, o de dones, que, mentre viuen, generen generoses filies, però també convoquen geloses fòbies. Persones que, fins i tot, després de la seva mort, continuen congriant inquietuds i expectatives, però també frustracions i contraposicions. Persones que aconseguïen desinstal·lar-nos de les nostres preteses seguretats perquè desvetllen les nostres consciències còmodament adormides. No ens ha de sorprendre, doncs, que de vegades ens resulti difícil assumir el seu posicionament personal davant la vida, o bé, la seva implicació en la resolució dels reptes, conflictes o esperances col·lectives.

L'any 2000, el papa Joan Pau II, en la carta apostòlica "*Tertio millenio adveniente*" desitjava que el Jubileu de l'Any 2000 fos una ocasió per a una purificació de la memòria de l'Església de "*totes les formes de contratestimoni i d'escàndol*", que s'han succeït al llarg del passat mil·leni". El document pontifici acabava dient: "*També per la seva responsabilitat envers la veritat l'Església "no pot travessar el llindar del nou mil·leni sense animar als seus fills a purificar-se, en el penediment d'errors, infidelitats, incoherències i lentituds. Reconèixer els fracassos d'ahir és un acte de lleialtat i de valentia". Això obre per a tots un nou demà*".

Al cap de setanta anys de la mort del cardenal Vidal i Barraquer hem de poder apropar-nos al nostre passat, personal i col·lectiu, d'una manera serena, lúcida i racional. Respectant, evidentment, la diversitat de les circumstàncies, de les experiències i dels sentiments, de persones i de famílies. Tenint capacitat, en primer lloc, d'acceptar la complexitat d'aquesta realitat plural. En segon terme estimant-la com a pròpia, perquè és enriquidora i esdevé alliberadora dels fantasmes del passat. I finalment, després d'acceptar la realitat i d'esforçar-nos en estimar-la, correspon a cadascú de no-

¹ BOEAT de 30 de juny de 1944, núm. 13, p.195.

saltres decidir, com i de quina manera, volem construir el nostre present. Un present ben arrelat en el passat i projectat esperançadament envers un futur més humà, lliure i solidari. I per aquells que som creients per ajudar a bastir un món que ens permeti fer aflorar el Regne de Déu. El cardenal Vidal i Barraquer, com a home, com a creient i com a pastor, ens pot ajudar en aquest exercici de purificació de la nostra memòria, personal i col·lectiva, al qual el beat Joan Pau II ens exhortava.

Dues premisses ens ajuden a fer l'hermenèutica del seu pensament i, sobretot, de la seva acció:

1. Segurament la seva formació jurídica el va ajudar a esdevenir un home que naturalment valorava i emprava el diàleg i que tendia a bastir ponts. La capacitat de detectar allò que realment és nuclear i veritablement irrenunciable i també d'acceptar l'existència d'aquell llast, d'aquell pes mort, que amb el pas del temps s'havia anat encastant en la vida cristiana, però que es podia anar abandonant. Per això, entre 1931 i 1935, va esdevenir per a la Santa Seu i la República l'home capaç d'assolir un *Modus vivendi*. Un nou règim de relacions, franques i lliures, que permetessin, des de la nova legalitat republicana, l'exercici de la llibertat religiosa i no fessin dels catòlics uns actors passius i muts, o bé, uns enemics declarats del nou marc de convivència que, l'Església havia saludat i acceptat. Les actituds radicals i intransigents, dins i fora de l'Església, van portar aquest intent a una via morta. Malgrat això el cardenal Vidal i Barraquer va continuar, fins al darrer instant de la seva existència, transitant per aquesta via que considerava era la única que portava a la meta delejada, i això, no solament per ésser fidel a la seva consciència, sinó també a l'Església i a l'Evangelí que li havia estat confiat.

2. El cardenal Vidal i Barraquer no partia inicialment de posicions familiars ni personals especialment catalanistes. De fet no era pas el candidat dels sectors més nacionalistes per a la seu de Tarragona. Tanmateix, va anar prenent consciència paulatinament, gràcies al pensament del seu mentor, el bisbe Josep Torras i Bages, i la seva fidelitat a la legislació conciliar i al pensament de l'Església, que existia una realitat específicament catalana i que l'Església l'havia d'atendre per a ésser fidel a ella mateixa i pastoralment eficaç. Per aquest motiu, no per qüestions partidàries, va defensar

de forma equilibrada, però també contundent quan era necessari, primer durant la dictadura de Primo de Rivera i, després, davant de la dictadura de Franco, el dret de l'Església a emprar la llengua catalana i a organitzar-se d'acord amb les seves necessitats específiques i singulars. No prestant-se, per tant, de cap manera a esdevenir una eina de l'estat per a tasques que res no tenien a veure amb la seva missió evangelitzadora. Probablement va evolucionar d'una posició regionalista a una vertaderament autonomista. Però mai no va recolzar una opció partidària concreta. El seu lema "tot per Déu i res per la política" marca decididament tot el seu ministeri episcopal. Això, és així, malgrat les calumnies mal intencionades que el van acompanyar al llarg de la seva vida i àdhuc després de la seva mort.

Voldriem, ara fixar-nos, en quatre punts d'interès que van marcar la seva actitud, tant personal com eclesial, després del juliol de 1936: 1. la persecució religiosa, 2. la guerra civil, 3. l'actitud de l'Església davant la mateixa guerra, i 4. la pregona dignitat i noblesa del seu compromís personal, tant cristià com ètic. Acabarem, fixant-nos en la mort, el seu darrer testimoni. I, donat que el qui avui els adreça la paraula és un arxiver de la seva Església, sempre que sigui documentalment aconsellable escoltarem les seves pròpies paraules.

I • La persecució religiosa

1. El dimarts 21 de juliol de 1936, al migdia, el cardenal, des de la torre de l'arquebisbe, contemplava com cremaven les esglésies i convents de Reus. A les set de la tarda, s'iniciava a Tarragona la destrucció dels temples de la ciutat amb l'incendi del monestir de Santa Clara. Refiant-se de les promeses que li havien fet les autoritats i de la legalitat vigent, va intentar infructuosament obtenir la protecció necessària per al salvament dels preveres, religiosos, religioses i llocs de culte. Malgrat la insistència de la comissaria d'ordre públic que abandonés el palau arquebisbal, s'hi va resistir expressant el seu desig de morir allí si arribava el cas. Quan, arribat el vespre, hom li va manifestar que per salvar-lo caldria disparar contra el poble si aquest assaltava el pa-

lau arquebisbal, ell finalment va acceptar abandonar-lo, posant com a condició que volia restar en algun indret que pertanyés a l'arquebisbat de Tarragona. Ell lloc que va triar va ésser el monestir de Poblet.

El dia 23, a mitja tarda, un grup de milicians de l'Hospitalet de Llobregat, procedents de Vimbodí, on s'hi havien desplaçat per una qüestió familiar, es van presentar al monestir i van detenir el cardenal i el seu familiar. Van ser portats primer a Vimbodí, on van viure moments d'angoixa i d'incertesa, i després es van dirigir cap a la Torrassa. Tanmateix, una avaria al cotxe els va obligar a anar a Montblanc. Després d'un estira-i-arronsa amb el comitè local, que no volia que s'emportessin els detinguts, els van tancar a la presó de la vila ducal. El dia 24, abans del migdia, el Dr. Borràs va ser detingut a Poblet i tancat també a la mateixa presó.

La matinada del dia 25, el Dr. Joan Solé i Pla, diputat del Parlament de Catalunya, després de diverses gestions efectuades davant del comitè local, i havent aconseguit un ordre directa d'alliberament del cardenal i del capellà que l'acompanyava en el moment de la seva detenció, signada pel president Lluís Companys i Jové, tal i com exigia el comitè montblanquí, va poder endur-se els detinguts. El cardenal va insistir moltíssim davant del Dr. Solé per tal que també fos alliberat el seu bisbe auxiliar, el Dr. Borràs. La situació precària que s'havia creat arran del seu alliberament aconsellava, segons el parlamentari, deixar les gestions per a quan arribessin a Barcelona. Sota la protecció del govern de la Generalitat de Catalunya, el cardenal i el Dr. Viladrich van poder embarcar en un vaixell italià. Arribats a Itàlia, van fixar la seva residència a la Cartoixa de Farneta, a prop de Lucca.

A finals d'agost de 1936 el cardenal va intentar fer arribar al president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, a través del consolat francès a Barcelona, la seva proposta d'oferir-se personalment com a hostatge: *"com a presoner i com a penyora per la llibertat dels sacerdots, religiosos i seminaristes"* detinguts. El cònsol ho va desaconsellar perquè, segons va reconèixer, el veritable poder es troba aleshores a les mans de la FAI.

Des del primer moment, malgrat les calumnies que contra ell van deixar anar els franquistes, va denunciar i es va doldre de la persecució religiosa davant la Santa Seu i el països democràtics.

Així, ho exposava l'octubre de 1937 al secretari d'estat cardinal Pacelli: *“És certament molt dolorós i solleva l'ànima noble, generosa i recta el deixar sense pública protesta tants sacrilegis i pecats, tants assassinats i atrocitats, tantes destruccions i devastacions, però, talment com Jesucrist i els primitius màrtirs, convé tenir una gran prudència i paciència pels qui no reflexionen, pels qui estan cecs, pels qui exacerbats i ofuscats per la passió i el desig de venjança no saben el que fan i arriben a l'extrem de beure la sang dels ministres del Senyor i dels bons catòlics després d'haver saciat el seu odi martiritzant horriblement les víctimes.”*²

2. Tanmateix, el dolor i la confusió de la primera hora no el van distreure de les necessitats ineludibles que hi havia en aquell moment. Així, va anteposar els seus principis evangèlics i humanitaris a d'altra mena de càlculs i combinacions. Es va dedicar a cercar i repartir diners i queviures als clergues, religiosos, laics i família necessitats. Ho va aconseguir tot pidolant l'ajut arreu del món. Mentre algun prelat considerava que ajudar-los significava col·laborar amb l'enemic perquè així entraven divises a la zona republicana. I un altre no tenia escrúpols en donar als militars l'ajuda obtinguda dels catòlics europeus o americans. L'ajut inestimable del seu germà Josep, dels fejocistes, del Dr. Jaume Toldrà i Rodon, del Dr. Lluís Vila i Abadal, Ferran Ruiz Hebrard, Maurici Serrahima, i alguns d'altres, van fer possible que molts subsistissin dignament.

3. El seu lema episcopal *“diligite alterutrum”*, és a dir, *“Estimeu-vos els uns als altres”* el va convertir en la clau hermenèutica principal per a *“resistir”* davant la persecució. Per això no s'estava d'insistir en els valors de l'amor i de la reconciliació. Aquests i, no pas cap altres, havien d'ésser la clau per a llegir adequadament els signes dels temps: *“Res de venjances, caritat i caritat, per damunt de tot i contra altres ventades que puguin bufar en altres indrets. Deu ésser aquesta la pedra de toc.”*³ I també, el seu vicari general, el Dr. Salvador Rial, afirmava amb determinació: *“Insisteixo molt en foragitar dels esperits tot sentiment de venjança, recordant-los que la venjança pròpia del cristià és l'amor; també els hi faig present que ningú deu buscar la culpa o la responsabilitat dels al-*

² 2 de setembre de 1936, Certosa di Farneta.

³ 11 d'octubre de 1937, Certosa di Farneta.

tres, sinó cadascú la pròpia, o per pecats de comissió, o per pecats d'omissió."⁴

4. La qüestió d'autoritzar el culte públic, especialment a partir dels fets de maig de 1937, va esdevenir un lloc de desencontre per a molts catòlics. La necessitat que l'església clandestina expandís el seu camp d'acció es feia cada vegada més urgent. Després de tant de temps de no poder accedir al culte i gaudir de la gràcia dels sagraments, i de l'acció reiterada de la propaganda antireligiosa, alguns fidels començaven a tenir "*set de Déu*", mentre que altres s'anaven refredant espiritualment. Aprofitar les mínimes possibilitats per a evangelitzar sense esperar una situació de "*normalitat*" va acabar convertint-se en una prioritat pel cardenal i el seu vicari general. Conscients de la possible utilització propagandística per part de la República i de la por de molts clergues i fidels a sortir de la clandestinitat les negociacions van ésser llargues i mai a qualsevol preu.

II • La guerra civil

El treball a favor de la pau

El cardenal Vidal i Barraquer va treballar sempre, malgrat els limitats instruments que l'imposaven les especials circumstàncies del seu exili, per assolir una pau justa i negociada. Així, el 7 de novembre de 1938, quan la batalla de l'Ebre pràcticament estava ja decidida, encara escrivia al cardenal Pacelli: "*La idea d'una gestió pacificadora no s'aparta del meu pensament. Hi escau tant a la missió d'un bisbe, estimar i recercar la pau!*". I proposava, una vegada més, l'acció mediatra d'Anglaterra i els passos que havia fet, conjuntament amb el cardenal Verdier, de París, mentre insistia en la raó profunda de l'afer: el Bon Samarità, tot referint.-se al bon Jesús, i afegia: "*Con arreglo caritativo y justo se puede conseguir mucho más que con la victoria completa por las armas, que deja a los espíritus agriados y humillados y poco dispuestos al perdón o al olvido*".

⁴ 21 de setembre de 1937, Tarragona.

Els bombardeigs

El seu vicari general, el Dr. Rial l'informava puntualment dels bombardeigs indiscriminats que sovintejaven a Barcelona, Tarragona i Reus, entre d'altres poblacions catalanes. El cardenal feia arribar al Vaticà el pànic dels seus habitants tot demanant la intervenció pontifícia pel cessament dels bombardeigs a la població civil. El 10 de maig de 1938 els diaris barcelonins es fan fer ressò de la gestió en aquest sentit del papa Pius XI davant del govern de Salamanca.

III · L'actitud de l'Església davant de la guerra civil

1. L'allargament de la guerra, la duresa i crueltat de la persecució religiosa i el consegüent agraïment per haver-ne estat alliberats, juntament amb les pressions de Franco van forçar a l'Església espanyola a prendre una posició. El 7 de juny de 1937, el cardenal de Toledo, Isidre Gomà i Tomàs, enviava als metropolitans les galerades de la carta col·lectiva, mentre els feia notar que el document l'havia redactat per suggeriment del mateix Franco i que en tenia coneixement la Santa Seu. El dia 27 de juny el cardenal Vidal i Barraquer li responia amb una franquesa admirable: *“És cosa delicadíssima acceptar suggeriments de persones estranyes a la jerarquia en matèria de la seva incumbència, ja que aquesta ha d'ésser directora i impulsora, no pas dirigida o arrossegada. S'as-senta un mal precedent per al dia de demà, i es deixen perdre les circumstàncies propícies en l'inici d'una nova era per a demostrar pràcticament que els bisbes estan completament apartats i molt per damunt de qualsevulla partidisme polític”*. I afegia encara: *“Això no vol, dir que no puguem estimar la nostra pàtria i ajudar amb totes les nostres forces el poder civil en la seva tasca pel bé comú, però hem de fer-ho com a sacerdots i com a bisbes, complint sempre ordenadament i jeràrquicament els nostres deures i la nostra altíssima missió de pau, caritat i concòrdia”*. Continuava dient: *“la nostra missió primordial és la de difondre el Regne de Crist, maldar per la llibertat i la independència de l'Església i defensar el papa”*. I acabava assegurant que: *“la responsabilitat que comporta és molt greu en els moments actuals de nerviosisme, expectació i*

divisió del territori espanyol en dues zones; jo en consciència, no la puc assumir. Penso en les meves ovelles. M'esgarrija la repercussió que pot tenir a la meua terra".

El cardenal ho va comunicar, com sempre feia, al cardenal Paccelli, secretari d'Estat de la Santa Seu. Tot afegint que: *"Si aquesta —l'opinió de Gomà— és la ment de la Santa Seu, jo sóc el primer d'acotar el cap, ja que es manifesta clarament la voluntat de Déu, per mitjà dels superiors. Però si no fos així, quedaria demostrada, una vegada més, la influència decisiva del poder civil damunt l'episcopat, servint-se de l'ascendent personal del qui porta els afers, si per altra banda no hi ha el contrapès de la conferència de tots els metropolitans, en la qual hom pot deliberar àmpliament i prendre els acords amb major garantia d'encert".*

El Vaticà va mantenir silenci sobre la qüestió. És possible que la diplomàcia vaticana veiés en l'actitud de Vidal i Barraquer, sense cap compromís per part seva, un bon trumfo en un eventual joc de negociacions amb la República. En tot cas, però, la negativa del cardenal no venia de Roma, i fou per a ell un duríssim combat interior.

El que sorprèn, captiva i, fins i tot, emociona, és la capacitat del cardenal Vidal i Barraquer, d'evitar que la frustració i dolor que omplien el seu present, és a dir la persecució religiosa, no condicionessin irresponsablement i irracional el nostre futur. Va apostar, com pensava havia de fer un pastor, per la futura llibertat de l'acció pastoral de l'Església. Si ho expresséssim amb paraules de la nostra terra diríem que *"el llegir no li va fer perdre l'escriure"*.

2. Malgrat que la seva pròpia persona es trobava, com a exiliat, en una posició molt feble mai no va dubtar en fer gestions per tal d'ajudar i facilitar la llibertat d'altres exiliats o presoners. Es va interessar personalment, entre d'altres, per la sort de Manuel Carrasco i Formiguera, executat finalment pels nacionals, i per Ventura Gassol i Rovira, antic conseller de cultura de la Generalitat de Catalunya, detingut i empresonat a la presó d'Ais de Provença, l'octubre de 1941, que havia d'ésser lliurat als alemanys pel govern de Vichy. L'acció del canonge Carles Cardó i del cardenal Vidal i Barraquer, que ho comunicà a Pius XII, fent que el mateix pontífex demanés el seu alliberament al govern de Petain, va fructificar. Les gestions també van afavorir a Josep Tarradellas i Martí Feced empresonats juntament amb Gassol.

La seva acció humanitària, impregnada, com no podia ésser d'altra manera, de la seva pregonada fe, mai no fou destorbada per la ideologia d'aquells a qui volia ajudar. La defensa dels febles amb els qui compartia la nuesa de l'exili el van fer més fort interiorment.

3. Informat acuradament, per persones d'ideologia dretana, però profundament cristianes, no es va estar de denunciar la utilització política de la religió per part dels militars i la duresa i l'abast de la repressió que aquells exercien sobre la població que estava sota el seu control a l'"*España blanca*". Així, el 25 de novembre de 1939, en una audiència amb Pius XII, denunciava el tot just nat "*nacionalcatolicisme*" amb una clarividència, que molts consideren profètica: "*Si es verdad que mucho han hecho —el govern de Franco— derogando la legislación laica y perseguidora, tal vez no sea exagerado decir que su catolicismo consiste principalmente en promover actos aparatosos de catolicismo, peregrinaciones al Pilar, grandes procesiones, entronizaciones del Sagrado Corazón, solemnes funerales por los caídos con oraciones fúnebres, organizan espectacularmente la asistencia a Confirmaciones y Misas de Comunión y sobre todo inician casi todos los actos de propaganda con Misas de Campaña, de las que se ha hecho un verdadero abuso. Manifestaciones externas de culto que más que actos de afirmación religiosa tal vez constituyen una reacción política contra el laicismo perseguidor de antes, con lo cual será muy efímero el fruto religioso que se consiga y en cambio se corre el peligro de acabar de hacer odiosa la religión a los indiferentes y partidarios de la situación anterior*".

4. Per altra banda, considerava que un món nou no es podia bastir sota la barbàrie de la violència engendrada durant els anys de la guerra i sobre les seqüeles de la venjança i la repressió indiscriminades. Només el perdó i la misericòrdia podien engendrar un món realment nou. No és gens estrany, per tant, que el mes de novembre de 1937, el Dr. Rial li proposés, un cop acabada la guerra: "*L'inici de la restauració espiritual deuria tenir a la capital quelcom de solemnitat extraordinària: deuria consistir en una sèrie de funcions i actes amb triple objecte: reparació i desgreuge a Nostre Senyor, bugada general de tothom, i veure el nombre i qualitat dels qui tornarien a primera hora. Crec que seria profitós*

i orientador per a treballs successius". I que declarés la necessitat de que el darrer diumenge, d'uns dedicats a la reparació i el desgreuge, es celebrés a la catedral de Tarragona un "ofici de difunts i oració fúnebre per tots els morts des del 19 de juliol 36, sense distinció de colors, i al dia següent, un gros funeral, assistint-hi tota la clerecia de l'arquebisbat".

IV · La dignitat l'únic patrimoni que només nosaltres podem malbaratar

A l'inici de la contesa bèl·lica determinades autoritats i sectors franquistes havien manifestat ja que el cardenal Vidal i Barraquer no retornaria a la seva arxidiòcesi. Tanmateix, seria el mateix gener de 1939 que José Yanguas Messía, ambaixador d'Espanya davant la Santa Seu, va manifestar clarament al cardenal que el govern de Franco no li permetria el retorn, li deia *"atendida su actuación, y en vistas al pasado, al presente y al porvenir"*. Aquesta seva actuació era considerada *"contraria a la unidad nacional"*. Les acusacions que li feia el nou règim franquista les podem resumir en tres punts:

1. La constant actuació del cardenal encaminada a crear *"una Iglesia regionalista catalana"*.
2. La negativa a signar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol.
3. *"Sus concomitancias con el Comité rojo de Barcelona, a través del Dr. Rial, cuyo nombramiento de Vicario General de Tarragona y sus actividades posteriores, en especial sus viajes a Francia, Suiza e Italia, habían sido seguidas de cerca por diversos informadores"*.

Malgrat les pressions fetes pel règim, tant al cardenal com al mateix Vaticà, per a que renunciés a la seva seu de Tarragona, Vidal i Barraquer no va cedir. Certament no ho va fer pas per egolatria, com per a injuriar-lo li retreia el règim, sinó per fidelitat a la seva església particular, als seus preveres, religiosos i laics i a la doctrina pontifica sobre la llibertat d'exercici del ministeri pastoral. Per això la Santa Seu, conscient dels arrelats principis que el motivaven, no sols va respectar la seva decisió de no renunciar a la seu de Tarragona, sinó que també el va recolzar no acceptant el

candidat que presentava Franco. A partir d'aleshores, infructuosament i en repetides ocasions, els seus diocesans van reclamar el seu retorn a Tarragona.

V · El darrer testimoni

1. Les circumstàncies de la mort. Durant la seva estada a Suïssa el cardenal Vidal i Barraquer va formar part del que podríem anomenar *“el grup de Friburg”*. També en formaven part el canonge Joan Viladrich, el seu fidel secretari, el canonge Cardó, el mecenes Rafel Patxot amb la seva família i el professor Ramon Sugranyes de Franch. L'onze de setembre de 1943, al matí, el cardenal va rebre la visita de Ventura Gassol, el qual no havia tornat a veure des de que l'acompanyà personalment, el vespre del 31 de juliol de 1936, al vaixell italià *Muzzio Attendolo* per fugir de Barcelona. L'endemà, dia 12, aprofitant l'estada de Gassol a Friburg, els Patxot, organitzaren una petita festa familiar a la que assistí el cardenal juntament amb el Dr. Cardó i l'amic Ramon Sugranyes de Franch. La jornada fou molt cordial i animada i el cardenal s'hi va sentir molt còmode i acompanyat. Al vespre el van acompanyar a la seva residència, el “Foyer Sainte Elisabeth” que servien unes monges dominiques que havien fugit d'Àustria després de la invasió alemanya. El cardenal hi va arribar esbufegant mentre pujava per un carrer costerut. Els acompanyants van pensar que eren coses de l'edat, doncs ja vorejava els setanta-cinc anys.

Tanmateix, aquella mateixa nit, el dia 13 de setembre de 1943 moria sobtadament i plàcida, tot dormint.

2. Un enterrament singular. Seguim aquí el relat d'Eufemià Fort i Cogul: *“L'endemà el cadàver embalsamat del cardenal era conduït a la cartoixa de la Valsainte, on en vida havia passat llargues temporades. Seguia la furgoneta del taüt, un cotxe on anava, entre altres, Ventura Gassol. La comunitat de cartoixans l'esperava processionalment, amb creu alçada, a l'entrada del monestir. El cadàver fou dipositat en una capella de les diverses de la casa, per tal d'esperar el prior, que era fora del monestir, i celebrar-li el funeral solemne, que s'escaigué el dia 21. Només hi havia presents la comunitat cartoixana, Charles Journet, professor llavors del seminari de Friburg, i després cardenal; el doctor Carles Cardó; el*

doctor Joan Viladrich; Rafel Patxot; el gendre d'aquest, Manuel Carreras, Ventura Gassol, conseller de Cultura; Ramon Sugranyes de Franch i Antoni Casas. Ventura Gassol, amb un cantoral cartoixà als dits, seguí activament les cerimònies funerals. La seva ben timbrada veu de tenor reforçava ajustadament les cantúries gregorianes dels monjos cartoixans”⁵

3. El govern de Franco, malgrat que havia forçat al cardenal a viure en l'exili els darrers anys de la seva vida, va demanar que arreu, com era costum quan moria un prelat, es celebressin per ell solemnníssims funerals. La premsa que se'n va fer ressò, també l'eclesiàstica, no va esmentar les circumstàncies singulars de la seva mort. No és, doncs, gens estrany que el Dr. Viladrich, el seu secretari, es queixés davant del papa Pius XII que aquells mateixos que l'havien calumniat i li havien impedit il·legítimament d'ocupar la seva estimada Seu de Tarragona, ara li retessin honors, com el mateix Jesús havia dit denunciant el que el poble d'Israel feia amb els seus profetes.

El cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer esdevé, doncs, una poderosa icona dels qui pateixen les conseqüències de qual-sevol mena de conflicte, on no es respecten els drets i la dignitat de la persona humana. Salvat, el juliol de 1936, dels anarquistes que volien assassinar-lo, va patir els estralls de la persecució religiosa i l'angoixa de no trobar les restes del Dr. Borràs, el seu estimat bisbe auxiliar. Negant-se a signar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol, de 1937, on es reconeixia els militars sollevats, perquè esdevindria una pesada hipoteca per a la llibertat de l'Església, Franco li va prohibir el retorn. El 13 de setembre de 1943, moria exiliat a Friburg, a la Suïssa neutral, on la Segona Guerra Mundial l'havia portat des de la cartoixa de Farneta, a l'Itàlia feixista.

El seu compromís personal i la seva actitud vital, al llarg de tota una vida al servei de Déu, de l'Església i del seu poble, depurats i refinats durant l'amargor de l'exili, l'honoren ell com a home, com a creient i com a pastor de l'Església. Tanmateix, també ens honora a nosaltres com a homes i com a dones, com a creients i persones compromeses amb la justícia i amb Catalunya, el nostre poble.

⁵ FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol. Un home de cor al servei de Catalunya*, p. 292-293.

Dues coses sorprenen i captiven en l'actitud vital del cardenal Vidal i Barraquer:

1. La capacitat d'acceptar la legalitat, fruit d'allò que el poble lliurement decideix i determina, quan es fa d'una manera pacífica. Així, doncs, va acceptar de tot cor l'adveniment de la II República i també l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, de 1932. Entenen sempre que, també els catòlics, hi podien tenir un lloc i havien d'aportar la seva percepció de la vida a una societat cada vegada més plural i inclusiva.

2. El cardenal Vidal i Barraquer no va ésser pas un somnia truites. Tampoc no va ésser un os fora de lloc. Sempre va saber el que deia i especialment allò que feia. La seva existència, sobretot els darrers anys de la seva vida, mostren d'una manera clara, ben manifesta, que una altra manera de fer les coses no és un somni, una quimera del futur, sinó una possibilitat del present. Som nosaltres que per covardia, per por, per interessos o per servilisme continuem pensant que un altra resposta només és possible en un altre món, en un món que encara ha de venir. La seva actitud personal, d'home creient, tant cristiana com ètica, apel·la a la nostra consciència i ens recorda que val la pena comprometre's en l'únic camí que ens ennobleix com a persones i que ens porta a la meta d'assolir una humanitat molt més humana. I, per tant, molt més a prop del que Déu vol.

3. La seva mort tranquil·la, plàcida, en una nit de setembre a la Suïssa neutral, mentre el món vivia encès en la segona gran guerra, ens recorda que també nosaltres, ara, avui i aquí podem viure una existència més plena. Això sí, si de veritat ens hem ja convençut que de camí no n'hi ha cap més altre, i que no podem tenir por d'aquell que només pot matar el cos però no l'ànima.

El 9 de novembre de 1937, el cardenal Vidal i Barraquer adreçava al seu presbiteri les primeres paraules després d'haver-se vist obligat a exiliar-se per tal de salvar la vida. Una frase resumeix bé el que donaria sentit a tota la seva existència: *"Com em plau poder dir que he sofert quelcom pel Crist, i que, encara sóc pobre i sofrent, com vosaltres, per la causa d'Ell"*⁶.

Així, doncs, no ens ha de fer por ni hem de tenir vergonya

⁶ 9 de novembre de 1937, Certosa di Farneta.

d'afirmar i de reconèixer que l'epitafi del gran papa Gregori VII s'escau a qui fou considerat *“el cardenal de la Pau”*: *“He estimat la justícia i he odiat la iniquitat; per això moro exiliat”*.

MANUEL M. FUENTES I GASÓ, PVRE.

**La dictadura de Primo de Rivera
i l'Església catalana (1923-1930)**

RAMON CORTS I BLAY, PREV.
Professor de la Facultat de Teologia de Catalunya

L'interès que puguin tenir les meves paraules, derivades de la conferència emmarcada en la celebració dels setanta anys del traspàs del cardenal, podrà raure en què utilitzaré quasi exclusivament documents dels arxius del Vaticà, de Roma i del vostre arxiu històric arxidiocesà, i en què procuraré tractar d'allò que no és conegut o quasi bé desconegut.

I · El cardenal Vidal i Barraquer i la dictadura de Primo de Rivera

Començo, doncs, pel primer apartat que he intitulat: Vidal i Barraquer i la Dictadura. El cardenal acceptà de bell antuvi el cop d'estat de Primo de Rivera.¹ Quinze dies després del seu accés al poder, l'arquebisbe de Tarragona va escriure als seus diocesans sobre l'acceptació pacífica d'aquell pronunciament, ateses “les excepcionals circumstàncies” del moment —per les quals “*atraviesa nuestra querida nación*”. Esperava que la Providència aviat posés fi, amb el nou règim, a tants mals com hi havia aleshores “i es produís—deia— una verdadera regeneració de la nostra estimadíssima Espanya.”²

“Pastoral colectiva de los prelados de Catalunya”. Any 1924

Com a cap dels bisbes de la província eclesiàstica tarraconense, l'arquebisbe Vidal i Barraquer hagué d'intervenir en la redacció de la *Pastoral colectiva de los prelados de Cataluña* de 1924, i signar-la com altres en l'episcopat.³ En llur pastoral, els bisbes de

¹ SHLOMO BEN-AMI. *El cirujano de hierro. La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid 2012, p. 186-187.

² VIDAL I BARRAQUER, FRANCESC D'A. *Circular del 25 del septiembre de 1923: Boletín Oficial del Arzobispado de Tarragona* 38 (1923), p. 312-314. Es troba també en L'ARSI, *Tarraconensis, 1404, Quaestio catalaunica, 1927-1930, Adnectenda fasciculo Episcopi V*.

³ *Carta pastoral col·lectiva dels prelats de Catalunya, 7 de març de 1924: Boletín Oficial Eclesiástico del Arzobispado de Tarragona* 38 (1924), p. 501-515. La versió catalana, *Ibidem*, p. 518-531. Un exemplar és conservat en ARSI, *Tarraconensis, 1404, Quaestio catalaunica, 1927-1930, Adnectenda fasciculo Episcopi V*. Nosaltres farem servir el text contingut en el Butlletí eclesiàstic de Barcelona.

Carta personal i reservada, sub secreto pontificio, del nunci F. Tedeschini al cardenal Vidal i Barraquer. Madrid, 8 de març de 1924: AA.EE.SS., *Espana 1928, pos. 589, fasc. 4, Questione catalanismo*, f. 40.

la Tarraconense ensenyaven “a sujetarse al Régimen así constituido, y a no intentar cosa alguna para derribarlo o ahora mudar su forma”.⁴ La pastoral va agradar al mateix Primo de Rivera.⁵

“Pastoral del cardenal Vidal i Barraquer del 19 de marzo de 1925”

Com a iniciativa personal, l'arquebisbe va escriure en la Quaresma de l'any següent la *Pastoral del 19 de marzo de 1925*.⁶ El prelat tenia interès a reblar la independència de les potestats civil i eclesiàstica.

Citant el seu mentor, el venerable doctor Torras i Bages, deia: “El supremo interés del pueblo está en evitar la tiranía, impidiendo que el Estado se constituya director espiritual y maestro de las ciudadanos”. Seguia després el cardenal: “Ni laicismo, ni clerica-

⁴ Alguns dels ensenyaments dels bisbes pouaven del magisteri de Lleó XIII, contingut en l'encíclica *Inter gravissimas* –dirigida als catòlics francesos en 1892–, l'obediència deguda dels súbdits a llurs règims polítics constituïts: “Los ciudadanos particulares están obligados a sujetarse al Régimen así constituido, y a no intentar cosa alguna para derribarlo o ara mudar su forma”. Ans al contrari, semblava que els bisbes exhortessin directament els fidels espanyols: “Los fieles todos deben cooperar a la obra de gobierno; lo pide el amor a la Patria de consuno con el amor a Dios”. *Carta pastoral colectiva de los prelados catalanes al clero y fieles de nuestra provincia eclesiástica: Boletín Oficial eclesiástico del Obispado de Barcelona* 66 (1924), p. 93-94.

Les sigles que utilitzarem són:

AA.EE.SS. *Affari Ecclesiastici Straordinarii*. Fons de la *Segreteria di Stato*, Vaticà.

AHAT, Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, fons *Francesc d'A. Vidal i Barraquer*.

ANALTAR, *Analecta Sacra Tarraconensia*, Barcelona.

ARSI, *Archivum Romaum Societatis Iesu*, Roma.

ASV, *Archivum Secretum Vaticanum*, fons *Arch. Nunz. Madrid*, fons de la Nunciatura de Madrid, Vaticà.

⁵ “Tengo el honor de acusar recibo de un ejemplar de la Pastoral colectiva de los prelados de Cataluña en la que se aconseja el respecto y obediencia al Gobierno que represento. La importancia de vuestra colaboración y la de los dignos prelados y sacerdotes del Arzobispado que tan dignamente representáis, es muy grande y os la agradezco con toda mi alma, toda vez que afirma mis esperanzas de lograr la total salvación y engrandecimiento de nuestra amada España. Encuentro muy útil y patriótica su gestión”. Carta del president del Directori, Primo de Rivera, al cardenal Vidal i Barraquer. Madrid, 14 de març de 1924 (còpia dactilografiada): AA.EE.SS, *Espanya, 1928*, pos. 589, *Questione Catalanismo*, fasc. 4, f. 87. El cardenal envià la pastoral de 1924 també al general Barrera, al marquès de Comillas, al doctor José Soler, auditor de la Nunciatura. Les respostes foren sempre laudatòries. AA.EE.SS. *Ibidem*, p. 89-91.

⁶ VIDAL I BARRAQUER, FRANCESC D'A. *Pastoral del 19 de enero de 1925*: BOAT 39 (1925), p. 85-110.

lismo. No queremos que el Estado invada la jurisdicción de la Iglesia, ni ésta la de aquél.” Unes reflexions que cal tenir en compte.

Després d'aquests aclariments, exhortava els seus diocesans a la “pietat patriòtica”, que l'arquebisbe referia a Espanya.⁷ Aviat, però, en adonar-se —potser ja amb aquesta pastoral del dia de Sant Josep— de la immissió del poder civil “*in spiritalibus*”, per assolir la col·laboració de l'Església, amb l'objecte d’“*españolizar Cataluña*”,⁸ el purpurat se'n desemmarcà.⁹

Surto ara, amb el vostre permís, amb una anècdota, potser innecessària. I és que em ve al cap l'actual ministre d'Educació del Govern espanyol, José Ignacio Wert, quan advertí al Congrés dels Diputats, el mes d'octubre de 2012, mentre defensava l'actual reforma de la llei d'educació, que el que calia fer era “espanyolitzar Catalunya”.¹⁰ Diguem però que no hi ha unanimitat en aquest punt, puix que l'anterior presidenta de la Comunitat de Madrid, digué a Barcelona, també en 2012, tot el contrari de Wert; això és, que el que calia fer ara era *¡catalanizar España!*¹¹

⁷ “La pietat patriòtica” era una expressió, específica dels bisbes belgues. Ja coneixem la situació de Bèlgica, dividida entre valons i flamencs, i amb llurs ànsies patriòtiques. El cardenal Vidal i Barraquer, en el cas d'Espanya, sembla que opti per identificar el concepte de pàtria amb Espanya: “Todos los ciudadanos deben cooperar por su parte a los intereses generales para los cuales la nación está constituida en Estado, bajo una autoridad soberana y común: deben tomar a pecho estos intereses, promoverlos, y en caso necesario defenderlos. Esta disposición de ánimo es el amor a la patria, el patriotismo que para los cristianos es una virtud: la piedad patriótica”. VIDAL I BARRAQUER, FRANCESC D'A. *Pastoral del 19 de enero de 1925*: BOAT 39 (1925), p. 102-103.

VIDAL I BARRAQUER, FRANCESC D'A. *Pastoral del 19 de enero de 1925*: BOAT 39 (1925), p. 105.

⁸ Així ho deia, l'expressió d' “espanyolitzar Catalunya”, el mateix Primo de Rivera i ho recollia també la Santa Seu. “Promemòria de la Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris”. 1930: AA.EE.SS. *Espanya, 1928-1931*, pos. 589, fasc. 19, f. 27v.

⁹ MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Abadia de Montserrat 1976, p. 126-129 i SHLOMO, BEN-AMI. *El cirujano de hierro. La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Barcelona 2012, p. 186-189.

¹⁰ AUNIÓN, J. A. “Wert quiere “españolizar” Cataluña”: *El País*, 10 d'octubre de 2012.

¹¹ Conferència pronunciada per Esperanza Aguirre en el Círculo Ecuestre de Barcelona, el dia 18 de setembre de 2013, on, recordant el missatge de Miguel de Unamuno, digué que “Espanya ha de ser catalanitzada”. Reportatge d'Iñaki Ellakuría, “Esperanza Aguirre: “España necesita ser catalanizada”. *La Vanguardia*, 19 de setembre de 2013.

Diversos intents de la Dictadura per traslladar el cardenal Vidal i Barraquer a altres diòcesis i a fora d'Espanya

Les relacions del cardenal amb Primo de Rivera i els seus col·laboradors foren molt complicades. Això hom pot veure-ho particularment en els intents duts a terme pel dictador i per Emilio Barrera, capità general de Catalunya, per traslladar l'arquebisbe de Tarragona a altres seus d'Espanya i fins fora de l'Estat.

Toledo. 1922. Saragossa i Granada. 1924

Els intents venien ja de 1922, abans, doncs, de la Dictadura. La Seu Primada d'Espanya fou oferta aleshores al cardenal pel ministre de Gràcia i Justícia, el català Josep Bertran i Musitu. Després de Toledo vingueren, en 1924, les propostes de Saragossa i de Granada.¹²

Vidal i Barraquer no restà pas palplantat davant d'aquella maquinació del Govern. Així féu moure per Roma l'operari diocesà Joaquim Jovaní¹³, que havia estat rector del Seminari de Tarragona i ho era aleshores del Col·legi Espanyol, per impedir des de la Ciutat Eterna els propòsits del Govern espanyol. El cardenal mostrava de passada el seu pensament:

“Yo nunca me he movido de mi línea de conducta y por más coacciones que se me hagan, las aguanto, sufro y resisto cuando es en cumplimiento de mi deber. No puedo tolerar que ni los catalanistas ni los anti hagan servir la Iglesia como medio

¹² La proposta del general Primo de Rivera referent a Saragossa la donà a conèixer al cardenal el dia 26 de gener de 1924. MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Abadia de Montserrat 1976, p. 137.

¹³ Jovaní Marín, Joaquim. (Sant Mateu del Maestrat, Baix Maestrat, 1874-Montcada, Vallès Occidental, 1936), operari diocesà, tingué càrrecs a Toledo, Almeria, Roma, Barcelona (1907), Tarragona, d'on fou rector del seminari (1908-1914). Fou rector del Col·legi Espanyol a Roma (1914-1927) i director general de la Germandat sacerdotal dels operaris diocesans (1927-1933). En cessar d'aquest càrrec, el cardenal Vidal i Barraquer volgué que fos rector del seminari de Tarragona i ho assolí. Fou assassinat al començ de la Revolució de 1936, al cementiri de Montcada, Barcelona. Vicente Cárcel Ortí. *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo XX*, Madrid 2006, p. 653-654, d'ID., “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*” Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 160-161.

para sus fines políticos; y soy esencialmente romano y anti-regalista. No quiero salir de aquí. Sé que se aprovecha todo hasta lo más indigno; Dios velará por mí. No pasará mucho tiempo sin que lo vean claro”¹⁴

Fou l'emissari del dictador, el general Barrera, qui proposà personalment a Vidal i Barraquer que acceptés les seus de Saragossa o de Granada. La raó que li donà era que el Govern volia emprendre “*una actuación un poco enérgica con el clero [català] que no encuentra, no secunda, sus miras referentes a la política anti-separatista o españolista*”¹⁵ I el cardenal formava part, així li ho expressava, d'aquest sector del clergat o, millor dit, n'era el cap. La contestació de l'arquebisbe fou la que segueix:

“Se equivocan completamente; no me tientan los ascensos, ni los honores y es cuestión de honor y prestigio no dejar Tarragona.

*Sé perfectamente lo que Vds. dicen de mí y como se respira y habla en las altas esferas; se me quiere, sin fundamento, hacer pasar por separatista cuando mis actos y procedimientos demuestran lo contrario, y por esto desean Vds. que yo salga de Tarragona [...]”*¹⁶

¹⁴ Carta del cardenal Vidal i Barraquer a don Joaquim Jovaní. Tarragona, 6 de febrer de 1924 (esberrany autògraf): AHAT, Arxiu Francesc d'A. Vidal i Barraquer (Correspondència: P. Pou (1913), P. Enrico Rosa (1930), P. Otaño (1930), P. Guim (1925-1930), Joaquim Jovaní (1930), Melero i Muñoz (1928), Cerralavega (1930) i general Francisco S. Manjón (1923-1926), D13, p. 186.

¹⁵ “Hace tiempo que deseaba verle, para transmitirle un encargo del general Primo de Rivera consciente en que desea, de acuerdo con el Vaticano, emprender una actuación un poco enérgica con el clero [català] que no encuentran, no secunda, sus miras referentes a la política antiseparatista o españolista”, y como yo era de esta Región política podría tener dificultades y compromisos, y para evitarlos me ofreció el arzobispado de Zaragoza o el de Granada y sobre todo este último, de más categoría e importancia que el de Tarragona”. Carta reservada de Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini Tarragona 25 de febrer de 1924 (original mecanografiat): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 6, ff. 336-337. La carta, encara que amb referència equivocada, la trobareu transcrita en Vicente Cárcel Ortí “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*”. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 133-135.

¹⁶ Carta reservada de Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini Tarragona 25 de febrer de 1924 (original mecanografiat): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 6, ff. 336-337. La carta, tot i la referència equivocada, la trobareu transcrita en Vicente Cárcel Ortí “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*”. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 133-135.

Vidal i Barraquer, doncs, es negà a acceptar de marxar a Saragossa o a Granada. Això, tanmateix, com ho manifestà al general Barrera, no significava pas que ell mateix deixés de ser un devot súbdit del rei i de la Dictadura. Vet aquí les seves paraules:

*“A pesar de las molestias que me han ocasionado, de las vejaciones y desatenciones que han tenido con mi clero, con algún Centro Católico, y conmigo, me he callado y he seguido rogando a Dios por el Rey, por España y por el mismo Directorio al que he prestado mi concurso en lo que puedo. Que si el Rey o el Gobierno acudía a la Santa Sede y el Papa, me lo mandaba, por considerar que mi actuación podría ser perturbadora, estaría dispuesto por una temporada, a irme a Francia, a Roma, o a las Misiones, y desde allí, como era mi deber, a pesar de la ofensa, continuaría rogando por el Rey y por el Directorio.”*¹⁷

Una dada interessant: diu ara que no pogué acceptar l’oferta de Toledo de 1922, considerant, entre altres coses *“que un prelado de Tarragona, que se disputa la primacía con Toledo, no puede decorosamente, y más siendo de la región, sentar este mal precedente, perjudicando los privilegios de Tarragona.”*¹⁸

¹⁷ Carta reservada de Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini, Tarragona 25 de febrer de 1924 (original mecanografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, *fasc. 6*, ff. 336-337. Vicente Cárcel Ortí *“Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931”*. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 133-134.

¹⁸ “No puede ser; se saben los propósitos del Gobierno [Saragossa i Granada] y varios me los han comunicado y no puedo pedir un cambio, además de lo dicho, porque el Ministro de Gracia y Justicia me ofreció Toledo y no quise aceptar, considerando que un prelado de Tarragona, que se disputa la primacía con Toledo, no puede decorosamente, y más siendo de la región, sentar este mal precedente, perjudicando los privilegios de Tarragona”. Carta reservada del cardenal Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini. Tarragona 25 de febrer de 1924 (original mecanografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, *fasc. 6*, ff. 336-337. Vicente Cárcel Ortí *“Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931”*. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 133-135. La resposta del nunci als trasllats que oferia el Govern a Saragossa i a Granada fou que ell no hi estava d’acord. Despatx núm. 1382 de F. Tedeschini. al cardenal Vidal i Barraquer. Madrid, 3 de març de 1924 (original mecanografiat): ASV, *Ibid.*, f. 338. Sobre la provisió de Toledo ens remetem al que diu Vicente Cárcel Ortí. *Ibidem*, p. 88-89. Encara hi ha una altra carta en què Vidal repeteix que havia rebutjat Toledo. Carta de Vidal i Barraquer al cardenal Gasparri. Tarragona, 29 de juny de 1926 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espanya, 1925-1927*, pos. 701, *fasc. 75*, ff. 74-80. La còpia d’aquesta lletra del cardenal és transcrita en Vicente Cárcel Ortí. *Ibidem*, p. 137-139, la referència que acabem de donar és la de l’original.

Burgos 1926

Una nova proposta de promoció fou presentada en 1926 a Vidal i Barraquer pel Directori militar, la de Burgos, la més complicada de rebutjar.¹⁹ El cardenal estava convençut que Primo de Rivera i el governador civil de Barcelona, Milans del Bosch “li volien fer impossible la vida a Tarragona”.²⁰

Fou a principi de maig de 1926, que el general Primo de Rivera demanà oficialment al nunci Tedeschini que fes arribar al secretari d'Estat i al mateix papa Pius XI que, per solucionar el “problema català”, l'arquebisbe Vidal i Barraquer havia de ser traslladat a Burgos, vacant per la mort del cardenal Benlloch, i el de Còria, el castellà Pedro Segura y Sáenz, a Tarragona. La raó, segons el dictador, era apartar l'arquebisbe “*de las dificultades que le ofrecen el gobierno de la sede tarraconense por su origen catalán y amistad personal, y aun parentesco, con significados políticos de marcada nota catalanista*”.

Però Burgos havia estat ja proveïda pel Papa en la persona de Pedro Segura.²¹

El marquès d'Estella i el primat de la Tarraconense tingueren una entrevista a Barcelona a final de maig de 1926. El president del Consell de Ministres començà adreçant-li aquests mots sobre

¹⁹ L'intent de l' “*amoveatur*” de Vidal i Barraquer el descriu Vegeu Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*”. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 137-139. Per la provisió de Burgos, ID. “*Los últimos obispos de la Monarquía (1922-1931)*”. Segona part: ANALTAR 84 (2011), p. 298-299.

²⁰ “Se proponen hacerme imposible la vida en Tarragona, y obligarme con molestias y amenazas a abandonar mi estimada Archidiócesis. Pero bien conoce V. E., y sabe que tamaños procedimientos no han de lograr apartarme de lo que en conciencia y delante de Dios estimo el cumplimiento de mi deber, por el cual estoy dispuesto a los mayores sacrificios, incluso el de mi vida”. Carta de Vidal i Barraquer a F. Tedeschini. Tarragona, 23 de febrer de 1926 (original mecanografiada): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, f. 349. Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*”. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 135.

²¹ Despatx núm. 2285 del nunci F. Tedeschini. al cardenal Gasparri. Madrid, 22 de maig de 1926 (minuta): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, ff. 365-365v. Dos dies el cap de la Nunciatura escriví a la Secretaria d'Estat per explicar-li sobre l'estat d'ànim amb què el general rebé la resposta de Roma: “è rimasto tutt'altro che soddisfatto”, observava el nunci. Despatx núm. 2286 del nunci F. Tedeschini. al cardenal Gasparri. Madrid, 24 de maig de 1926 (minuta autògrafa): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, ff. 366-366v. Tot sencer, en Vicente Cárcel Ortí, “*Documentos sobre el pontificada de Pío XI sobre España (1922-1939)*”. Primera part: ANALTAR 80 (2007), p. 491-492.

l'influx que Vidal exercia a Catalunya: “*Se le considera a V. como un símbolo, como una bandera de resistencia a la obra que estamos realizando en esta región [...] le consideramos como un obstáculo para los planes que el Gobierno quiere realizar aquí*”.²² És per aquesta raó que el volien fora de Tarragona.²³ Primo, després de l'anunci fet al cardenal, li digué clarament: “*queremos que Roma se decida francamente por nosotros, o por Cataluña y, si no quiere apoyarnos, daremos los pasaportes al Nuncio y nos iremos e la constitución de una Iglesia Nacional*”.²⁴ Les coses es complicaven.

En no sortir-se'n amb el trasllat a Burgos, el cap del Directori féu al nostre cardenal la següent i sorprenent invitació:

“Ya que no quiere salir de Tarragona”, replicó el Presidente, “véngase con nosotros y ayúdenos V. con entusiasmo y calor. Los antiguos políticos de aquí están desprestigiados y nadie hace caso de ellos; el pueblo reacciona y aplaude a la bandera y la marcha real. Si una persona del prestigio de V. hiciera propaganda en favor nuestro, ganaríamos mucho terreno ante el pueblo. No sería lo que le pido hacer política, sino patriotismo”.

Resposta del cardenal:

²² Carta del cardenal Vidal i Barraquer al marquès d'Estella. Sarrià, 27 de maig de 1926 (còpia mecanografiada): AHAT, *Arxiu Francesc d'A. Vidal i Barraquer (Correspondència Miquel Primo de Rivera 1923-1929)*, D11 170. Una altra còpia en L'AVS, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, fasc. 3, ff. 392-412. Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*”. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 137.

²³ “He hablado con el Nuncio y con el Cardenal de Toledo [Enric Reig i Casanova] y debo decírselo claramente, nuestro propósito es que V. fuese trasladado a Burgos, rodeado de todos los prestigios y de todo cuanto V. quiera. Encontramos rehacio [sic] al clero y pretendemos modificar la actuación del mismo. Para conseguir todo eso hemos enviado a Roma al nuevo Embajador. No es cosa de que nosotros consagremos España al Sagrado Corazón, hagamos cuanto podamos para la Religión y para el clero, y Roma no nos apoye decididamente; queremos que Roma se decida francamente por nosotros, o por Cataluña y, si no quiere apoyarnos, daremos los pasaportes al Nuncio y nos iremos e la constitución de una Iglesia Nacional”. Sobre el fracassat intent del trasllat de Vidal i Barraquer a Burgos ens remetem a Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*” Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 150-153.

²⁴ Carta del cardenal Vidal i Barraquer al cardenal Gasparri. Tarragona, 29 de juny de 1926 (original): AA.EE.SS., *Espanya, 1925-1927*, pos. 701, fasc. 75, ff. 74-80. La còpia d'aquesta carta, extreta de L'AVS, la transcriu Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*”. Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 137-139.

“No puedo, Sr. Presidente”, contesté, ni hacer, ni tan solo parecer que hago política y el mejor modo de ayudar al Rey y al Gobierno es actuar en este sentido. El prestigio que V. me atribuye, no es mío, es para la Iglesia, y lo perdería completamente actuando como funcionario del Estado. Hay quien procura hacérmelo perder valiéndose de medios reprobables, calumniándome, difamándome y atacando a mi honor y fama en cosas muy delicadas (El Gobernador de Tarragona, Don Maximiliano Soler, y el capitán General de Cataluña, Don Emilio Barrera, entre otros) [...] No cederé, aunque apele a todos los medios [...] la coacción y violencia me producen efectos contraproducentes...”²⁵

A la vista del capteniment del cardenal, Primo de Rivera digué al nunci, tal com ho recollí el mateix Tedeschini: “El Govern pensa que el cardenal és un traïdor a la nostra causa”.²⁶

“Actuación separatista del clero catalán”. Any 1926

Paral·lelament a les gestions del Directori per moure l'arquebisbe de Tarragona a Burgos es produí en aquell 1926 una intervenció del seu president que complicava encara més les relacions de la Dictadura amb l'Església tarraconense. Ens referim a una denúncia que rebé Primo de Rivera de part d'un clergue anònim. L'escrit portava el títol, “*Actuación separatista del clero catalán*”.²⁷ El dictador el féu a mans del nunci. Amb la carta

²⁵ Carta del cardenal Vidal i Barraquer al cardenal Gasparri. Tarragona, 29 de juny de 1926 (original): AA.EE.SS., *Espana, 1925-1927, pos. 701, fasc. 75, ff. 74-80*. La còpia de la lletra la transcriu Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*” Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 137-139.

²⁶ I continua: “No tengo nada que ver con los antiguos políticos, a quienes combatí siempre que sus propagandas o disposiciones se oponían a los intereses de la Religión; así lo manifesté a los que gobernaban la antigua Mancomunidad de Cataluña, cuando veía la tendencia laicista y neutra que informaba alguno de sus proyectos y lo mismo haría si volviesen a gobernar”. Despatx núm. 2310 del nunci F. Tedeschini. al cardenal Gasparri. Madrid, 29 de juny de 1926 (minuta mecanografiada): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, ff. 372-373v. La reproduceix sencera Vegeu Vicente Cárcel Ortí, “*Documentos del pontificado de Pío XI sobre España (1922-1939)*”: ANALTAR 80 (2007), p. 495-496.

²⁷ “*Actuación separatista del clero catalán*” (còpia mecanografiada). 1926: ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 838, fasc. 1, ff. 107-110 i una versió millor, ff.120-123. Vicente Cárcel la transcriu de la còpia de l'al·legat 2 al despatx núm. 2309 del nunci F. Tedeschini. al cardenal Gasparri (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espana, 1925-1927, 701*,

amb què li enviava la Nota deia que, tot i ser anònima: “*refleja el modo de proceder de aquellos señores que valiéndose de sus cargos, se preocupan más de hacer política separatista, que del cumplimiento estricto de los deberes que su ministerio les impone [...] rogándole que utilizando los medios a su alcance, haga lo posible porque aquella labor antiespañola termine*”.²⁸ L'al·lusió als bisbes, sobretot, i al cardenal Vidal i Barraquer és patent.

Aquell pamflet, “*Actuación separatista del clero catalán*”, sols començar ja donava per segur que la major part de la clerecia catalana es distingia per la seva “*furiosa y loca exaltación*” del catalanisme. De manera especial ho era, de catalanista, el “*jerarca, del cual emanan las secretas órdenes que el inferior cumple cual mero instrumento*”.²⁹ I el “jerarca” no podia era altre que el cardenal Vidal i Barraquer. Tot això l'autor de l'anònim ho havia pogut veure, així ho deia, en les manifestacions catalanistes de la Setmana Eucarística i de la Missió popular, ambdós esdeveniments celebrats a la ciutat de Tarragona en 1926.

L'esmentada Setmana Eucarística,³⁰ segons que ho sostenia l'anònim, “*no fue otra cosa que la reunión del clero más exaltado bajo el Jefe jerarca para infundirles nuevos bríos en la lucha*”. Hom ha d'entendre la lluita catalanista. Igualment, aquella Setmana

fasc. 74, ff. 4-6. Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*” Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 341-343.

²⁸ Carta del president del Consell de Ministres al nunci F. Tedeschini. Madrid, 24 de març de 1926 (original mecanografiat): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 838, fasc.1, f. 101. Amb la lletra adjuntava la nota “*Actuación separatista del clero catalán*”. Cárcel la transcriu igualment de la còpia de l'al·legat 1er al despatx núm. 2309 del nunci F. Tedeschini. al cardenal Gasparri (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Spagna, 1925-1927, 701, fasc. 74, ff. 4-6*. Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*” Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 340-341.

²⁹ Vet aquí el mètode que utilitzen aquells ocults astuts: “*Todos los sectarios son pródigos en el equívoco y doble cara para en caso de apuro evadirse muy sutilmente: apelan a lo divino y religioso para conseguir lo humano y político. Pero lo que más explotan es la parla catalana. Este es el gran talismán y poderoso lazo de que se sirven para adquirir prosélitos y cazar incautos, bajo el socorrido tópico de conservar las veneradas tradiciones*”. “*Actuación separatista del clero catalán*” (còpia mecanografiada). 1926: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 838, fasc. 1, ff. 107-110 i una versió millor, ff.120-123. Vicente Cárcel Ortí la transcriu de la còpia de l'al·legat 2 al despatx núm. 2309 del nunci F. Tedeschini al cardenal Gasparri (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Spagna, 1925-1927, 701, fasc. 74, ff. 4-6*. Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*” Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 341-343.

³⁰ Sobre la Setmana Eucarística de Tarragona de 1926 trobareu força informació en AA.EE.SS, *Spagna, 1925-1927, pos. 589, fasc. 75, p. 75-90*.

persegua l'objectiu d'*alejarse de la Iglesia Española*".

Sobre la missió popular del mateix any 1926, la primera acusació d'aquell anònim era que aquells actes foren celebrats pels missiioners emprant un "*catalán ultra-modernista*". Aquest qualificatiu tenia a veure amb el "*catalán moderno*" de què molts parlaven per referir-se, amb certa ironia, —començant pel mateix nunci—,³¹ al procés de normalització lingüística d'aquesta llengua, que hom anava desenvolupant en aquells anys vint del segle passat.

El nostre anònim afegia encara, que la junta organitzadora de la Santa Missió de 1926 posava tot el seu interès "*en hacer resaltar el catalán en todos los actos en que asiste el Jefe jerarca o en que se reúne y agrupe alguna multitud*". De les predicacions de la catedral sostenia també que "*alocan y fanatizan a las mujeres*".³² I ja és molt arribar a enfollir de gust el públic sentint parlar en català modern. En suma, l'anònim acabava dient que el president del Govern havia de "*poner coto y freno a tales procacidades*".³³

El nunci posà al corrent de tot aquell afer al metropolità de la Tarraconense.³⁴ L'arquebisbe respongué un mes després, el temps de recollir documentació i poder satisfer així la petició del representant del Sant Pare a Madrid. La documentació que l'arquebisbe aportà a Roma era enorme i sobretot positiva a l'hora d'exculpar el clergat tarragoní i català en general.³⁵

³¹ Vegeu per exemple, CORTS I BLAY, RAMON. "*L'Informe de la vista apostòlica de 1928 del nunci F. Tedeschini a Barcelona*": ANALTAR 83 (2010), p. 503.

³² "*No es menos cierto, dándose el caso siguiente: después de exigir asiento en un banco ocupado por castellanas, una catalana las arrojó de él llenándolas de insultos añadiendo, que de cada castellano se debía hacer cuatro. Esto ha ocurrido en la catedral*". "*Actuación separatista del clero catalán*" (còpia mecanografiada). 1926: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 838, fasc. 1, ff. 107-110 i una versió millor, ff.120-123. Vicente Cárcel Ortí, "*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*" Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 342.

³³ "*Actuación separatista del clero catalán*" (còpia mecanografiada). 1926: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 838, fasc. 1, ff. 107-110 i una versió millor, ff.120-123. Vicente Cárcel Ortí "*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*" Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 343.

³⁴ Carta del nunci F. Tedeschini al cardenal Vidal i Barraquer. Madrid, 29 de març de 1929 (al·legat al despatx núm. 2309. Madrid, 28 de juny de 1926): AA.EE.SS., *Espanya, 1925-1927*, 701, fasc. 74, ff. 4-6v. Vicente Cárcel Ortí, "*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*" Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 343-344. Aquesta carta confidencial del nunci, en forma de còpia, es troba també entre la documentació enviada a Roma per Vidal en AA.EE.SS., *Espanya, 1925-1927*, 701, fasc. 74, f. 2.

³⁵ A més de la que acabem de ressenyar en la nota anterior, en una altra signatura de la la Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris n'hi més encara: AA.EE.SS.,

“Minaccie contro il Card. Vidal perché si decida ad uscire dalla Catalogna. Marzo 1926”

El 1926 fou any difícil per al cardenal de Tarragona. Ho dic per mor dels embats que experimentà contra la seva persona, a causa de les suspicàcies que l'envoltaven sobre el seu catalanisme. De fet, existeix un ampli dossier, inèdit fins ara, que recull el que acabem d'exposar, “*Minaccie contro il Card. Vidal perché si decida ad uscire dalla Catalogna. Marzo 1926*”.³⁶

Tracta d'una conjura contra el cardenal. Aquesta conspiració fou posada de manifest al nunci i al secretari d'Estat pel mateix amenaçat, el nostre purpurat. En efecte, a l'Arxiu de la Congregació per als Afers Eclesiàstics Extraordinaris, hi ha aquest paper mecanografiat, reservadíssim. Es referia al projecte o acord de les autoritats del Directori d'allunyar al preu que fos l'arquebisbe de la seva seu tarragonina i de Catalunya i afegia:

“El proyecto o consiste en atentar contra la persona del Sr.

*Spagna, 1925-1927, pos. 701, fasc. 75, ff. 4r.-82v.: Lletra C. Continua el recull de premsa sobre la Santa Misión. “Nota sobre la predicación en Tarragona”. 4. Segueixen retalls de premsa (5-6v.); C. “Santa Misión”, del diari *La Cruz*. (ff. 9-10). Més premsa (11-14). D. “*La Santa Misión*”. Hi ha una relació de fra Pius d'Igualada. Sarrià, 5 d'abril de 1926 (còpia) i va adreçada al vicari general, doctor Manuel Mas (16-17v.). Premsa (18-24). E. Carta d'Anastasi de la S. Família, carmelita, al doctor Salvador Rial. Burgos, 19 d'abril de 1926 (còpia), la Missió i en defensa de Vidal (25-27). Segueix premsa (28-34v.); F. Còpia de la carta Francesc Sanromà, rector de la catedral. Tarragona, 18 d'abril de 1926. Respon, com l'anterior, al requeriment fet pel vicari general sobre Santa Missió, sobre amb quin idioma es va predicar la Santa Missió, etc. (35-39). Llista “*Impresos de la Misión*” (41). Més fulletons de la Missió, cants, etc. G. Carta del reverend Josep Porta, rector de la SS. Trinitat de Tarragona, al vicari general (44r.-46r); H. Reverend Antoni Prenafeta, rector de Sant Francesc. Tarragona, 26 d'abril de 1928 (47-51); I. Reverend Manuel Tarrés, rector de Parròquia de Sant Joan de Tarragona. 28 d'abril de 1928 (52-52v.); J. Reverend Jaume Sabaté, magistral. Tarragona, 27 d'abril (53-56); del mateix Sabaté. Tarragona, 17 de gener de 1926, es refereix però a un incident entre militars i el cardenal per una missa que s'havia de celebrar per un militar caigut al Marroc (57-57v.); K. Canonge Josep Bru. 26 d'abril 1926 (58-61); L. Doctor Manuel Borràs, vicari general (62-65); M. Pare Joan Blanch, claretià, al doctor Rial, 7 d'abril de 1926 (66); N. Doctor Faust Cucurull, canonge. al doctor Borràs. Tarragona, 3 de maig de 1926 (67r-69r.) Minuta 1246/26. Del cardenal Gasparri al nunci F. Tedeschini Vaticà, 31 de maig de 1926, on diu que ha rebut la carta de Vidal del 12 de maig (70) despatx 1346/26 del mateix cardenal al nunci. Vaticà, 31 de maig de 1926 (71).*

³⁶ “*Minaccie contro il Card. Vidal perchè si decida ad uscire dalla Catalogna. Marzo 1926*”: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 837, fasc. 3, ff. 340-350. La mateixa temàtica es troba en AA.EE.SS., *Spagna, 1925-1927, fasc. 74, ff. 30-51*.

Cardenal, haciendo disparar contra él mismo con pólvora sola, a fin de que noticioso el Padre Santo del atentado, obligue por temor, al Sr. Cardenal a dejar la Sede de Tarragona. Si esto no daba resultado, se atentaría contra Su Eminencia disparando con proyectiles o bien se simularía alguna algarada, con motivo de alguna peregrinación, manifestación etc..., para disparar unos tiros contra Su Eminencia [...] También asegura dicha persona que varios Oficiales del Ejército se han comprometido a atropellar después del sermón, a los sacerdotes que prediquen en catalán.”³⁷

El cardenal Vidal i Barraquer estava convençut, tal com li ho expressarà al nunci, que darrera d'aquella conjura contra seu hi havia el capità general de Catalunya, Emilio Barrera, i el governador civil de la seva província, el general Maximiliano Soler.³⁸ Aquest mateix convenciment el farà palès novament l'arquebisbe al nunci i al secretari d'Estat, quan els escriví, que Barrera i Soler “acordaron cosas más graves” contra la seva persona.³⁹

“Lo que, a mi parecer, se proponen es hacerme imposible la vida en Tarragona, y obligarme con molestias y amenazas a abandonar mi estimada Archidiócesis. Pero bien conoce V. E., y sabe que tamaños procedimientos no han de lograr apartarme de lo que en conciencia y delante de Dios estimo el cumplimiento de mi deber, por el cual estoy dispuesto a los mayores

³⁷ Paper mecanografiat reservadíssim: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 837, fasc. 3, f. 345. Aquí és on hi ha la manifestació escrita del reverend Josep Plans, que porta al damunt una data: 26 de febrer de 1926. El nunci hi escriví de la seva pròpia mà: “Comunicado respectivamente por el cardenal Vida. El que denunció, por conciencia la conjura, contra el cardenal Vidal fue el capitán del regimiento de artillería señor Plans.”: ASV, Ibidem, f. 341.

³⁸ “Informe sobre un incident ocorregut al cardenal Vidal i Barraquer arran d'un *Te Deum* a la catedral de Tarragona”. 1926: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, ff. 344-349.

³⁹ Aquesta afirmació cal emmarcar-la en el conflicte amb les autoritats militars de Tarragona sorgides arran del *Tedèum* que la ciutat volia cantar a la catedral, amb motiu feliç arribada a Buenos Aires, després que aviadors espanyols, al cap dels quals hi havia Ramon Franco Bahamonde, complissin la gesta d'entravessar l'Atlàntic, el mes de gener de 1926, a bord de l'hidroavió Plus Ultra. “Informe sobre un incident ocorregut al cardenal Vidal i Barraquer arran d'un *Te Deum* a la catedral de Tarragona”: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, f. 348.

*sacrificios, incluso el de mi vida si en sus amorosos designios así lo dispone la Providencia.*⁴⁰

Primo de Rivera invita el cardenal Vidal i Barraquer a predicar la unitat d'Espanya. Any 1927

Un any després, 1927, Primo de Rivera invità encara a Vidal i Barraquer a predicar la unitat nacional. I amb el mateix fi, s'adreçà al nunci perquè demanés al Sant Pare,

*“con todo interés una exhortación emanada de Su alta autoridad y dirigida a todas las autoridades eclesiásticas españolas [...] que en sus enseñanzas y predicaciones exalten la unidad nacional de España, tan fiel a la Santa Sede por voz de su Rey y sus Gobiernos, condenando toda doctrina de nacionalismo fragmentario y bendiciendo la España actual, única grande y piadosa.”*⁴¹

Els acords de la conferència de bisbes de la Tarraconense de 1928

Tractaré ara d'un dels conflictes més greus haguts entre Primo de Rivera i Vidal i Barraquer. Em refereixo als Acords de la conferència de bisbes de la Tarraconense de 1928. Amb aquestes disposicions, els bisbes reblaven conceptes extrets d'acords anteriors, com aquells que atenyien a que el catecisme i la predicació fossin en la llengua del lloc, sense oblidar tanmateix els castellano-parlants. Però hom atribuï tendenciosament l'autoria d'aquells acords a una conspiració de Vidal i Barraquer per assolir la desintegració de la unitat d'Espanya. Això provocà una gran indignació a la premsa, particularment la madrilenya, i, és clar, a l'Executiu, el qual no restà pas impassible. El règim es mogué pressionant

⁴⁰ Carta del cardenal Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini Tarragona, 23 de febrer de 1926 (original mecnaografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, *fasc. 3*, f. 349. Amb el mateix contingut envia una carta també del 23 de febrer al cardenal Gasparri: AA.EE.SS., *Espanya, 1925-1927*, *fasc. 74*, ff. 38-44.

⁴¹ Carta de Primo de Rivera al cardenal Vidal i Barraquer. Madrid, 15 de novembre de 1927 (original mecanografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 833, *fasc. 2*, f. 443. També, ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 833, *fasc. 1*, ff. 106-109.

Roma en la persona del secretari d'Estat, tal com ho deia el mateix dictador al nunci, a fi que Vidal i Barraquer abandonés Tarragona.⁴² El to de les exigències de Primo de Rivera, sempre com a reacció a aquells acords dels bisbes de Catalunya, anaven creixent.⁴³

Les relacions de Vidal i Barraquer amb Primo de Rivera vistes pel mateix cardenal

Hi ha un altre document inèdit.⁴⁴ La “*Norma de conducta de S. E. el Sr. Cardenal Vidal y Barraquer, arzobispo de Tarragona*” (1929), de dinou folis, sembla que calgui atribuir-la al bisbe d'Urgell, Justí Guitart.⁴⁵ M'hi referiré perquè es parla sovint de Tarragona.

Per a aquest escrit hi havia dos factors que expliquen com co-

⁴² Carta particular del president del Consell de Ministres, Primo de Rivera, al nunci F. Tedeschini Madrid, 18 de març de 1928 (original autògrafa): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 833, *fasc. 1*, f. 204.

⁴³ “cosa que parece no comprender así el Prelado que gobierna la Archidiócesis de Tarragona. Como prueba de ello mando a V. E. una nueva información que le enterará del carácter “marcial” que van tomando las fuentes de Tarragona, bajo la protección y dirección, o por lo menos el consentimiento, del Cardenal. España hija y protectora de la Iglesia y nosotros el Gobierno que más ha defendido y amparado, nos vemos abocados a un trance difícilísimo por la actuación de un Prelado tendenciosa e imprudente, de cuyos labios no ha salido una sola palabra sincera y apasionada de amor a la patria en que ejerce sus altísimas funciones en representación de la Iglesia Católica, que predica la paz y concordia entre los príncipes cristianos y que nos va a llevar a la guerra, si no pone la sabiduría y amor a España de S. S. pronto y radical remedio [...] habremos de tomar alguna medida que por suave que sea, tendrá resonancias y repercusión incalculables”. Carta particular de Primo de Rivera al nunci F. Tedeschini. Madrid, 18 de març de 1928 (original autògraf): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 833, *fasc. 1*, ff. 204v.-205v.

⁴⁴ Aquest escrit sols hem localitzat entre l'embalum de papers que havien estat aplegats pels jesuïtes de Barcelona, amb l'objectiu de mostrar-los al general de la Companyia de Jesús, Włodimir Ledóchowski, arran de la seva visita a Catalunya a final de 1928, principi de l'any següent. D'aquesta visita tractarem un altre article: “La visita apostòlica de 1928-1929 del pare Włodimir Ledóchowski als jesuïtes catalans en el context de la “*Qüestió catalana*” en temps de la Dictadura de Primo de Rivera” (en premsa): ANALTAR 88 (2015).

⁴⁵ [GUITART, JOAN] “*Norma de conducta de S. E. el Sr. Cardenal Vidal y Barraquer. Arzobispo de Tarragona*” (1929), (original mecanografiat) 19 f. mecanografiats: ARSI, *Tarraconensis*, 1404, *Quaestio catalaunica*, 1927-1930, *Episcopi et clero, Cardinal Vidal III*. Damunt d'un extracte d'aquest escrit hi ha anotat de mà del pare Ledóchowski: “Da Mgr. Guitart, Vescovo di Urgell. 16-I-29”. I en el paper, encapçalat pels mateixos mots, hi ha sintetitzat el contingut d'un altre escrit, “*Persecución de que se hace objeto al Emmo. Sr. Cardenal Vidal y Barraquer arzobispo de Tarragona*” (1929), del qual en tractarem més avall. L'extracte de la “*Norma*”, “*Argumentum: De Em. Card. Tarraconensi, de persecutione contra ipsum et eius defensione*” (text mecanografiat), es troba en ARSI, *Ibidem*.

mençà a prendre cos l'anomenada “Qüestió catalana” incloent, particularment pel que feia a la intervenció del cardenal. D'aquestes dues circumstàncies és, doncs, segons monsenyor Guitart, d'on arrencaren les hostilitats del Govern i dels seus representants a Catalunya envers el purpurat català. Aquestes dues fonts del conflicte eren, per una banda l'edicte de l'arquebisbe sobre la provisió de rectories vacants per a l'Arxidiòcesi de Tarragona de 1923 —en què el prelat exigia un cert domini de la llengua catalana als opositors—, i per l'altre, l'anada d'Alfons XIII a la Ciutat Eterna, poques setmanes després, del decret de les oposicions a rectories, on el rei exposà les seves queixes contra el catalanisme existent entre els clergues i el cardenal.

El bisbe Guitart recull algunes mostres d'atacs al purpurat per part de l'autoritat civil. N'esmento algunes. En la Capitania General de Barcelona es desprestigiava el purpurat dient “*que era de cuidado, que era separatista, que debía metérsele a raya, y se repetía la frase cuartelera del Presidente [Primo de Rivera] al decir que S. E. tenía dos queridas, una en Madrid y otra en Cataluña, queriendo significar su amor a España y a Cataluña*”.⁴⁶ Primo de Rivera deixava malament també el cardenal, quan el militar proclamava públicament en el parc de Samà, situat entre els municipis de Cambrils i Montbrió, al Baix Camp, que el cardenal era catalanista.

La “*Norma de conducta del Sr. Cardenal Vidal y Barraquer*” a què m'estic referint al·ludeix també als fets que acompanyaren la inauguració del curs 1925-1926 del Seminari de Tarragona —que tothom coneix—, que esquitxaren l'arquebisbe presentant-lo com catalanista, desobedient a la política lingüística del règim.

Mossèn Muntanyola es fa ressò de la veu que corria sobre el comentari que Alfons XIII hauria fet al mateix Primo de Rivera respecte a la patinada del dictador, en intervenir personalment en aquell assumpte: “*Miguelito, —hauria dit el Rei a Primo—, solo faltaba que fusilaras a un cardenal con capa, mitra y báculo!*”⁴⁷

La vigila de sant Joan de 1926 sorgí, ho recordava encara la

⁴⁶ Sobre aquest desagradable episodi de les paraules atribuïdes durant un brindis a Primo de Rivera, vegeu Ramon Muntanyola, *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Abadia de Montserrat 1976, 167-168.

⁴⁷ MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Abadia de Montserrat 1976, p. 175.

“Norma de conducta del Sr. Cardenal Vidal y Barraquer”, una altra falsa acusació contra el cardenal vinculant-lo a l'intent de l'aixecament militar del general Francisco Aguilera contra Primo de Rivera, la “Sanjuanada”. El comissari de policia de Tarragona divulgà expressament la nova que el nostre eclesiàstic es trobava arrestat per col·laboració colpista.⁴⁸

Vet aquí la reacció dolorida del cardenal: reportem d'un altre paper:

*“Se ve que las autoridades de ésta [Tarragona] no reparan en medios, aún los más indignos, para salir con la suya. Tienen el plan formado, como no ignora la Santa Sede, y aprovechan todas las ocasiones para ir realizándolo poco a poco, quisieran ver si logran desprestigiarme y me obligan por fastidio o cansancio a salir de aquí. Creo que mi deber es sostenerme en bien de la Iglesia [...] Los Gobiernos y las instituciones políticas pasan y se derrumban fácilmente: la Iglesia permanece y con la vista en lo alto debe ver el provenir.”*⁴⁹

Els representants de la potestat pública de Tarragona actuaren, encara, en contra de l'arquebisbe, amb la decisió que prengué el governador civil, Maximiliano Soler, en 1927, sobre l'Hospital de Montblanc i les seves religioses, per danyar els drets de la Mitra tarragonina.⁵⁰ El cardenal, com ell mateix ho deia confidencial-

⁴⁸ L'arquebisbe Vidal i Barraquer explica en un altre lloc aquest episodi, que el reproduïm a continuació: “El 25 de Junio [1926] el Gobierno hizo abortar un complot, cuya finalidad no está bien definida, pero parece iba encaminado a substituir el régimen de dictadura por el normal. Según declaraciones del Gobierno, estaban complicadas personas de gran representación, varios generales, gente intelectual y también republicanos y anarquistas. Grande ha sido mi sorpresa al tener noticia confidencial de que el Capitán de la Guardia Civil de Reus ha enseñado una lista de los tenidos por conspiradores, entre los cuales figura el Cardenal Arzobispo de Tarragona”. Text del cardenal Vidal i Barraquer (còpia mecanografiada): ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 6, ff. 392-412. Una altra còpia a l'AHAT, Arxiu Francesc d'A. Vidal i Barraquer (Correspondència Miguel Primo de Rivera 1923-1929), D11 170. Del mancat cop d'Estat si és que fou això en tracta Ramon Muntanyola, *Vidal i Barraquer, cardenal de la Pau*, Abadia de Montserrat 1976, p. 183-184.

⁴⁹ ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, ff. 392-412. N'hi ha també una còpia en AHAT, Arxiu Francesc d'A. Vidal i Barraquer (Correspondència Miguel Primo de Rivera 1923-1929), D11 170.

⁵⁰ D'aquest episodi hi ha informació en ASV, Arch. Nunz. Madrid, 836, fasc. 3, ff. 491-498.

ment al secretari d'Estat, hagué de sofrir força de part d'aquell excitat governador, que es convertí realment en veritable adversari del purpurat. De fet, arribà a dir als periodistes presents durant la comunicació de l'elecció del canonge Gomà com a bisbe de Tarazona: *"Ahora nos falta echar al cardenal... que se vaya a Roma a la puñeta", palabra tabernaria* —explica Vidal—, *indicadora de la educación de cierta gente*".

Les xafarderies i els comentaris ofensius, els considera la *"Norma de conducta del Sr. Cardenal Vidal y Barraquer"*, a què ens estem referint, com invectives al purpurat llançades tothora per atacar el catalanisme que hom li atribuïa. Així, el general Barrera murmurant contra Vidal, després de l'audiència de 1926 amb Primo, a la Capitania General de Barcelona, Barrera s'expressà amb aquestes grolleres frases: El cardenal *"ha entrado de negro (vestía sotana de diario) y ha salido verde"*, i encara, *"ha salido de Tarragona el Dr. Gomá (nombrado obispo de Tarazona) ahora ha de marcharse el cardenal"*.⁵¹

Més coses: *"No faltaba quien oyó en la mayor intimidación que debía promoverse alguna algarada para pegarle un tiro"*.⁵²

A Capitania, també hom es referia freqüentment al cardenal com "l'escarabat vermell". Per una confidència del cosí del prelat, el cèlebre oftalmòleg de Barcelona, doctor Ignasi Barraquer, s'assabentà que Barrera sentia el gran desig de tancar l'arquebisbe de Tarragona a la presó, encara que fos sols per vint-i-quatre hores, tan gran era el seu deliri.⁵³

El dictador, amb la intenció tothora de causar molèsties a qui tenia pel seu adversari, intervingué encara contra ell en un plet per una herència portat pels germans Vidal-Foixà. El mateix purpurat s'adonà de les intencions de Primo de Rivera en aquell cas i s'expressà d'aquesta manera: *"La finalidad que se persigue es hacerme salir*

⁵¹ [GUITART, JOAN] *"Norma de conducta de S. E. el Sr. Cardenal Vidal y Barraquer. Arzobispo de Tarragona"* (1929), (original mecanografiat) f. 12: ARSI, *Tarraconensis, 1404, Quaestio catalaunica, 1927-1930, Episcopi et clero, Cardinal Vidal III*.

⁵² [GUITART, JOAN] *"Norma de conducta de S. E. el Sr. Cardenal Vidal y Barraquer. Arzobispo de Tarragona"* (1929), (original mecanografiat) f. 13: ARSI, *Tarraconensis, 1404, Quaestio catalaunica, 1927-1930, Episcopi et clero, Cardinal Vidal III*.

⁵³ Carta del cardenal Vidal i Barraquer al cardenal Gasparri. Tarragona, 15 de març de 1927 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espanya, 1925-1927, pos. 701, fasc. 76, ff. 115-116*. Vicente Cárcel Ortí *"Los últimos obispos de la monarquía (1922-1931)"* Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 145-147.

de la Sede, sin reparar en medios".⁵⁴ El reverend Pou, representant de la part contrària al cardenal, visità, pel motiu del plet que duia entre mans, al president del Govern i els seus subordinats a Catalunya. Primo de Rivera arribà a manifestar que Pou "*era el hombre que necesitaba para reventar al cardenal*". El governador civil de Barcelona, general Milans del Bosch, i el ministre de Governació, el general Martínez Anido, es mogueren per satisfer els desigs del dictador de fer fora de Tarragona Vidal i Barraquer. De fet, el primer, Milans del Bosch, deia a l'Audiència de Barcelona, que:

"Los Sres. Primo de Rivera y Martínez Anido tienen mucho interés en ello y lo quieren para ver si se les atiende en Roma y ya que el Cardenal está tan bien defendido por la Santa Sede es hora de armar campaña de escándalo a fin de que se le obligue a ir a Roma y de allí no vuelva".⁵⁵ Per la mateixa raó, el catalanisme, el governador civil de Barcelona, Milans del Bosch, covava sentiments hostils contra Vidal i Barraquer, a qui s'havia referit en aquests termes: "*A este cardenal, si pudiera, de aquí lo llevaría a la cárcel porque es un separatista de cuidado*".⁵⁶

Bisbes catalans

Per acabar la nostra excursió al camp de les relacions del cardenal Vidal i Barraquer amb la Dictadura, i de retruc amb l'Església catalana, em referiré a un altre tema molt important. Vull dir el nomenament de bisbes, font de problemes amb una Dictadura que no admetia bisbes catalans per a Catalunya o, al màxim, que fossin addictes a la seva causa.

⁵⁴ Carta del cardenal Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini. Tarragona, 18 de març de 1927 (original mecanografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, *fasc.* 3, *f.* 513.

⁵⁵ Carta del cardenal Vidal al cardenal Gasparri. Tarragona, 15 de març de 1925 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espana*, 701, *fasc.* 76, *f.* 115v. Vicente Cárcel Ortí, "*Los últimos obispos de la Monarquía (1922-1931)*". Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 148.

⁵⁶ Carta reservada de Vidal i Barraquer al nunci F. Tedeschini. Tarragona 25 de febrer de 1924 (original mecanografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 836, *fasc.* 6, *ff.* 336-337. Vicente Cárcel Ortí, "*Los últimos obispos de la Monarquía, 1922-1931*". Primera part: ANALTAR 83 (2010), p. 134. Ja ens hem referit més a munt a aquest comentari despectiu de Milans del Bosch referit a Vidal i Barraquer.

Però, és clar, la posició de Vidal i Barraquer, pel que fa a la selecció de candidats a l'episcopat per a Catalunya, no era pas la del Govern. Vegem sinó el que escrivia al nunci i aquest ho contava al secretari d'Estat. Estem al 1925:

"A. a) Es evidente que el Prelado para cumplir bien y con prontitud su ministerio debe conocer profundamente el idioma, las costumbres, el modo de ser y aun las personas de su diócesis [...] b) La Iglesia debe ser y aparecer libre, sobre todo en la provisión de altos cargos y nunca ir del brazo del Estado o de un partido o Dictador, para ayudar o parecer que ayuda el desarrollo de determinada política que un pueblo o gran parte del mismo considera contraria a respetables intereses y aspiraciones no reprobadas por la moral ni por el derecho."

Pròpiament sobre els bisbes, el cardenal s'expressava així:

"c) Hoy se sabe y se dice por los Gobernantes que no quieren ni un Obispo catalán en Cataluña, para que de esta manera se presten más fácilmente a la predicación y a la enseñanza de la doctrina cristiana en la lengua castellana; esto es cosa política y contraria a los intereses de las almas"

Sobre el futur després de la Dictadura exposava així el seu pensament:

"B. No favorece tampoco a la Nación, pues al cesar la dictadura habrá una reacción muy fuerte que ahondará las diferencias entre Castilla y Cataluña, y la Iglesia podría actuar de conciliadora al conservar su prestigio inmaculado ante el pueblo. Para ello ha de mantenerse alejada de los separatistas y de los separadores."

I respecte d'Alfons XIII i el nomenament de bisbes deia:

"C. No conviene tampoco al Rey, pues aquí en Cataluña se cree que favorece la política contra la región y que su criterio es el de presentar Obispos castellanos; por esto ha perdido mu-

*chísimas simpatías, y nosotros vemos con disgusto, sin poder evitarlo, como muchas personas buenísimas y de comunión diaria hablan de la república como de la cosa más natural del mundo. El Rey debe ser padre de todas las regiones y amarlas todas por igual, por esto es rey. Se hace un agravio a todo el clero catalán, no queriendo encontrar un sacerdote de cualidades para ser Obispo de su región.”*⁵⁷

II· El catalanisme en les relacions de l'Església amb la dictadura de Primo de Rivera

Ni que sigui telegràficament abordarem ara el fenomen del catalanisme en les relacions de l'Església amb la dictadura de Primo de Rivera. Ho faré tenint en compte el que sobre això hem trobat en els arxius que ja he esmentat i sobre l'actuació i coneixement que del catalanisme i, a voltes, del separatisme tenia el nostre cardenal.

La consulta catalanista als ajuntaments de 1922

Roma no veié mai bé cap intent de separatisme, com, en general, tampoc cap manifestació de catalanisme polític. Estava, però, ben informada sobre el puixant nacionalisme català d'aquells anys. El cardenal Vico, que havia estat nunci a Espanya, ja afirmava en 1923, que el catalanisme i el separatisme no eren majoritaris a Catalunya. Al·legava per a tranquil·litzar la Cúria romana els resultats de la consulta nacionalista de 1922, feta als ajuntaments catalans i promoguda pel Centre de Dependents de Comerç de Catalunya. Aquest Centre de Dependents invità als eventuais votants —sense el coixí legal— a que es manifestessin davant de l'opció d'autogovern, en concret sobre el reconeixement de “Catalunya nació”. A aquesta iniciativa s'adheriren diversos alcaldes i regidors municipals, als quals, un cop finalitzada la consulta, els

⁵⁷ Despatx núm. 1869 del nunci F. Tedeschini. al cardenal Gasparri. Madrid, 9 de març de 1925 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espanya*, 666, fasc. 57, ff. 7-9. El publica sencer Vicente Cárcel Ortí, “*Los últimos obispos de la Monarquía (1922-1931)*”. Segona part: ANALTAR 84 (2011), p. 475-485..

fou oberta causa judicial i acabaren a la presó.⁵⁸ En la seva intervenció davant dels cardenals, doncs, monsenyor Vico exculpava, a més, el cardenal Vidal i Barraquer de les acusacions de catalanisme.⁵⁹

“Manifest a Pius XI de diverses entitats catalanes”. 1924

Al mateix temps que la Congregació d’Afers Eclesiàstics Extraordinaris es reunia en sessió plenària a Roma, febrer de 1924, per tractar de la “Qüestió catalana”, arribava de Barcelona, dirigit a la Nunciatura de Madrid, un “Manifest a Pius XI de diverses entitats catalanes.”⁶⁰

⁵⁸ “Nota oficiosa de la Presidencia: Tánger, Cataluña y, Marruecos,” del diari de Madrid, *La Época* del 28 de desembre de 1923. Al·legat al despatx núm. 1273 del nunci F. Tedeschini al cardenal Gasparri. Madrid, 29 de desembre de 1923 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espanya, 1922-1923*, pos. 589, fasc. 2, *Questione catalanismo*, ff. 66-66v. Reproduïda en Vicente Cárcel Ortí, “Documentos sobre el pontificado de Pío XI sobre España (1922-1939)”: ANALTAR 80 (2007), p. 462-465. A aquest episodi es refereix també el nunci F. Tedeschini, el qual parlant de la mesura adoptada pel Govern d’enviar a la presó els qui s’adheriren al manifest “Catalunya-Nació”, escriu així: “Disposizione questa che fu temperata di benevolenza col mettere in libertà, dopo alcuni giorni di carcere, questo gran numero di carcerati, sia perché alcuni dichiararono di avere approvato la mozione senza conoscere a sua portata politica, altri di attribuire alla parola nazione, non il significato di stato indipendente, ma solo di regione con la sua storia, lingua, cultura, etc.: sia perché il Direttorio può aver riflettuto con le sue leggi non potevano avere valore retroattivo (altrimenti dovrebbero essere incarcerati, condannati anche tutti coloro che in passato hanno manifestato per esempio, idee repubblicane). Despatx núm. 1307, Catalanismo. Una visita di Cambó, al cardenal Gasparri. Madrid, 21 de juny de 1924 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espanya, 1922-1928*, pos. 589, fasc. 3, ff. 3v.-4.

⁵⁹ “Che il catalanismo non sia da temere lo prova la consulta ai Municipi di Catalogna: 500 di essi hanno energicamente dichiarato che non intendono separarsi dalla Spagna. Solo 100 sono stati favorevoli alla separazione. Quindi badi bene il Governo a non usare la violenza in questa materia. L’energia con cui i Catalani —per usare una parola spagnola— è controproducente. Quanto all’Emmo di Tarragona, mi sembra che sia immune dalle accuse che gli si fanno”. *Rapporti delle Sessioni*, “Adunanza particolare del 7 febbraio 1924”: AA.EE.SS., *Espanya*, vol. 78, *Questione catalana*, sessione 1271. Vegeu el document sencer en Vicente Cárcel Ortí, “Documentos sobre el pontificado de Pío XI sobre España (1922-1939)”: ANALTAR 80 (2007), p. 476.

⁶⁰ “Manifest a Pius XI de diverses entitats catalanes”, Barcelona, 16 de febrer 1924 (text manuscrit bellament cal·ligrafat): AA.EE.SS., *Espanya*, 1928, pos. 589, fasc. 2, *Questione catalanismo*, ff. 73-76. La traducció a l’italià és obra del caputxí fra Antoni d’Argentona (ff. 79-81v.), que vivia a Roma. Signaven els caps de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, de l’Institut d’Estudis Catalans, de l’Acció Popular, de la Unió Jurídica de Catalunya, de les Conferències de Sant Vicenç de Paül, de l’Ateneu Barcelonès, Amics de l’Art Litúrgic, Círcol Artístic de Sant Lluç, Acadèmia de Jurispru-

Era subscrit per una “solemne representació de Catalunya”, composta per significats personatges i entitats de la vida pública catalana, que formava un respectable nombre de trenta-cinc agrupacions. Un manifest desconegut. Els promotors d’aquest document, que se sentien partícips del “puixant renaixement del nostre poble”, demanaven al nunci que intervingués prop del Sant Pare davant dels tropells de la Dictadura envers la repressió que feia de la clerecia, acusada de separatisme, i davant també de l’intent d’exiliar de Catalunya els seus bisbes més representatius; entre ells, és clar, l’arquebisbe de Tarragona.⁶¹ Es planyien igualment de la política governamental en l’àmbit religiós i lingüístic.

“Exposició al nunci de Lliga i de la Unió Jurídica de Catalunya, presentada per Daniel Girona i Llagostera”. 1924

Pocs dies després d’aquest manifest que acabo de comentar, arribava a la Nunciatura Apostòlica un altre escrit adreçat al seu titular el nunci Tedeschini. Una altra protesta, “Exposició al nunci de Lliga i de la Unió Jurídica de Catalunya, presentada per Daniel Girona i Llagostera”. Els qui la signaven es dolien que l’Església sofrís tanta persecució pel fet de mantenir-se fidel a la pastoral en català.⁶²

dència, Cambra de Comerç, Orfeó Català, Ateneu Obrer, fins arribar a trenta-cinc entitats, amb signatures com les de Francesc Maspons, Rubió i Ors, Francesc Bultó, Lluís Serrahima, Lluís Millet, Joan Llongueras, Josep M. Llovera, Joan Llimona, etc.

⁶¹ “El mateix cap del Govern [*Primo de Rivera*] gosa declarar davant una solemne representació de Catalunya, que la Santa Seu era propícia a secundar la repressió d’un suposat separatisme de la clerecia catalana. I per ningú era un misteri que la màxima ofensiva dels actuals governants s’adreça a exiliar de Catalunya els seus Prelats més representatius, calumniant la seva gestió pastoral, sempre pacificadora, cercant així de posar-los una substitució tendenciosa i pertorbadora, repetició de ja no llunyanes realitzacions polítiques”. “Manifest a Pius XI de diverses entitats catalanes”, Barcelona, 16 de febrer 1924 (text manuscrit bellament cal·ligrafat i colorat): AA.EE.SS., *Espanya*, 1928, pos. 589, fasc. 2, *Questione catalanismo*, f. 75v.

⁶² “Exposició al nunci de Lliga i de la Unió Jurídica de Catalunya, presentada per Daniel Girona i Llagostera.” Barcelona, 20 de febrer de 1924: L’ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 837, fasc. 2, *Catalanismo*, f. 425.

“Vos cridem l’atenció”. 1924

Circulaven igualment manifestos de caràcter nacionalista, més tost esquerrà. Ens referim a l’imprès de 1924 que portava el nom “*Vos cridem l’atenció*”, que, en una còpia mecanografiada, anava dirigit al cardenal arquebisbe de Tarragona.⁶³ Ací, hom denunciava l’actuació vergonyosa d’alguns bisbes de Catalunya, per mor de llur condescendència o col·laboració amb la Dictadura; i, a més, que llurs febleses davant del poder constituït afavoriren la persecució i la vexació dels sacerdots per part de l’autoritat pública.⁶⁴

Almanac Marià Benedictí de Montserrat. 1924

Igualment, de 1924 era la notícia que donava l’*Almanac Marià Benedictí de Montserrat* sobre l’Agrupació Nacionalista “Els Montserratsins”, de la qual en feia grans lloances. Explicava que l’Agrupació era constituïda per un aplec de “joves nacionalistes”, enamorats del contingut que tenia la noció “montserratsins”: una paraula “bella i patriòtica, vibrant i racial”. Continuava després fent-hi sortir aquests conceptes: “engrandiment nacional”, “restauració de la personalitat catalana”, “alliberació de Catalunya.”⁶⁵

L’*Almanac Marià Benedictí de Montserrat* arribà a Roma, a la Congregació d’Afers Eclesiàstics Extraordinaris.⁶⁶

⁶³ *Vos cridem l’atenció*, full imprès (1924). Una còpia mecanografiada és dirigida al cardenal Vidal i Barraquer: AA.EE.SS., *Spagna*, 1928, pos. 589, fasc. 4, *Questione catalanismo*, f. 81.

⁶⁴ Aquest bisbes anticatalanistes assenyalats en aquell pamflet eren Francisco Muñoz de Vic, Valentí Comelles de Solsona i Josep Miralles de Lleida —aquest era qualificat per l’escrit de “ridícul fracassat”.

⁶⁵ “*També és testimoni del nostre engrandiment nacional: la Mare de Déu de Montserrat, enlaira la seva senyera dins la munió florida de les associacions que treballen per a la restauració de la personalitat catalana i per aplegar a les joventuts nacionalistes, que infiltrades, amarares el seu esperit per la Fe i l’Esperança que brolla d’aquella celestial Regina, encoratja els sacrificis que crida l’alliberació de Catalunya, que amb abnegació, virtut propícia dels lluitadors cristians, els fa invencibles*”. “L’Agrupació Nacionalista “Els Montserratsins”. *Almanac Marià Benedictí de Montserrat*. Any 1924, p. 84-86: AA.EE.SS., *Spagna*, 1922-1928, pos. 589, fasc. 3, *Questione Catalanista*, ff. 20-20v.

⁶⁶ “L’Agrupació Nacionalista “Els Montserratsins”. *Almanac Marià Benedictí de Montserrat*. Any 1924, p. 84-86: AA.EE.SS., *Spagna*, 1922-1928, pos. 589, fasc. 3, *Questione Catalanista*, ff. 20-20v.

“El moment actual de Catalunya”. 1925

Aparegué, també en 1925, un llibret amb el pseudònim de Pau del Camp, *El moment actual de Catalunya*, que es troba igualment en els arxius de la Santa Seu.⁶⁷ És un escrit nacionalista, un dur atac a la dictadura de Primo de Rivera. En algun moment hi surten els bisbes “castellans”, els quals són presentats com agents de l'Estat per a la descatalanització de Catalunya.⁶⁸ Es mostra també irritat pel que, segons el que diu aquest opuscle, hauria dit Primo de Rivera referint-se de manera amenaçadora als catalans autonomistes i independentistes: “*O españoles, o mendigos*”. Catalunya, continua, s’havia cansat de les seves relacions amb Espanya i reclamava d’anar més enllà d’una simple descentralització o d’un sistema autonòmic. Apuntava doncs a la independència:

*“Després de cinquanta anys de generós esforç, de convivència, el resultat ha estat aquest: Catalunya només pot tenir una identitat que s’anomena Espanya, una cultura que s’anomena Espanya, una bandera que s’anomena Espanya, una pàtria que s’anomena Espanya. És a dir, que Catalunya sols pot subsistir mentre renegui de tot el qui li és consubstancial; si no s’avé a transformar-se en Espanya, ha de morir [...]”*⁶⁹

La revista de Cuba, *Patria*. 1925

És innegable que alguns eclesiàstics llegien algunes publicacions que venien de l’illa de Cuba. Allí hi havia una comunitat de catalans que radicalitzaven llurs tendències catalanistes i d’altres eren manifestament separatistes.⁷⁰ En diversos llocs he indicat

⁶⁷ DEL CAMP, PAU. *El moment actual de Catalunya*, Barcelona, mes de febrer de 1925, un quart, 46 p. Es troba en AA.EE.SS., *Spagna*, 1928, pos. 589, fasc. 4, *Questione catalanismo*, f. 93.

⁶⁸ DEL CAMP, PAU. *El moment actual de Catalunya*, Barcelona, mes de febrer de 1925: AA.EE.SS., *Spagna*, 1928, pos. 589, fasc. 4, *Questione catalanismo*, f. 93

⁶⁹ DEL CAMP, PAU. *El moment actual de Catalunya*, Barcelona, mes de febrer de 1925, p. 21: AA.EE.SS. *Spagna*, 1928, pos. 589, fasc. 4, *Questione catalanismo*, f. 93.

⁷⁰ Eren els cassos almenys del catedràtic del Seminari Conciliar de Barcelona, doctor Cebrià Montserrat, i del rector de Montblanc, mossèn Pau Queral, els quals foren acusats de posseir aquella mena de literatura.

com la colònia catalana de l'Havana elevava protestes a la Santa Seu pel caràcter anticatalà de la política de la Dictadura.⁷¹

Entre els papers del fons Vidal i Barraquer figura una revista impresa a Santiago de Cuba, de nom *Patria*. Una publicació nacionalista catalana, que contenia un llarg article, “Los principios fundamentales del derecho de Catalunya a su independencia”, en la seva edició del 1er de maig de 1925. Es tracta d'un escrit que reclama palesament el “lliure exercici de la seva sobirania”. “*España —afegeix— no quiere comprender a Cataluña y ésta no quiere verse arrastrada al caos de la bancarrota española*”.⁷²

La conclusió és que Espanya no havia aprofitat les divers oportunitats que havia tingut de relacionar-se diversament amb Catalunya de com ho havia fet fins aleshores. Però ara ja era massa tard per arribar a una entesa amb Espanya, puix que els sentiments dels catalans de la Península i els de les Antilles, creia l'autor, eren d'independència.⁷³ Aquesta és doncs una mostra d'una part de l'ambient en què transcorria la vida de l'Església a Catalunya i la del seu primat. Roma i Tarragona no l'ignoraven pas.

⁷¹ CORTS I BLAY, RAMON. “La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “Qüestió catalana”: ANALTAR 87 (2014) (en premsa).

⁷² “Cataluña reclama su soberanía. Impulsada por el derecho que la asiste, por los hechos y por la realidad, La Nación Catalana, reclama el libre ejercicio de su Soberanía. Agotadas toda las tentativas de solución amistosa. Cataluña, pueblo vivo que siente en su interior las ansias del progreso, conoce que el único obstáculo a su preponderancia y desarrollo, lo constituye España: mosaico inarmónico de nacionalidades, negación del Estado y país en constante decadencia [...] España no quiere comprender a Cataluña y ésta no quiere verse arrastrada al caos de la bancarrota española”. “Los principios fundamentales del derecho de Cataluña a su independencia”. *Patria* (Santiago de Cuba) 1er de maig de 1925 p. 1: AHAT, Francesc d'A. Vidal i Barraquer (*Unió Patriòtica 1925-1927*) D 17 257.

⁷³ “En el transcurso del movimiento catalanista, mientras este ha pasado sucesivamente por las distintas fases de su movimiento evolutivo, determinadas en un principio por la más eventual aspiración regionalista, hasta el actual movimiento separatista (ya unánime en el pueblo catalán), España ha tenido bellas oportunidades que aprovechar, y en ninguna de ellas ha querido hacerlo. En cualquier época además, Cataluña hubiera aceptado con plácemes, la más insignificante reforma constitucional que hubiese, en la más escasa proporción, satisfecho sus ansias descentralizadoras, viendo en ello un respeto a su personalidad racial y un buen deseo por parte de España.” Los principios fundamentales del derecho de Cataluña a su independencia”. *Patria* (Santiago de Cuba) 1er de maig de 1925 p. 2: AHAT, Francesc d'A. Vidal i Barraquer (*Unió Patriòtica 1925-1927*) D 17 257. D'aquesta publicació i d'altres de Cuba en tracarem en el nostre article ja citat, “La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “Qüestió catalana”: ANALTAR 87 (2014) (en premsa).

Dictàmens i documents sobre els decrets romans sobre la pastoral en català de la Tarraconense. 1929

Els cinc decrets emanats de la Cúria romana entre 1928 i 1929, que restringien l'ús de la llengua catalana en la pastoral de la Tarraconense,⁷⁴ aixecaren moltes veus dins de l'Església a Catalunya tant dels bisbes, com dels clergues i dels seglars. Ho tinc estudiat i, en part, publicat.⁷⁵ Lamentablement, ara no puc ni fer-ne un resum. Cito sols alguns dels noms que hi havia darrera d'aquestes veus, per veure què significà aquell moviment que, religiosament, qüestionava les decisions de la Santa Seu, producte d'informacions esbiaixades pervingudes a Roma. Així, elegeixo els noms del cardenal Vidal i Barraquer, del bisbe Justí Guitart, del pare Ignasi Casanovas, el fundador de la Biblioteca Balmes, del bisbe de Perpinyà, Juli de Carsalade, del mateix general de la Companyia de Jesús, Włodimir Ledóchowski, del canonge de Barcelona, Josep M. Llovera, i del doctor Lluís Carrera, de Sabadell; entre els seglars cito Francesc Cambó, Ferran Valls i Taberner, Josep Puig i Cadafalch. Una mostra de la vitalitat de l'Església d'aquells moments i d'una mostra, també, d'una manera serena i discreta de fer arribar les opinions a la seva cúspide.

He deixat amb tot per al final un conjunt de tres documents que he qualificat com a dictàmens i vindicacions sobre aquells decrets. Tots tres es troben, junt amb d'altres, en el fons de l'arxiu del cardenal Vidal i Barraquer, a Tarragona. Sembla que tots són de 1929. Ignoro quins són llurs autors. Tampoc puc dir que, almenys tots, siguin exactament dictàmens encarregats pel cardenal. N'he escollit solament tres per parlar-ne ara. Els tres s'assemblen.

El primer és "*Observaciones al decreto de la Sagrada Congregación del Concilio presentadas al cardenal de Tarragona*".⁷⁶ Plan-

⁷⁴ CORTS I BLAY, RAMON. "La redacció dels decrets de la Cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana" durant la dictadura de Primo de Rivera": ANALTAR 85 (2022), p. 5-142.

⁷⁵ Ens referim a "La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana": ANALTAR 86 (2013), p. 313-732 i a "La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana": ANALTAR 87 (2014) (en premsa).

⁷⁶ "*Observaciones al decreto de la Sagrada Congregación del Concilio presentadas al Emmo. Sr. Arzobispo de Tarragona, cardenal de la Santa Iglesia Romana*" (s. d. ni l.) (1929) (text manuscrit), 14 f.: AHAT, Arxiu Francesc d'A. Vidal i Barraquer, Congrega-

teja aquest interrogant: “Què fer amb aquells catòlics que hagin format conscientment llurs idees i llurs sentiments en la política separatista, fonamentada en teories jurídiques i amb plena consciència que el separatisme cap perfectament dins de les doctrines catòliques?”⁷⁷ És, doncs, una qüestió molt més radical que les presentades en altres documents que hem trobat, puix que aquestes “*Observaciones*” defensaven palesament el separatisme i, a més, sostenien que aquesta tendència era compatible amb la doctrina moral catòlica.

Un símil de les “*Observaciones*” és la “*Vindicación contra el decreto de la Congregación del Concilio*”. Ensenya que hi ha dos separatismes: un que odia a Castella i un altre que fa el mateix amb Catalunya. Així el nostre autor es pregunta: I els que han fonamentat llur pensament separatista en raons jurídiques? La pregunta quedava sense resposta.⁷⁸

El tercer document és el de les “*Causas de ruïna espiritual en molts fidels*”.⁷⁹ Vet aquí l’opinió global i última continguda en aquest dictamen o vindicació Per dret natural, diu, és moral tota acció separatista contra un Estat qualsevol. Per això ningú podrà dir mai que “hagin pecat els separatistes triomfants”. Es refereix ací a les “repúbliques americanes-castellanes”.⁸⁰ Hom ja veu de se-

ció del Concili (1923 i 1928), D 2 13. A aquest escrit i a d’altres del mateix gènere ens hem referit en el nostre article “La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “Qüestió catalana”: ANALTAR 86 (2013), p. 349.

⁷⁷ “*Observaciones al decreto de la Sagrada Congregación del Concilio presentadas al Emmo. Sr. Arzobispo de Tarragona, cardenal de la Santa Iglesia Romana*” (s. d. ni l.) (1929) (text manuscrit), f. 1: AHAT, Arxiu Francesc d’A. Vidal i Barraquer, *Congregació del Concili* (1923 i 1928), D 2 13.

⁷⁸ “*Vindicación contra el decreto de la Congregación del Concilio*” (1929) (s. ll. ni data), (text manuscrit) in 4º, 3 p. : AHAT, Arxiu Francesc d’A. Vidal i Barraquer, *Congregació del Concili* (1923 i 1928), D2 13.

⁷⁹ “*Causas de ruïna espiritual en molts fidels*” [s. d. ni lloc] (text manuscrit in-4º) f. 2: AHAT, Arxiu Francesc d’A. Vidal i Barraquer, *Informe del Decret de Congregacions 1929*, D2 16.

⁸⁰ “Als laics els és lícita, per dret natural, tota opinió i fins tota acció separatista contra un Estat qualsevol; perquè l’Estat en sos límits, règim, forma, etc., depèn de la voluntat humana (Solament no es pot exercir aquest dret quan se’n seguirien mals de més pes que l’obtingut). Per això ningú s’atrevirà a dir que hagin pecat els separatistes triomfants = Portugal i totes les repúbliques americanes-castellanes. És més: l’Església s’associa a la festa de la llur independència = separatisme triomfant... “. “*Causas de ruïna espiritual en molts fidels*” [s. d. ni lloc] (text manuscrit in-4º): AHAT Arxiu Francesc d’A. Vidal i Barraquer, *Informe del Decret de Congregacions 1929*, D2 16.

guida la intenció del text: presentar el separatisme com un bé moral. En altres paraules, parafrasejant un historiador contemporani nostre, ser independentista no és pecat.⁸¹

Servidor no pretén pas entrar en absolut en cap tema actual ni parangonar el passat amb el present, sinó exposar tan sols l'ambient: per una banda, el de la Dictadura repressiva contra la pastoral en català i el fet català en general; per l'altra, la de catòlics radicalitzats en llur nacionalisme, i, entremig hem de col·locar-hi el nostre arquebisbe i molts clergues i seglars. Si ho he assolit o no vosaltres ho judicareu.

Situació del cardenal Vidal i Barraquer en el catalanisme

Diré a continuació unes breus paraules sobre la situació de l'arquebisbe en aquell camp, complex, del catalanisme. Tinc tant de material com per escriure un llibre. Ara sols puc oferir-vos en alguna nota, i acabaré ben prest.

El cardenal s'adonava del que passava a Catalunya. De fet, ja en 1920 deia:

*“El separatismo crece; consideran [els joves] que los procedimientos de la Liga de formar parte del Gobierno y acudir a Madrid para buscar una solución de armonía no dan resultado y que no les queda otro remedio que acudir a la violencia [...] Es muy amargo ver todo eso y no poner remedio, y más lo es para un prelado que ama a la Iglesia, a España y al Rey.”*⁸²

Vidal i Barraquer, per contra, donava el seu suport a un catalanisme que podríem dir-ne cultural i fins polític, en el sentit d'una descentralització o fins d'un autogovern. Es referia així al catalanisme:

“Este movimiento, simpático al pueblo y que llena las aspiraciones de aquí, llevó el desarrollo de la instrucción y de la cul-

⁸¹ RAGUER, HILARI. *Ser independentista no és cap pecat. L'Església i el nacionalisme català*, Barcelona 2012.

⁸² Carta de l'arquebisbe Vidal i Barraquer al nunci Ragonesi. Tarragona, 18 de novembre de 1920 (original mecanografiat): ASV, *Arch. Nunz. Madrid*, 771, fasc. 5, f. 688.

tura. Era un renacimiento general, político, literario, artístico. Si la Iglesia se hubiese quedado atrás, si se hubiese opuesto, el movimiento hubiera sido contrario a la Iglesia con gran detrimento. Mientras que hoy podemos encauzarlo para el Rey y la Iglesia. Por otra parte el Prelado nunca debe ir contra el sentido político del pueblo, no contrario a la Religión, sino encauzarlo [...].”⁸³

Acceptava això sí, el fet diferencial català: Ho dirà més tard, en 1931, al cardenal Eugenio Pacelli:

“Sea cualquiera el régimen político que predomine en lo sucesivo [l'Església] no podrá menos de reconocer el hecho diferencial especialmente en lo que hace referencia a la lengua.”⁸⁴

No era separatista, el cardenal. Podríem dir però, que Primo de Rivera el féu autonomista, com a tants altres clergues. La Dictadura fou una fàbrica d'autonomistes i, també, d'independentistes.

I, finalment, concloc d'aquesta manera la meva exposició: El vostre arquebisbe, durant la dictadura de Primo de Rivera, defensà la llibertat de l'Església, els ensenyaments del Concili de Trento sobre la llengua materna en la pastoral, i defensà Catalunya. Ho suportà tot amb caràcter, en diríem, martirial. I, enmig de tanta incomprensió, tant amb el que féu i patí aleshores, com tot el que hauria de fer i de sofrir després, el vostre arquebisbe féu honor al títol honrós que li donà el seu historiador: Vidal i Barraquer, “el cardenal de la pau”.

⁸³ Carta de l'arquebisbe Vidal i Barraquer al nunci Ragonesi. Tarragona, 13 de novembre de 1920 (original mecanografiat: ASV, Arch. Nunz. Madrid, 771, fasc. 5, f. 690.

⁸⁴ “Sea cualquiera el régimen político que predomine en lo sucesivo, no podrá menos de reconocer el hecho diferencial especialmente en lo que hace referencia a la lengua.” Los Gobiernos regionales y el pueblo harán fuerte presión para que las autoridades eclesíásticas así lo reconozcan e impongan la enseñanza religiosa en lengua materna”. Carta del cardenal Vidal i Barraquer al cardenal Pacelli. Roma, 19 de juliol de 1931 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Espanya, 1928-1931*, pos. 589, fasc. 19, f. 48. Vegeu Ramon Corts i Blay, “La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “Qüestió catalana”: ANALTAR 86 (2013), p. 562.

El cardenal Isidro Gomá y Tomàs (1935-1940)

MIGUEL ÁNGEL DIONISIO VIVAS
Arxiver de l'Arxiu Diocesà de Toledo

La figura de Isidro Gomá y Tomás (La Riba, 1869-Toledo, 1940) es una de las más controvertidas en el ámbito de nuestros convulsos años treinta, tanto dentro del ámbito civil como del eclesiástico. Símbolo de un modo de entender el catolicismo, que parecía triunfante en 1939, a partir de los años 60, con los nuevos aires eclesiales tras el Concilio Vaticano II, y de las profundas transformaciones sociales, culturales y políticas, acaecidas en los últimos años del franquismo, pasó a convertirse en “el cardenal de la guerra”, aquel que optó por la Cruzada y la beligerancia intransigente. Hoy, con mayor distancia y perspectiva, así como con un mayor conocimiento de las fuentes, fundamentalmente el propio y riquísimo archivo personal del prelado,¹ junto con la documentación del Archivo Secreto Vaticano, además de algunos estudios monográficos,² podemos matizar, resituar y comprender mejor al cardenal, así como el difícil y traumático periodo que le tocó vivir, al mismo tiempo que nos alejamos de maniqueísmos y simplificaciones, rechazando tanto las leyendas negras como las rosas.³

Rasgos biográficos del cardenal

El cardenal Gomà nació en el pueblo de La Riba, en el Camp de Tarragona, el 19 de agosto de 1869, en el seno de una familia cristiana, siendo bautizado al día siguiente en la parroquia de san Nicolás con el nombre de Isidro Matías Juan. Sus padres fueron José Gomá Pedrol y María Tomás Bosch. Su padre, fabricante de papel, que sentaba a su mesa, precediendo a los hijos, a los obreros de su fábrica, y su madre, de profunda religiosidad, educaron al joven Isidro en los valores humanos y cristianos que forjaron su vocación al sacerdocio. Asimismo influyó un párroco ejem-

¹ Para la etapa de la Guerra Civil, véase ANDRÉS-GALLEGO, JOSÉ I PAZOS, ANTON M. (Eds.), *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil, 13 Vols.*, Madrid, CSIC, 2001-2010.

² MARQUINA BARRIO, ANTONIO. *La diplomacia Vaticana y la España de Franco (1936-1945)*, Madrid, CSIC, 1983; RODRÍGUEZ AÍSA, MARÍA LUISA. *El Cardenal Gomá y la guerra de España*, Madrid, CSIC, 1981.

³ Para el presente trabajo me he basado fundamentalmente en mi tesis doctoral inédita “*El cardenal Isidro Gomá y la Iglesia española en los años treinta*”, dirigida por el profesor Juan Manuel Guillem Mesado, y defendida el 16 de diciembre de 2010 en la Universidad Autónoma de Madrid, así como en mi libro *Isidro Gomá ante la Dictadura y la República* (Toledo, Instituto Teológico San Ildefonso, 2011).

plar, mosén Antonio Dalmau, que más tarde se haría misionero Hijo del Inmaculado Corazón de María. El joven Gomá estudió en los seminarios de Montblanc y Tarragona, donde realizó una brillante carrera, obteniendo siempre la máxima calificación. Ordenado presbítero el 8 de junio de 1895, completó su formación alcanzando el grado de doctor, primero en Teología y más tarde en Filosofía y Derecho Canónico.

Esta sólida formación hizo que, tras un breve periodo de trabajo pastoral directo en las parroquias del Carmen de Valls y Montbrió del Camp, pasara al seminario de Tarragona, donde desempeñó las tareas de profesor y rector. Al mismo tiempo, previa oposición, llegó a ser beneficiado y canónigo de la seo tarraconense, alcanzando la dignidad de arcediano de la misma. Bajo diversos prelados ocupó diferentes cargos de responsabilidad, como provisor del arzobispado, juez metropolitano, decano de la Facultad de Filosofía de la Universidad Pontificia, amén de otros varios. De un modo especial se dedicó al ministerio de la predicación, que, brillantemente, desempeñó no sólo en toda Cataluña, sino a lo largo de la geografía española; aún se conservan, en el Archivo Diocesano de Toledo,⁴ algunos de los sermones que, en catalán y castellano, predicó a partir de su ordenación. Participó en numerosos congresos nacionales e internacionales. Realizó, asimismo, una intensa producción literaria, escribiendo libros, pronunciando conferencias, colaborando, en calidad de articulista, en diversas publicaciones, revistas científicas y periódicos. Promotor de la introducción del Movimiento Litúrgico, fue destacable su actuación en el Congreso Litúrgico de Montserrat de 1915. Su prestigio como teólogo, se manifestó en su elección, por parte de la Santa Sede, junto a otras dos figuras tan prestigiosas como Ángel Amor Ruibal y el padre Bover, como miembro de la comisión internacional de teólogos que, a principios de los años veinte, estudiaron la cuestión de la Mediación Universal de la Virgen María.⁵ Todo esto hizo que su nombre se oyera repetidamen-

⁴ Archivo Diocesano de Toledo (en adelante, ADT), Pontificados Cardenal Isidro Gomá y Tomás. 1933-1940, Cajas 1, 6, 9, 12 y 13.

⁵ DIONISIO VIVAS, MIGUEL ÁNGEL. *El cardenal Isidro Gomá. Una aproximación a su acción pastoral*, en *Toletana. Cuestiones de Teología e Historia*. N° 26, Toledo. Instituto Teológico San Ildefonso, 2012, p. 94-98.

te como candidato a ocupar diversas sedes episcopales, hasta que en 1927 fue nombrado obispo de Tarazona.

En Tarazona monseñor Gomá desarrolló una intensa labor como pastor.⁶ Preocupado por la falta de vida cristiana real de sus fieles, disimulada por el ropaje de la protección estatal de la monarquía de la Restauración, se preocupó por la catequesis, que en muchas ocasiones estaba totalmente abandonada, o se reducía a pura rutina. Por ello impulsó en 1929 la Semana Catequística de Calatayud. Al mismo tiempo, realizó la visita pastoral a toda la diócesis y convocó un Sínodo diocesano, el primero desde el siglo XVI.

Gomá, ya a fines de la década de los veinte, intuía los vientos de cambios que soplaban sobre España, y quiso afrontarlos desde el realismo y la convicción de la fuerza evangelizadora de un clero formado y piadoso. Por ello se preocupó de un modo especial del seminario y escribió numerosas cartas y exhortaciones pastorales.

La proclamación de la República, que el prelado ya atisbaba, supuso nuevos retos, que estuvo dispuesto a afrontar. Siguiendo las directrices de la Santa Sede, acató al nuevo régimen, pero no se limitó a ello. Frente a los que presentan a un Gomá conspirador contra la República, el prelado de Tarazona tuvo una de las intervenciones doctrinales más claras respecto a la accidentalidad de las formas de gobierno.

Las esperanzas del prelado quedaron defraudadas con el desarrollo del debate constitucional. Y es entonces cuando optó, frente a la línea más condescendiente y dialogante del cardenal Vidal y Barraquer, por una actitud de firmeza que, desde el respeto a la legalidad vigente y dentro de ella, vista la falta de reciprocidad por parte de las autoridades republicanas a la actitud conciliadora de la Iglesia, buscaba, desde dentro del sistema, transformar la legislación antieclesiástica. A pesar de la misma, siguió insistiendo a sus fieles en la obediencia a la autoridad, al mismo tiempo que rechazaba enérgicamente el ateísmo de estado.

Con energía afrontó las nuevas dificultades, como la pobreza

⁶ Sobre el pontificado de Gomá en Tarazona, véase también CEAMANOS LLORENS, ROBERTO. *Isidro Gomà i Tomás. De la monarquía a la República (1927-1936): sociedad, política y religión*, Zaragoza, Rolde de Estudios Aragoneses, 2012.

del clero, derivada de la supresión del ya de por sí exiguo presupuesto de Culto y Clero. Frente a las reformas en materia de matrimonio explicitó la doctrina católica mediante una carta pastoral y un libro. Fue el primer obispo que realizó la visita *ad limina* tras la proclamación de la República; el nuncio Tedeschini, al informar sobre el prelado de Tarazona al cardenal Pacelli, secretario de Estado, le definió como uno de los obispos más devotos a Roma, de gran autoridad moral, culto, *dei più attivi Vescovi*; estas palabras, en un informe que solo debía leer Pacelli, indica el gran aprecio en que el nuncio le tenía.

Todo ello, sumado al prestigio intelectual de don Isidro, hizo que su nombramiento para Toledo, si bien inusual, pues lo lógico es que la sede toledana fuera el final del *cursus honorum* de la Iglesia española, siendo normalmente elegidos arzobispos, se acogiera con gran satisfacción por parte de los católicos españoles, que pronto encontrarían en él una guía segura y firme. La sede de Toledo, vacante tras la renuncia del cardenal Pedro Segura, era vista como el centro de la unidad católica de España, en un momento en el que, no existiendo las Conferencias Episcopales, su titular era considerado como el cabeza de la Iglesia hispana. Gomá pronto supo estar a la altura de la misión confiada, desarrollando una intensa labor pastoral, que abarcó desde la visita a los diversos arciprestazgos de la entonces extensísima archidiócesis, a la potenciación de la Acción Católica, la pastoral vocacional y una rica producción literaria.

Repercusión nacional tuvo la Semana Pro-seminario de 1935, que afrontó la difícil cuestión de la crisis vocacional, suponiendo un relanzamiento de la misma, aunque los frutos de la Semana fueron abortados, en gran medida, por el estallido de la guerra.⁷ Asimismo fue destacada la intervención del prelado toledano en el Congreso Eucarístico de Buenos Aires de 1934, donde defendió la idea de la identificación de la Hispanidad con el Catolicismo.

Su ordenación como cardenal en 1935, asignándole el título de San Pietro in Montorio, supuso el respaldo del Papa a la actuación que estaba realizando. Pío XI le confirmó en el tradicional

⁷ DIONISIO VIVAS, MIGUEL ÁNGEL. "El problema de la formación sacerdotal durante el pontificado del cardenal Isidro Gomá", en *Toletana. Cuestiones de Teología e Historia*. Nº 22. Toledo. Instituto Teológico San Ildefonso, 2010, p. 265-280.

papel reservado a los arzobispos de Toledo en la dirección de la Acción Católica, así como en la presidencia de los metropolitanos españoles. A su regreso de Roma tuvo que afrontar la difícilísima situación derivada de la victoria del Frente Popular, cuando a partir de febrero de 1936 se recrudezca, en un línea ascendente que culminará con la terrible persecución del verano, la violencia anticlerical. El cardenal debió alentar y consolar a su clero, expulsado de algunas parroquias, sometido a humillaciones y vejámenes por parte de elementos extremistas, así como de los abusos de las autoridades locales. Aún así siguió defendiendo el acatamiento a los poderes constituidos, no dudando en entrevistarse con Manuel Azaña, para buscar una solución a tanta violencia.

El estallido de la guerra le sorprendió en Tarazona, donde había acudido a consagrar a su obispo auxiliar, Gregorio Modrego, canónigo de la seo turiasonense. Se trasladó a Pamplona, donde residió durante la guerra, pues las diversas tentativas de establecerse en Toledo fracasaron, al estar la ciudad en línea de frente, y ser el palacio episcopal un fácil blanco desde las colinas al otro lado del río.

En Pamplona se inicia una nueva fase de la vida del cardenal. Asumiendo la dirección de la Iglesia española, con una actividad desbordante, atendía todos los graves y abundantes asuntos que surgían, desde la acogida al clero fugitivo, los planes de futura reconstrucción, el gravísimo problema vasco y las relaciones, difíciles, con el nuevo estado que iba surgiendo en el lado nacional. El Papa le nombró representante oficioso de la Santa Sede ante el Gobierno de Franco, cargo que desempeñó con gran tacto, buscando ante todo el bien de España y de la Iglesia. Ante la amenaza de la infiltración nazi-fascista por medio de Falange, el primado no dudó en defender la fe católica y el papel de la Iglesia, rechazando la ideología pagana del nazismo, que, por otra parte, el Papa condenó en la *Mit brennender Sorge*, encíclica que el propio Gomá tradujo, con el fin de iluminar doctrinalmente a los católicos españoles, y que, a pesar de diversos problemas, pudo ser publicada, en primer lugar en el boletín de la archidiócesis toledana.

Tras el nombramiento, primero de Antoniutti y después del nuncio Cicognani como representantes del Papa, el cardenal se dedicó a la reconstrucción espiritual y material de la Iglesia espa-

ñola, convocando a los metropolitanos españoles a una conferencia en la trapa de Dueñas.

El fin de la guerra no supuso el fin de la actividad de don Isidro. Defensor de la colaboración con el Estado, como garante del catolicismo, no podía tolerar que el Gobierno se inmiscuyese en cuestiones meramente eclesiásticas, al mismo tiempo que siguió oponiéndose a la ideología paganizante que venía de Alemania y que en pleno proceso de fascistización del Estado, fomentado por Serrano Suñer, amenazaba la libertad de la Iglesia. Gomá tuvo que defender la utilización del catalán y del vasco en la predicación, frente a los que querían imponer el castellano, obviando la ignorancia de dicha lengua en amplias zonas de Cataluña y el País Vasco, pues había que predicar en la lengua que el pueblo entendiese. Asimismo tuvo que afrontar la supresión de la Federación de Estudiantes Católicos y la censura de su pastoral *Lecciones de la guerra y deberes de la paz*, en la que afrontaba la reconstrucción de España desde el catolicismo, apostando por el perdón y la reconciliación y criticando el paganismo estatalizante. A pesar de ello, siguió buscando, como mejor opción para España, el diálogo con la autoridad.

Consumido por el cáncer y los duros trabajos, el cardenal moría en Toledo el 22 de agosto de 1940, siendo enterrado a los pies de la Virgen del Sagrario, patrona de la ciudad.

Un desencuentro permanente: Gomá y Vidal

Un elemento que hay que tener muy presente, para comprender muchos de los acontecimientos eclesiales de los años treinta, es la oposición, que en algunos momentos podemos considerar como clara y abierta antipatía, entre Isidro Gomá y Francisco Vidal y Barraquer.⁸ Ambos estarán llamados a dirigir los destinos de la Iglesia en España, en unos momentos dramáticos para la misma, la Segunda República y la Guerra Civil, mostrando un talante totalmente opuesto. Carles Cardó les definió del siguiente modo:

⁸ COMAS, RAMÓN. *Isidro Gomá, Francesc Vidal i Barraquer: dos visiones antagónicas de la Iglesia española de 1939*, Salamanca. Sígueme, 1977.

“Francesc Vidal i Barraquer era un home d’una bondat d’asceta, més profunda que aparent, d’una intel·ligència normal i d’una cultura deficient, sobretot en ciències eclesiàstiques, però egrègiament dotat de bon sentit i d’intuïció de les persones i dels problemes...Gomá era el seu antípoda...Tant espiritualment com corporalment era un home estructurat a la germànica. Coronat per un cap quadrat i fornit quasi fins a la feixugor en el físic, en el aspecte espiritual era un home d’una intel·ligència remarcable, d’una cultura extensa i brillant, bé que poc profunda, però al mateix temps d’una pompa imponent. Els seus mètodes de treball intel·lectual coincidien amb els germànics: mancat d’intuïció i doncs d’aquella gràcia ingràvida tan pròpia de la gent llatina, suplia aquesta falla amb el sistema de calixets...moralment era home de cor, de bondat amable i ensem amb un candor renyit amb aquella habilitat que posseïa en alt grau el seu èmul... aquest llatí i aquest germànic havien de contrapuntar-se per força.”⁹

Según Cardó el primer encuentro entre ambos tuvo lugar cuando el joven abogado Vidal y Barraquer llegó a Tarragona para realizar, siendo vocación tardía, los pocos estudios eclesiásticos que le faltaban para ser ordenado sacerdote.¹⁰ Estos los realizó en pocos años, lo que según el mismo autor explicaba las lagunas de su formación eclesiástica. En aquellos momentos Gomá era rector del seminario. Vidal, una vez ordenado, con la ayuda de un tío suyo canónigo, antiguo vicario general del arzobispado, ascendió a fiscal de la Curia, canónigo por oposición, vicario general, arcipreste, vicario capitular a la muerte del arzobispo Costa y Fornaguera, y finalmente, fue nombrado obispo de Solsona. Gomá, por su parte, tenía también asegurada una prometedora carrera. Era un catedrático brillante, buen escritor que participaba en numerosos congresos, y gozaba de gran predicamento entre muchos sacerdotes de la diócesis tarraconense.¹¹ La hostilidad entre ambos eclesiásticos

⁹ CARDÓ, CARLES. *El gran refús. El capítol VIII (inèdit) del llibre Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, Barcelona, Claret, 1994, p. 56-57.

¹⁰ *Ibidem*, p. 57-58.

¹¹ FUENTES GASÓ, MANUEL; ROIG QUERALT, FRANCESC. *Manuel Borràs i Ferré: una vida al servei de l'Església*, Tarragona, Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví-Parroquia de Sant Sebastià, 2004, p. 184-86.

pudo nacer en el momento en el que, siendo Vidal vicario general, Gomá fue sustituido como rector por un miembro de la Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos. El nombramiento de Gomá se había producido en noviembre de 1900, cuando tras la dimisión de don Andrés Dexeus como vicerrector del seminario, el arzobispo Costa y Fornaguera decidió encargar a aquel la dirección del internado. La voz popular atribuía a Vidal la sustitución de Gomá, lo cual hizo nacer, o quizá exacerbar, si ya existía por otros motivos, el resentimiento de Gomá. Por otro lado, el prestigio de Gomá y el bajo nivel de sus sustitutos hicieron impopular esta medida. Esto llevó a que se formaran en Tarragona dos grupos, el más numeroso, si bien no el más poderoso, a decir de Cardó, era el de Gomá. El mismo Cardó señala que *“poc podia pensar-se aleshores que aquesta escissió havia de reportar conseqüencies funestes per a tot Espanya”*.¹² En el momento de elegir vicario capitular, a la muerte del arzobispo, Gomá había sido uno de los que más se opusieron al nombramiento de Vidal para dicho cargo. La lucha, apaciguada con el nombramiento de Vidal para Solsona, retomó nueva fuerza cuando éste fue trasladado a la sede tarraconense a la muerte de don Antolín López Peláez. Gomá, viéndose sometido a su rival, llegó a decir que cuando Vidal entrase a Tarragona por una puerta, él saldría por otra. En este sentido escribió al nuncio Ragonesi, quien le contestó aconsejándole que escribiese a su rival, demandándole la paz. Así lo hizo Gomá, y la respuesta positiva de Vidal parecía dar fin al enfrentamiento. La realidad, pronto, fue muy otra, aunque por el momento Gomá, que ya era canónigo y juez metropolitano, fue confirmado en estos cargos, y después nombrado arcediano. Pero el enfrentamiento entre ambos permanecía latente, de modo que cuando Gomá fue propuesto, en 1920, para obispo de Gerona, Vidal, por medio del rector del Colegio Español de Roma, Joaquín Jovaní, dio unos informes negativos, que impedirían dicho nombramiento. Que las acusaciones carecían de fundamento lo demuestra el posterior proceso para ocupar la sede de Tarazona. El máximo punto de desencuentro tendrá lugar una vez sea nombrado Gomá arzobispo de Toledo, con motivo de la cuestión de la primacía, y los diferentes puntos de vista ante la situación política,

¹² CARDÓ, CARLES. op. cit., p. 57.

manteniéndose latente durante todo el desarrollo de la guerra civil. Aunque externamente siempre mantendrán correctas las formas, a nivel privado ambos manifestarán, hasta el final, tanto la incompatibilidad de caracteres como la opuesta visión eclesial. Aún así, en algunos puntos de vista no estaban tan distantes; ambos defendían la utilización de la lengua catalana en la liturgia y evangelización, así como la peculiaridad cultural catalana dentro de España, si bien diferían en cómo debía desarrollarse dicha articulación. Cuando en los años veinte, durante la dictadura de Primo de Rivera, se suscitó la denominada “cuestión catalana”, Gomá apoyó la defensa del uso del catalán, llegando a intervenir, a solicitud del propio Vidal, en Roma.

Gomá ante los retos de una etapa convulsa

No existe ninguna duda del papel esencial que desempeñó el cardenal Gomá en los principales acontecimientos de la vida eclesial y política de los años treinta. Significó el culmen de una brillante carrera iniciada en Tarragona, donde había destacado como escritor de prestigio, con proyección no sólo nacional, sino incluso internacional. Esta fama, a pesar de los diversos problemas derivados de su antagonismo con el cardenal Vidal y Barraquer, le permitió alcanzar el episcopado, en una pequeña diócesis como Tarazona en la que, sin embargo, supo desplegar sus dotes, convirtiéndose, en palabras del nuncio Tedeschini, en uno de los obispos más activos de España. Su magisterio, desarrollado en las circunstancias difíciles del fin del reinado de Alfonso XIII y los inicios de la República, se caracterizó por una coherencia de pensamiento que se mantuvo firme hasta el final de su vida. Optó por la línea de resistencia ante el anticlericalismo republicano, si bien defendió que catolicismo y república no eran incompatibles, mostrando una mayor flexibilidad doctrinal que el primado Segura.¹³ Es este un punto en el que vale la pena detenerse.

En efecto, la posibilidad de que España se convirtiera en una

¹³ MARTÍNEZ SÁNCHEZ, SANTIAGO; DIONISIO VIVAS, MIGUEL ÁNGEL. “Alma, púrpura y nación. Los cardenales Segura y Gomá ante la historia de España”, en BOTTI, Alfonso et alia, *Católicos y patriotas. Religión y nación en la Europa de entreguerras*, Madrid, Sílex, 2013, p. 193-218.

república era algo ya atisbado por Gomá en su pastoral *Los deberes cristianos de la Patria*, del 13 de marzo de 1930, en la que reflejaba cómo se estaba produciendo un deseo de cambio de orden político en España, y aunque no utiliza el término república, expresa cómo esa expectación repercutía negativamente en el orden religioso, pues se consideraba incompatible esta nueva forma de organización política con la religión. Por ello recordaba a los católicos que como ciudadanos eran libres para preferir una forma de gobierno a otra, aunque advirtiendo del salto en el vacío que supondría un cambio de régimen político en España.

Esta primera y no demasiado explícita referencia a la república será profundizada una vez producido el derrocamiento del rey. La nueva situación obligaba a clarificar la doctrina, y frente a los que consideraban que monarquía y catolicismo eran inseparables, en el primer capítulo de la carta pastoral *Los deberes de la hora presente*,¹⁴ titulado precisamente *Catolicismo y República*, se referirá a las relaciones entre la religión católica y la forma de gobierno republicana. Es importante señalar que Gomá no se decanta por una forma política u otra, sino que indica que todas son compatibles con el catolicismo, no estando éste ligado a ninguna en concreto, pues no existen ningún tipo de principios dogmáticos o morales que impongan, ni siquiera que recomienden, una forma determinada de régimen de gobierno. El catolicismo ha convivido, a lo largo de su historia, con todas las formas y tipos posibles de sistemas políticos. Por tanto, la Iglesia reconoce a los poderes constituidos. Recuerda, además, que en cuanto a la doctrina sobre cual es la mejor forma de gobierno, tampoco existen preferencias. Frente a los reparos de quienes señalaban al sistema republicano como anticlerical por naturaleza, recordará los abusos cometidos por la institución monárquica en Europa contra la Iglesia, aunque excluyendo de esos abusos a los reyes “cristianísimos de nuestra España”, contraponiéndolos a la buena relación existente en algunas repúblicas, como en Sudamérica. El obispo confiaba en que en España se rectificara el tradicional carácter anticlerical y así “quede definitivamente purificado el nombre de república de la mala nota que se le atribuyó.” Insistía de nuevo en la obediencia

¹⁴ 10 de mayo de 1931.

a la autoridad legítima, a la que los católicos debían de prestar respeto y colaboración. Gomá reconocía con tristeza la parte de culpa que en la situación por la que estaban atravesando había tenido la propia Iglesia, por omisión, por descuido, por exceso de confianza. Recordaba que todo poder, fuera cual fuese la forma de gobierno que la sociedad se hubiera dado, venía de Dios, siendo éste principio, que excluía el de soberanía nacional, primer paso, a su juicio, para el ateísmo, el que debía informar la participación de los ciudadanos en la vida pública.

El desarrollo del debate constitucional, que finalizó con la aprobación de un texto de talante anticlerical,¹⁵ supuso para Gomá una clara decepción, que le llevó a afirmar su equivocación al creer que el concepto de república se había librado, por fin, en España, de su connotación anticlerical. Esta constatación es la que le condujo a propugnar la línea dura de resistencia, dentro de la obediencia a los poderes constituidos, buscando la reforma de la legislación. Pero ello no supuso abandonar la línea de reflexión anterior. Gomá tenía clara la distinción entre el acatamiento al Gobierno legítimo y la resistencia ante las leyes injustas. Y si bien en su pastoral de entrada en Toledo no hizo referencia a la compatibilidad entre república y catolicismo, sino un duro análisis de la situación en la que se hallaba la Iglesia, en una entrevista concedida con motivo de su nombramiento, afirmará taxativamente “la Iglesia no es monárquica ni republicana. Acata en todo momento los poderes constituidos”.¹⁶ El primado electo, al ser preguntado sobre la posición de la Iglesia con respecto a la autoridad, volvió a insistir en que se debía acatar, “aunque haya una persecución encendida”. Cualquiera que fuese la actuación del Gobierno, desde el momento en que se trataba no de un partido político, sino de un régimen establecido que regía los destinos del Estado, era preciso hacer la distinción entre la ideología y la autoridad. Aquella podía rechazarse, ésta no; y la Iglesia era lo que exigía, acatamiento y obediencia. Posteriormente, en otra entrevista a la prensa, volverá a manifestar que “la Iglesia no es incompatible con ningún

¹⁵ ARBELOA, VÍCTOR MANUEL. *La semana trágica de la Iglesia en España (8-4 octubre 1931)*, Madrid, Encuentro, 2006.

¹⁶ *Estampa: revista gráfica y literaria de la actualidad española y mundial*, 29 de abril 1933.

régimen político...la Iglesia ha convivido y ha colaborado con el Estado con toda suerte de formas de Gobierno”.¹⁷

La mejora de la situación, durante el bienio radical-cedista, hizo pasar a segundo plano, en los escritos del arzobispo de Toledo, toda ésta problemática, centrándose su actuación en otras cuestiones de índole más intraeclesial, como su renovado enfrentamiento con el cardenal Vidal sobre la cuestión de la primacía eclesiástica.¹⁸ Cuando tras las elecciones de febrero de 1936 venza el Frente Popular, Gomá, al mismo tiempo que tratará de animar a su clero y fieles ante la nueva avalancha anticlerical, no dudará en contactar con el Gobierno para paliar la renovada violencia, entrevistándose, como hemos visto, con Azaña, quien “le recibió con sincera cordialidad”, al mismo tiempo que le aseguraba que los derechos reconocidos por las leyes a la Iglesia serían respetados y amparados. Con el estallido de la Guerra Civil concluirá cualquier tipo de reflexión sobre la compatibilidad entre catolicismo y república; su preocupación pasará a ser, frente al estatismo falangista, reivindicar, una vez más, la unión indisoluble, sustancial, entre catolicismo y patria en España.

A la cabeza de la Iglesia española

Su traslado a Toledo supuso el alcanzar un protagonismo nacional que el estallido de la guerra no hizo sino acrecentar. Su fulgurante promoción fue una apuesta personal de Pío XI por él, convirtiéndose en el auténtico “hombre del Papa” en España. Su fidelidad a la Sede Apostólica, conjugada con su amor a España, amor que por otro lado consideraba sustancial al hecho de ser católico, le llevó a ser el elemento clave en circunstancias muy difíciles. Enfrentado más o menos abiertamente a Vidal en múltiples aspectos, debido, por un lado a la evidente antipatía que, como hemos comprobado, sentían el uno por el otro, así como a su diferente visión de la postura de la Iglesia ante la República, fue logrando desplazar a su rival, hasta alcanzar, como quizá no

¹⁷ *Correo de Galicia*, 23 de diciembre de 1934.

¹⁸ DIONISIO VIVAS, MIGUEL ÁNGEL. “La controversia sobre la primacía entre los arzobispos Gomá y Vidal i Barraquer”, en *Toletana. Cuestiones de Teología e Historia* N° 19, Toledo, Instituto Teológico San Ildefonso, 2008, p. 269-292.

alcanzó prelado toledano alguno en la época contemporánea, el papel predominante en la Iglesia española. Consiguió el reconocimiento de la Santa Sede como cabeza de la Iglesia de España justo a tiempo para que, tras el estallido de la guerra, una Iglesia desorientada buscara en él la dirección necesaria para afrontar los graves problemas derivados del conflicto y de la revolución. Además, el exilio de Vidal y las prevenciones que contra él pronto manifestaron los militares sublevados, harán que éste quede marginado de la vida nacional.

Gomá apostó claramente por Franco, pues veía en él la única vía de salvación de la España tradicional, pero al mismo tiempo supo mantener una independencia, derivada de su concepción de la Iglesia, que en muchos momentos constituyó una firme barrera frente a los aires totalitarios del régimen. Enemigo del nazismo y del fascismo, trató de frenar su influjo y penetración en España, tanto como antes se había opuesto al laicismo de la República, pues los veía como una amenaza mortal para el ser de España, debido a la unión esencial entre ésta y el catolicismo. Deseaba que esta unión secular, en la que centraba la grandeza de la nación, no se debilitara y defendió una presencia militante, activa, de la religión, en todos los ámbitos de la sociedad, cuyos principios rectores quería ver informados por el cristianismo. Pensaba que la decadencia española era consecuencia lógica de la pérdida del sentido religioso, amenazado desde el siglo XVIII por influjos extranjeros, y que, por tanto, si España quería volver a recuperar su papel dentro del concierto de las grandes naciones, era preciso recuperar la vitalidad religiosa de la época de esplendor, que no era ni más ni menos que el siglo XVI, cuando España se había destacado por las grandes hazañas de la conquista y evangelización de América y la defensa de la unidad católica y la cultura cristiana frente al protestantismo y el Islam. Todo ello era fruto de una mentalidad muy arraigada en la Iglesia española desde el fin del Antiguo Régimen, de la que Gomá participaba plenamente. Por formación y por las posteriores lecturas que moldearon su pensamiento, no podía plantearse otra cosa. En él influyeron de una manera muy profunda Menéndez Pelayo y Ramiro de Maeztu. El cardenal, por su parte, reforzó estas concepciones, revistiéndolas de un lenguaje teológico producto de las grandes controversias

decimonónicas entre la Iglesia y el mundo liberal, que se habían saldado con el triunfo de las posiciones más conservadoras.

Su concepto de España se basaba en la convicción de la compatibilidad entre la unión esencial de la nación española y la existencia de diversidades regionales, que podían y debían ser conservadas. Para él, profundamente catalán y profundamente español, era posible armonizar esas realidades. De ahí su oposición a las posturas más catalanistas del cardenal Vidal y Barraquer, que consideraba peligrosas para la unidad de la patria común. Esto le llevó a defender la primacía eclesiástica toledana, pues el reconocimiento de los supuestos derechos primaciales de Tarragona haría derivar hacia una Iglesia catalana independiente. Esta sería la mejor base, dada la inseparable unión que existía para él entre religión y patria, para una Cataluña desgajada del tronco común español.

El cardenal Gomá lideró, frente a las posturas más dialogantes de Vidal, una actitud de resistencia ante la legislación anticlerical de la República. Defendió una y otra vez lo que consideraba no sólo derechos inalienables de la Iglesia, sino además, parte substancial e inseparable de la entraña profunda de la nación. Estaba convencido de que descristianizar España era privarle de su alma, de su verdadero ser. El laicismo, para él, era intrínsecamente anti-español. Pero también vio en la actitud combativa de la República una oportunidad para despertar el dormido catolicismo español. De ahí sus numerosas iniciativas en el campo de la promoción de la Acción Católica, como una avanzadilla de la Iglesia que la permitiera recuperar, a través de los mismos seglares, los diversos ámbitos de la sociedad. Consciente de la profunda descristianización que sufría el país, promovió las vocaciones sacerdotales y la renovación de la formación del clero, ya que consideraba al sacerdote como el principal agente de esa misión reevangelizadora. Para formar a los fieles cristianos, promovió la catequesis, pues descubría en los católicos españoles una profunda ignorancia respecto a las cuestiones esenciales de la fe. No dudó en conocer de primera mano la realidad religiosa española, recorriendo su vasta diócesis toledana. A la vez mantuvo una intensa agenda, tanto a nivel nacional como internacional, que fue constituyéndole en el punto de referencia de la Iglesia española. De ese modo, al esta-

llar la guerra, estaba preparado para asumir el papel de rector y cabeza de esta Iglesia, marcando el ritmo de actuación. Esto se vio reforzado al ser nombrado representante oficioso de la Santa Sede ante el Gobierno de Franco. Sus esfuerzos se dirigieron entonces a lograr el reconocimiento de éste por parte de la Santa Sede, con la consiguiente normalización de relaciones. Al mismo tiempo desarrolló una importante labor literaria, con numerosos escritos que trataron de iluminar la conciencia católica, tanto española como extranjera, sobre la realidad de la guerra, tarea que culminó con la Carta Colectiva de los obispos españoles de 1937. El conflicto bélico era visto como una lucha entre la religión y el ateísmo, entre la civilización y la barbarie, entre el Bien y el Mal, entre Cristo y el Demonio. Para él la prueba más palpable de esto era la persecución desatada en el bando republicano. A pesar de ello, y frente a lo que va a ser la práctica habitual de los vencedores, se apostaba por el perdón y por la acogida de los descarriados, que como el hijo pródigo volverían arrepentidos y debían ser recuperados para la Iglesia.

Debido a esta forma de plantear la lucha civil, como enfrentamiento entre las dos ciudades agustinianas, la de Dios y la del Diablo, el cardenal no podía concebir mayor monstruosidad que la del nacionalismo vasco, el cual, siendo profundamente católico, se había mantenido fiel a la República, lo cual le parecía una terrible contradicción. Intervino de una manera muy activa en esta cuestión, tanto a nivel doctrinal, mediante pastorales, como a nivel polémico, con la *Carta abierta a Aguirre*, e incluso diplomático, con las gestiones realizadas para la rendición de Bilbao. Su papel en relación al País Vasco no quedó reducido a esto, sino que tuvo que intervenir en otros graves problemas, como los fusilamientos de sacerdotes nacionalistas vascos o la situación del obispo de Vitoria, Mateo Múgica. La ausencia de éste hizo que el cardenal tuviera, de hecho, que afrontar la difícil situación interna de la diócesis de Vitoria, con un clero sospechoso en gran medida para los militares, que querían solucionar el problema por la vía de la fuerza. Gomá, en su línea de defensa de la libertad de la Iglesia, tuvo que intervenir una y otra vez, hasta que el nombramiento de un administrador apostólico, junto a la venida de Antoniutti, le liberó de esta preocupación.

A lo largo de la guerra, el cardenal tuvo un papel de protagonista en todos los conflictos que se iban planteando. Su doble condición de primado y representante oficioso de la Santa Sede, en una conjunción única en la historia contemporánea de España, hizo que todas las cuestiones importantes pasaran por él. No sólo los militares le consideraban el único interlocutor válido, sino que el episcopado español volvía los ojos a él ante cualquier dificultad. Por eso le vemos afrontando el problema suscitado por algunos clérigos como Gallegos Rocaful o Lobo, que apostaron por la República, respondiéndoles con una dureza inusitada. O nos encontramos a Gomá reconstruyendo el extinguido cuerpo de capellanes castrenses, entre las intrigas de los viejos capellanes, las intromisiones de los militares y los criterios más pastorales de los obispos españoles. Lo mismo tenía que afrontar cuestiones canónicas o disciplinarias cómo hacer de mediador ante el Gobierno para lograr la suspensión de penas de muerte. Asimismo encontramos al cardenal enfrentándose a Serrano Suñer al tratar de defender la prensa católica, o en frecuente contacto con el conde de Rodezno en la elaboración de una legislación fiel a la doctrina católica. Por tanto, de la mano de Gomá podemos seguir los primeros pasos, dubitativos, inseguros, llenos de contradicciones e interrogantes, de las nuevas relaciones entre la Iglesia y el nuevo Estado que se irá configurando como resultado del golpe del 18 de julio.

Para Gomá la guerra no fue fruto de las contradicciones sociales que afectaban a España, sino consecuencia lógica de la descristianización de la nación, uno de cuyos frutos sería el crecimiento de las desigualdades sociales, por el egoísmo de los ricos, cuyo correlato fue la captación de las masas por las doctrinas revolucionarias. Leyó los acontecimientos desde una clave teológica, lo cual puede dificultar nuestra comprensión acerca de algunas de sus afirmaciones. Consideró el conflicto como una etapa de purificación y renovación de la nación, como una oportunidad dada por Dios para la regeneración de España, pues no había sido posible por otros medios. De ahí que centrara su preocupación en que la nueva España fuera fiel a su pasado católico y mirara con

verdadera aprehensión las tendencias filonazis de la Falange.¹⁹ El modelo, para él, estaba en la España de los Reyes Católicos y de los grandes reyes de la Casa de Austria, no en el III Reich. Su último año estuvo marcado por esta preocupación y sus postreros esfuerzos se encaminaron a asegurar que lo conseguido a tan alto precio no se perdiera, pues pensaba que si no se aprovechaba la ocasión, el desastre que sobrevendría al país sería terrible.

Un aspecto fundamental para esta regeneración era la recristianización de España. Ésta fue una preocupación presente a lo largo de todo su magisterio episcopal. Siendo obispo de Tarazona expresó una y otra vez su convicción de que el cristianismo en España carecía de fuerza y andaba sobrado de rutina e inercia histórica. Esta constatación la repetirá posteriormente ya como arzobispo de Toledo, durante el desarrollo de la guerra y una vez finalizada ésta. Por ello, uno de sus objetivos claros fue la revitalización de la Iglesia, mediante una profunda renovación de la misma. Pensaba que las masas católicas, a pesar de la retórica del nuevo régimen y de la explosión de actos religiosos que inundaron el país, carecían de auténtica convicción cristiana, con una formación deficientísima, que alcanzaba también a quienes desde puestos de responsabilidad debían dirigir la nación. Por eso abogaba una reforma personal y colectiva en clave cristiana, que supiera aprovechar las lecciones de la guerra, y trajera una auténtica transformación del país, una de cuyas consecuencias sería el florecimiento de la justicia y la caridad. Este sería un deber de fraternidad cristiana que permitiría la superación de las desigualdades sociales.

No se puede entender la posterior evolución de las relaciones entre la Iglesia española y el franquismo sin el estudio de este periodo, crucial e inicial, en el que vivió el cardenal Isidro Gomá. Todas las aspiraciones y todas las contradicciones de lo que después se denominaría nacionalcatolicismo están aquí. Los riesgos y peligros de una unión estrecha entre la Iglesia y el Estado se hicieron patentes. El cardenal fue consciente de la amenaza que suponía para la libertad de la Iglesia un poder totalitario e hizo lo

¹⁹ DIONISIO VIVAS, MIGUEL ÁNGEL. “El cardenal Gomá frente al estatismo falangista”, en *Actas de las II Jornadas Doctorales de Historia Contemporánea. Madrid 20-22 de junio de 2012, 2013*, Madrid. UAM Ediciones, p. 80-89.

que pudo para frenarlo, pero no supo ver, tal vez por su concepción tradicionalista, que este riesgo subsistiría siempre que las dos instituciones estuvieran íntimamente compenetradas. Él apostaba por una estrecha colaboración, amistosa y cordial, en la que el Estado se dejara inspirar por los principios de la Iglesia y apoyara estrechamente su labor, al mismo tiempo que ella se constituía en factor de cohesión social. Una separación armónica entre ambos parecía inconcebible, aunque hay que señalar que esto no era algo propio ni exclusivo de España sino el denominador común en los países católicos de la época, de tal forma que incluso la República Francesa, en donde existía una efectiva separación entre la Iglesia y el Estado, conservaba el derecho de presentación de obispos en determinadas regiones.

Para Gomá, el Estado seguía siendo el brazo secular que aplicaba en la sociedad las normas derivadas de la doctrina católica. Todos sus esfuerzos se encaminaron a lograr esta armonía, que él consideraba lo más beneficioso para España. Pero esta armonía no significaba, en ningún caso, supeditación al Gobierno. Durante la guerra se opuso a todos los intentos de injerencia indebidos en asuntos eclesiásticos, y ésta siguió siendo su línea de actuación en la posguerra, aunque también procuró que los diferentes conflictos se superaran amistosamente y sin llegar a una ruptura que siempre consideró perjudicial para los intereses tanto de la Iglesia como del país.

Frente a los intentos uniformizadores, incluido el ámbito lingüístico, de los vencedores, apostó siempre por una España una y plural. Por ello, cuando se trató de restringir el empleo del vasco y catalán en la predicación defendió su uso, porque lo primero, para él, era que el pueblo comprendiera la Palabra de Dios y porque la regulación de la predicación pertenecía al ámbito propio de la disciplina eclesiástica, siguiendo en esto la postura mantenida ya durante la dictadura de Primo de Rivera. No dudó en oponerse al Gobierno cuando este quiso acabar con las organizaciones católicas, de forma especial con la absorción de los Estudiantes Católicos por parte del SEU, así como cuando, al prohibirse la difusión de su pastoral *Lecciones de la guerra y deberes de la paz*, entendió que se conculcaban derechos sagrados de la Iglesia, como era el

de la libertad de los obispos para exponer la doctrina católica.²⁰ A pesar de ello trató de evitar la ruptura, por medio de la entrevista personal con el jefe del Estado, tal y cómo había hecho, ante otros conflictos, a lo largo de la guerra. La entrevista de diciembre de 1939 con Franco logró desatascar momentáneamente algunos problemas, pero las raíces más profundas del desencuentro subsistían, de modo que pronto reaparecieron los conflictos, llegando a una situación muy difícil, en la que el cardenal, derrotado ya por el curso de la enfermedad, se sentía impotente. Aún así realizó un postrero esfuerzo para evitar la ruptura total. Los primeros frutos llegarían ya fallecido el primado, con la firma de los acuerdos de junio de 1941, que permitieron solucionar un problema urgente y gravísimo para la Iglesia española, como el de la provisión de las numerosas sedes episcopales vacantes. Pero las reticencias y dificultades no desaparecerían, de modo que habría que esperar todavía doce años, hasta el 27 de agosto de 1953, para llegar a la firma de un Concordato entre España y la Santa Sede.

Un punto que es importante no olvidar es que los desencuentros entre la Iglesia y el incipiente Estado surgido del golpe de Estado del 18 de julio, fueron algo constante, desde los primeros problemas con Mateo Múgica y el clero vasco, siguiendo por las prevenciones contra el clero catalán, con la decisión, casi desde el primer momento, de no permitir el regreso de cardenal Vidal, así como las múltiples injerencias a las que Gomá tuvo que hacer frente, como la reorganización de la vicaría castrense, la provisión de obispados, etc. Un caso paradigmático, en el que se mezclaban además los problemas, también omnipresentes durante toda la guerra, de la influencia nazi, fue el de la publicación de la *Mit brennender Sorge*. Acabada la guerra todos estos conflictos derivaron en la tensa situación del otoño de 1939. Por lo tanto se puede asegurar que a pesar de la mutua sintonía en muchos ámbitos, y del apoyo entusiasta que en la mayor parte del clero pudiera haber respecto a los “salvadores de España”,²¹ por debajo

²⁰ DIONISIO VIVAS, MIGUEL ÁNGEL. “La prohibición de la carta pastoral “Lecciones de la guerra y deberes de la paz” y los conflictos entre la Iglesia y el Gobierno español en el otoño de 1939”, en *Toletana. Cuestiones de Teología e Historia* N° 20. Toledo. Instituto Teológico San Ildefonso, 2008, p. 75-102.

²¹ A pesar de ese apoyo, casi absoluto, del clero español a los sublevados, no hay que olvidar la existencia, puesta cada vez más de relieve por la historiografía, de un

existía una corriente de tensión y de prevenciones mutuas. Gomá moriría con el temor de que todos sus esfuerzos hubieran resultado baldíos, pues era consciente de los peligros que un régimen filo-alemán traería para la libertad de la Iglesia.

La doctrina y la postura de Gomá no fueron algo improvisado por las azarosas circunstancias del conflicto bélico. Las ideas eje de su pensamiento estaban ya sólidamente establecidas al asumir el pastoreo de la diócesis de Tarazona. Su postura ante los grandes problemas que azotaban a España fue básicamente la misma y las soluciones que propugnaba también. Inserto en la gran corriente tradicionalista española, sin embargo no carecía de flexibilidad ante los conflictos, y buscó, cuando pudo, una solución negociada a los problemas, eso sí, desde una postura de no transigir en lo que consideraba innegociable. Ante la legislación republicana su posición fue la de que era preciso reaccionar con energía, aunque siempre quedará la duda, irresoluble, de hasta que punto influía en esta decisión no sólo la propia convicción personal, que es indiscutible, sino también el hecho de que la postura más conciliadora la representara el cardenal Vidal. Respecto a éste, en determinados momentos, habría que plantearse la misma cuestión. El objetivo de Gomá fue siempre que España se mantuviera cómo un Estado católico, pues el ser nacional era indisoluble y consustancial del catolicismo. Patria y catolicismo, Iglesia y Estado, para él, eran inseparables, y la ruptura o la ruina de uno de ellos, arrastrarían al otro. Capaz de superar la vinculación de la Iglesia con la monarquía, no pudo atisbar los nuevos vientos que soplaban por Europa, y que culminarían en el Vaticano II, que llevarían a la separación Iglesia y Estado. Pero su rígida postura en este punto no le impedía admitir las graves deficiencias del catolicismo español, contra las que trató de luchar como obispo, tanto en Tarazona como en Toledo. Por ello, y desde una clave teológica, interpretó la guerra como la gran posibilidad de regeneración de España, y de ahí su preocupación de que el sacrificio fuera en vano si el nuevo Estado no recuperaba sus raíces genuinas y se configuraba en relación a otros modelos foráneos, ajenos al alma nacional.

clero “republicano”, minoritario, aunque no tan excepcional como hasta ahora podía pensarse. Véase Montero García, Feliciano et alia (coords.), *Otra Iglesia. Clero disidente durante la Segunda República y la guerra civil*, Gijón, Trea, 2013.

Este pensamiento, explica toda su actuación y da coherencia a lo que el primado realizó a lo largo de su etapa como obispo y en la construcción del nuevo Estado.

El cardenal Gomá tuvo, además, una proyección internacional muy notable, tanto por su papel de representante oficioso de la Santa Sede, como por la acción, como primado de la Iglesia española, que realizó a favor de Franco, por quien apostó claramente, pues pensaba que era el único que podía restaurar la tradicional España católica. Gomá fue, aprovechando sus dotes literarias, el gran propagandista de la causa nacional, ya sea con sus escritos, sobre todo la Carta Colectiva, como con su palabra, tal y como hizo en el Congreso Eucarístico de Budapest. Del reconocimiento de su figura da fe la repercusión que tuvo su muerte a nivel internacional.

Gomá y la reconstrucción de la iglesia de La Riba

Gomá siempre demostró un profundo amor a su pueblo natal, la Riba. Solía pasar allí sus vacaciones, disfrutando de los paseos por el campo, especialmente en los montes de las estribaciones de la Sierra de Prades,²² donde desplegaba su afición por la fotografía. Antes de ser nombrado obispo colaboró con frecuencia en la publicación mensual *El Brugent*, con artículos en los que exponía las mejoras que deberían hacerse en beneficio de sus paisanos, como el uso del agua,²³ la creación de infraestructuras, como la conducción de aguas y una carretera,²⁴ o sobre doctrina social de la Iglesia.²⁵ Tras la devastación producida durante la guerra, el cardenal se interesó enormemente por la restauración espiritual y material de su parroquia.²⁶ Para Gomá, uno de los momentos más duros de su vida fue la visita que realizó, nada más acabar

²² CASAÑAS GUASCH, LUIS I SOBRINO VÁZQUEZ, PEDRO. *El cardenal Gomá, pastor y maestro Vol. I*, Toledo, Estudio Teológico San Ildefonso, 1983, p. 29.

²³ *El Brugent*, 30 de noviembre de 1920, p. 21; 31 de diciembre de 1920, p. 25; 31 de marzo de 1921, p. 41; 30 de abril de 1921, p. 45; 30 de junio de 1921, p. 53.

²⁴ *El Brugent*, 25 de julio de 1920, p. 2.

²⁵ *El Brugent*, 23 de enero de 1921, p. 29-32.

²⁶ Este capítulo ha sido elaborado sobre la documentación existente en el archivo del cardenal, que se conserva en el Archivo Diocesano de Toledo. Véase ADT, Pontificados Cardenal Isidro Gomá y Tomás. 1933-1940, Caja 3, carpeta Iglesia parroquial de La Riba.

la guerra, a su pueblo y comprobar los estragos producidos en la iglesia de San Nicolás.

En relación a la reconstrucción, reparación y decoración de la iglesia parroquial, el cardenal encargó la misma al arquitecto Santiago Casulleras, de Barcelona. Éste visitó el domingo 2 de julio de 1939 el pueblo y se entrevistó con la comisión encargada de la reconstrucción. El hermano del cardenal le entregó una fotografía del antiguo retablo del altar mayor. El arquitecto señalaba que la fábrica de la iglesia no había sufrido desperfectos de importancia, ya que muchas grietas eran antiguas y sólo adolecían de falta de reparación, cosa que se acometería. Elaboró, asimismo un primer informe detallado de las obras que había que realizar. Para la fachada realizaría un proyecto, con un nuevo zócalo y puerta inspirada en los modelos existentes en iglesias del Campo de Tarragona, casi todas según trazados del arquitecto Pedro Blay, de fines del siglo XV y principios del XVI. El 17 de julio respondía el cardenal, punto por punto, al primer informe de Casulleras. Indicaba, en referencia al baptisterio, que había solicitado un proyecto de pila de cerámica de Talavera, con zócalos de lo mismo.

Poco después, en ese mismo mes de julio, Santiago Casulleras firmaba el proyecto de reconstrucción del altar mayor, en el que aparecía un retablo de corte barroco, inspirado en el desaparecido durante la guerra; el 4 de agosto se lo remitía al cardenal, señalando las dificultades existentes, primero para poder visitar el pueblo, hasta que le devolvieran el automóvil que le habían requisado. Además tenía que reorganizar su oficina, junto al hecho de que la formación de presupuestos no era aún una cosa normal, dada la incertidumbre ante los precios de los materiales. El cardenal, le respondía el 14, con algún retraso, debido a su traslado veraniego a Pamplona; le indicaba que le enviaría una foto grande del retablo, hecha por el mismo “en los buenos tiempos en que... se dedicaba a la fotografía” para que se hiciera una idea más exacta de cómo era; al mismo tiempo le urgía el adecentamiento del templo, viniendo lo demás a medida que consintieran las fuerzas; a Gomá le había hablado de unos bancos que sustituyeran a los viejos, aunque señalaba que aún esto “debía ser hecho según regla” y pensaba que podrían salir económicos, pues tenía madera del país, y suponía que los artesanos harían alguna rebaja, aunque

había que intervenir en ello para que no desentonaran de lo demás.

El 30 de agosto de 1939, de nuevo desde Pamplona, Gomá escribía al arquitecto Casulleras, para señalarle la impaciencia que le manifestaban desde La Riba por la lentitud que llevaba el adecentamiento del templo, pues se les iba a echar encima el invierno, con el riesgo de que fuera inhabitable si no se hacía lo más indispensable, y aunque se hacía cargo del trastorno que en sus cosas habría causado el periodo bélico, le rogaba que intentara satisfacer los deseos de sus paisanos, que eran también los suyos propios, para que al menos se embaldosara el pavimento y arregladas las capillas de la izquierda.

El 25 de septiembre, tal y como informaba el sacerdote encargado de La Riba, Jaime Torres, comenzaban las obras de la iglesia.

Los días 26, 27 y 28 de octubre se celebraron los cultos en público desagravio a Dios por los ultrajes hechos durante la revolución, con la destrucción de la iglesia parroquial y la profanación de la imagen de Jesús Crucificado. El programa se encabezaba con una carta, en castellano, traducción de la que, en original catalán,²⁷ titulada *Record i exhortació*, había dirigido el cardenal Gomá a sus paisanos.²⁸ En ella recordaba con nostalgia todos los momentos vividos en la destruida iglesia, señalando que una de las penas más profundas que había sufrido en su vida había sido el visitar por primera vez el templo profanado e invitaba a sus hermanos, la gente de La Riba, a evocar el recuerdo de la imagen del Santo Cristo, que los jóvenes llevaban en las procesiones del Jueves y del Viernes Santo, aquel Cristo ante el que se habían postrado todas las generaciones del pueblo. Gomá expresaba su deseo de que pronto se restaurase la iglesia parroquial y que se celebrase un acto de desagravio. Y por ello, aprovechando su estancia en Roma, con motivo de la elección del Papa Pío XII, había comprado unas imágenes del crucificado para cada una de las familias de La Riba, bendecidas por el Papa, y enriquecidas con abundantes indulgencias, que el sacerdote del pueblo entregaría a las mismas. Por último recordaba al párroco asesinado, Ramón Comas, por

²⁷ Véase Apéndice documental.

²⁸ En carta del 23 de octubre, Jaime Torres, señalaba al cardenal que no había sido posible publicarla en lengua vernácula.

quien pedía un sufragio, así como a todos los feligreses de la parroquia, muertos en la pasada guerra, “sin distinción de ideas ni de clases, puesto que todos somos hermanos”.

El sacerdote encargado, Jaime Torres, convencido de que las palabras del prelado removerían las almas de los feligreses, les invitaba a colaborar en la reconstrucción material y a reemprender una vida cristiana. El culmen de los actos se produjo el día 29, comenzando con una misa rezada, con homilía, a las 6,30 de la mañana, seguida de misa solemne de comunión general, con plática, tras la cual se bendijo la Cruz de los caídos; a las 11,30, conferencia para jóvenes y muchachas y por la tarde, a las 3, función religiosa, con la bendición de la imagen del Santo Cristo, santo rosario, miserere a dos voces, procesión, sermón, adoración de las llagas de Jesús Crucificado y entrega a los cabezas de familia del crucifijo regalo del cardenal.²⁹ Por la noche se impartió una conferencia sobre el tema “Causas de la guerra y deberes de la paz”, comentario a la pastoral publicada por el cardenal Gomá.³⁰

Gomá, junto a la preocupación por la restauración espiritual de sus paisanos, trató de paliar las necesidades materiales. Así procuró ayudar a un muchacho del pueblo que marchó al seminario,³¹ al propio sacerdote, y a otros gastos de la parroquia. Mosén Torres agradecía el 17 de noviembre el envío de 500 pesetas, que invertiría en el pago de un crucifijo, material pedagógico y algunas de sus más urgentes necesidades personales; aprovechaba para informarle que estaban preparando la fiesta mayor, aunque ese año, dado que la imagen de santa Lucía llegaría junto a la de san Andrés,³² además de que la hermandad de la misma no te-

²⁹ Tras la entrega, el cardenal recibió peticiones de más crucifijos, a lo que tuvo que responder que ya no le quedaba ninguno disponible. Por ello se vio precisado a encargar algunos más a Roma, con el objeto de regalarlo a aquellos hijos de La Riba residentes fuera del pueblo, como le había sugirió mosén Torres.

³⁰ *Lecciones de la guerra y deberes de la paz.*

³¹ El niño José María Català Cartaña.

³² De la adquisición de estas imágenes había informado en carta del 9 de noviembre, expresando su deseo de haber consultado antes al cardenal; se utilizarían para ser llevadas en procesión e independientes de altar, señalando mosén Torres que de no haber sido así, se habría negado a su adquisición sin haber hablado con el prelado. Gomá tenía gran interés en que todo lo relacionado con la restauración de la parroquia le fuera informado, pues deseaba que lo adquirido y realizado fuese de calidad (sobre la adquisición de la imagen del Santo Cristo señaló expresamente que “no fuera de molde, sino cosa digna”). La encargada de las imágenes de santa Lucía y san Andrés fue la Casa Rius, de Barcelona.

nía demasiada holgura, celebrarían ambas fiestas en un solo día. En su respuesta, Gomá le informaba del envío, por medio de su hermano Matías,³³ de otras 400 pesetas, con el objeto de pagar la pensión de un semestre del seminarista.

El 28 de noviembre escribía de nuevo Jaime Torres al cardenal; en ella le informaba de la recepción del dinero para el seminarista y de un misal enviado por el prelado, donación de un sacerdote alemán. Aprovechaba para enviarle el programa de la fiesta mayor y le comunicaba que estaba ya adecentado el pavimento de la iglesia y el tejado y las paredes corregidos; el arquitecto había estado en la parroquia y había llevado el dibujo del púlpito. Sobre la imagen del Santo Cristo, le informaba que iría próximamente a Barcelona, y que el precio de la misma, tal como la deseaba el cardenal, costaría unas 2500 o 3000 pesetas. Gomá respondió el 9 de diciembre, ofreciendo un copón espléndido y señalando que el programa de la fiesta le había gustado, sabiendo, por su hermano José, que había resultado muy bien, dando gracias a Dios por ello, esperando que “la ruina de nuestro templo parroquial (fuera) causa de que se construya recio el templo espiritual”.

El 24 de diciembre, tras agradecer el envío de 30 intenciones de misa, mosén Torres informaba al prelado que la gente estaba animada ante la celebración de las fiestas de Navidad; una familia, los Lladó Carnicer, había regalado a la parroquia un hermoso incensario. El pequeño seminarista Català se encontraba en el pueblo, muy contento. El sacerdote volvió a escribir el 27, para consultar a Gomá acerca de la aceptación de una imagen de la Virgen de Montserrat, que un señor deseaba donar; Torres había respondido que era idea del cardenal Gomá reproducir el antiguo estado de la iglesia, en la cual no figuraba dicha imagen. El cardenal le respondió el 6 de enero de 1940 que no tuviera inconveniente en aceptarlo, así como cualquier otro obsequio de este género y que ya se estudiaría con el arquitecto el sitio más conveniente para su ubicación.

El 6 de enero de 1940 le escribía el arquitecto Santiago Casulleras para informarle del estado de la obra, señalando que ya se había concluido el adecentamiento de la iglesia, habiendo que-

³³ Este era el tesorero de la Junta de obras de la iglesia.

dado liso el piso y el presbiterio, limpias las paredes y cerrados los huecos y ventanales, así como la sacristía; igualmente se le había pedido un anteproyecto para la capilla del Santísimo. El 16 respondía el prelado, señalando cuánto le interesaba que se diera “impulso a las obras y a que se realicen con la mayor diligencia”; le pedía con la mayor reserva que le hiciera un presupuesto de gastos y proyecto de reconstrucción de la iglesia tal y como estaba, incluyendo lo que hasta ese momento se había hecho, además del retablo que había sido destruido, pues quería todo ello presentárselo al Gobierno, aunque resultara elevado, confiando en conseguir alguna consignación.

El 15 de enero le escribía José Campaña, de la casa de escultura y arquitectura Reixach, señalando que estaba procediendo al montaje del bloque de madera de una imagen del Corazón de Jesús, que una persona piadosa del pueblo había regalado, adjuntándole una foto del modelo, esperando la aprobación del cardenal; éste, en efecto, la encontró muy aceptable, además de apta para inspirar la piedad y devoción de los files, al hacer acuse de recibo el día 21. El cardenal esperaba que en la realización de la misma pusiera todo su esmero.

El 19 de enero, Jaime Torres escribía al prelado para informarle que Casulleras le había presentado el plano del púlpito y había tomado algunas medidas para la reconstrucción de la capilla del Santísimo; el carpintero ya estaba trabajando en el cancel, pero el albañil tenía compromisos particulares y no se veía cuando empezaría con el púlpito; había llegado la imagen de la Virgen de Montserrat, hecha por la casa Reixach y le revelaba el nombre de los donantes, los señores Iglesias, fabricantes de tejidos del pueblo. La llegada de la imagen coincidió con la celebración de la primera misa del sobrino del cardenal, Isidro Gomá, y con “la fiesta del primer aniversario de la liberación del pueblo”. Sobre el Cristo grande con que el cardenal quería obsequiar al pueblo, señalaba que estaba hecho por la Casa Reixach y el precio ascendía a 3500 pesetas, estando prevista la llegada de la imagen para el día 25 de febrero. Al cardenal le alegró de que la imagen de Montserrat fuera hermosa y esperaba que todas las demás imágenes fueran de buen gusto, como lo eran las destruidas. Ya sabía por su sobrino Isidro que su primera misa en el pueblo había resultado espléndi-

da; al mismo tiempo enviaba a mosén Torres doscientas pesetas como estipendio de cincuenta misas, a cuatro pesetas.

El 20 de febrero presentaba Casulleras la memoria del proyecto de reconstrucción de la iglesia de La Riba.

Tras describir la situación del templo antes de los daños, especificaba estos. La iglesia había sido incendiada, sin que el fuego causase daños muy importantes, aunque quitándole toda manifestación de su anterior riqueza. Posteriormente se fueron produciendo daños: se derribaron las dos capillas laterales de la nave del Evangelio; se destruyó el presbiterio, quitándose las gradas y rebajándose el piso; el pavimento, al ser utilizado el templo como almacén y taller, también había sido destrozado; toda la carpintería, vidriería y pintura habían desaparecido; las bóvedas presentaban grietas, así como algún paramento del presbiterio y capillas; aparecían huecos abiertos en los paramentos; había quedado totalmente destruido en la parte baja el molduraje de zócalos y pilastras; del arquitrabe se habían desprendido elementos decorativos, así como de la cornisa, capiteles y claves; algunos plafones del crucero habían quedado destrozados, debido a las inclemencias del tiempo, al quedar los rosetones abiertos; las pinturas murales sufrieron muchos daños; la pérdida más importante era la del retablo del altar mayor y las imágenes de los retablos de los muros del crucero y altares de las capillas; totalmente perdidos resultaron el púlpito, la cancela, los bancos, las verjas artísticas del presbiterio y todo el ajuar de la iglesia. A continuación, Casulleras pasaba a detallar las obras proyectadas. Adjuntaba, asimismo, otro documento, en el que detallaba el presupuesto, que ascendía a un total de trescientas sesenta y cuatro mil novecientas setenta y dos pesetas y cinco céntimos. En nota aparte, indicaba a Gomá que había enviado el proyecto a Madrid, señalando que, además de la necesidad de una obligada reconstrucción de los daños causados por “los marxistas”, había insistido en la bondad de reponer y decorar una iglesia que representaba un bonito ejemplar de la arquitectura renacentista catalana.

El 16 de marzo, el cardenal, a pesar de la gravedad de su enfermedad, enviaba al gobernador civil de Tarragona, como presidente de la Junta provincial de Regiones Devastadas, los documentos preparados por el arquitecto, destacando el extraordinario interés

que el asunto le merecía y afirmando que sería un gran consuelo para él la noticia de que el asunto se había resuelto favorablemente. El gobernador le escribió el 26 de marzo, indicando que había recomendado la rápida solución del expediente. Asimismo Gomá había intervenido ante el director general de asuntos eclesiásticos, Mariano Puigdollers. El 11 de marzo había escrito a Salvador Rial, vicario general de Tarragona, para que la diócesis solicitara que fuera admitida y aprobada la petición hecha para las obras de restauración de la iglesia, como era preceptivo realizar.

Para la celebración del culto, el cardenal envió a su pueblo una caja de ornamentos. El 1 de abril, mosén Torres escribía agradeciéndolo, e informando que las había expuesto en la iglesia para que las viera la gente, que no dejaba de mostrar el cariño y agradecimiento hacia Gomá. Le señalaba asimismo de la presencia, por Pascua, del seminarista Català, quien estaba contento y animado, y de que había otro chico que deseaba ingresar en el seminario. Como el cardenal le había dicho que le expusiera claramente aquello que necesitara, le pedía, para propaganda, unas trescientas pesetas anuales, para la catequesis, una máquina de cine infantil; estipendios, pues el pueblo daba unas cinco celebraciones mensuales y de Tarragona no llegaba ninguna, la mayoría de los meses. En nombre del cardenal, cuya salud iba mal, le escribía el secretario el 5 de abril; Gomá estaba casi imposibilitado para moverse y su organismo tenía una debilidad general, siendo la realidad nada halagüeña. El cardenal había recibido gran consuelo al saber que habían agradado los ornamentos, conmoviéndose por la misa que habían celebrado por él; al mismo tiempo se alegraba por las noticias sobre el seminarista y si el otro chico era, a juicio del sacerdote, de condiciones, podía disponerle para el seminario, a cuenta del cardenal; podría contar con que tendría su máquina de cine³⁴, y se le enviaba un estipendio de treinta misas; además, por medio de su hermano Matías, Gomá enviaría 15.000 pesetas, las que restaban para completar las 25.000 ofrecidas para la iglesia; el cardenal lamentaba no haber podido realizar el viaje a su pueblo, proyectado para la primavera, en el que pensaba dejar todos los asuntos definitivamente arreglados.

³⁴ El cardenal la encargó a la Casa Cottet, de Barcelona; los señores Cottet decidieron hacer el obsequio de la misma al pueblo natal del prelado.

Poco más pudo hacer el cardenal. Agravada su enfermedad, falleció en Toledo el 22 de agosto. En su testamento espiritual quiso recordar a “la diócesis de Tarragona, que me formó para Dios y el sacerdocio, y particularmente para mi parroquia de La Riba, donde nací para el mundo y para Jesucristo”.³⁵

APÉNDICE DOCUMENTAL:

Carta del cardenal Gomá a los habitantes de La Riba

ADT, Pontificados Cardenal Isidro Gomá y Tomás. 1933-1940, Caja 3, carpeta Iglesia parroquial de La Riba, s. n.

RECORD I EXHORTACIÓ

Fills de la Riba:

Déu vos guard: Déu sap amb quanta emoció vos dirigeixo aquesta salutació:

Fills de la Riba. Perquè també ho soc jo fill del nostre poble, i aquesta igualtat de naixença ens uneix amb llaços de veritable germanor. Es, per això, que 'm sembla que tots som germans i que, en formular aquestes quatre ratlles que vos trametrà el Sr. Rector, es a uns bons germans a qui parlo.

Germans de la Riba: Teníem tots una casa pairal, on ens reuníem per a complir el nostres deures religiosos, i en les cristianíssimes festes que eren la joia del poble: aquesta casa era la casa de Déu, que es el Pare de tots, la Església parroquial. Els nostres avant passats, ja abans que la Riba fos parròquia, ens havien deixada la nostra Església, bella, ricament decorada, com no n'hi hagués cap en pobles de la categoria del nostre. En ella havíem sigut tots batejats, essent en ella admesos a la societat de cristians y catòlics, fills de Déu i redimits amb la Sang preciosa de nostre Senyor Jesucrist. En ell havíem après la doctrina cristiana, i havíem fet la primera comunió. A ella i veïns han mort, és a l'Església on hem acompanyat les seves despulles, i a l'Església els hem dit el darrer adéu-siau.

Tenim amb la nostra Església parroquial un deute molt gran,

³⁵ GRANADOS, ANASTASIO. *El Cardenal Gomá. Primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969, p. 13.

fills de la Riba. Va ser un dia desgraciat, tots el recordeu, en que gent forastera vos varen invitar a cremar l'església. I en un moment de por dels dirigents de la revolució, la nostra bella església fou cremada. Se salvà l'edifici; però tota la imatgeria, els vasos sagrats, els ornaments i el riquíssim mobiliari, particularment els retaules o altars, tot fou cremat; i la nostra església avui ofereix un espectacle desolador. Una de les penes més grans de la meua vida l'he tinguda al visitar per primera volta la nostra església profanada. Perquè recordava els jorns de la meua vida mes feliços: el de la primera comunió, el de la primera missa, el del primer pontifical, aquests dies fa dotze anys, en que vaig ésser acompanyat per tot el poble exultant de joia, perquè era consagrat bisbe un fill de la Riba.

Germans del meu poble: ¿Recordeu aquella imatge del Sant Crist, de tamany natural, que 'l nostre jovent portava a les processons del Dijous i Divendres Sant? També fou cremada.

Va a ésser una gran desgràcia pel el nostre poble. Davant aquest Sant Crist s'havien agenollat les generacions de la Riba; el fet de cremar-lo va ésser com una condemnaçió de la pietat del nostres avis. Era la imatge del Redemptor, Fill de Déu; cremar-la, va ésser una injúria a Jesucrist, precisament en lo que té de més amable per als homes, que es la seva santa passió i mort. Va ésser una ofensa a Déu, gravíssima; i el pobles no pequen mai contra Déu sens que tard o d'hora, sobre tot quan el pecat es públic i col·lectiu, aquest descarregui damunt d'ells el braç venjador de la seva justícia.

Fills de la Riba: aquí teniu breument exposats dos fets: el de la destrucció del nostre temple parroquial i el de la horrible profanació de la venerabilíssima imatge del Sant Crist.

I jo voldria, quant està de la meua part, que es restaurés prompte la nostra Església parroquial i que es fes per tot el poble un acte de "desagravi" al bon Déu per la terrible ofensa que se l'hi ha fet. Per això, quan darrerament, amb motiu de la elecció de nostre San Pare Pius XII vaig ésser a Roma, vaig comprar una imatge del Sant Crist per a cada una de les famílies de la Riba.

Aquest Sant Crist que vos donarà el Sr. Rector, haurà d'ésser per a vosaltres un recordatori dels dos deutes que teniu amb nostre Senyor: el de reconstruir en lo possible la nostra Església, i el de "desagraviar" a Jesucrist de la tremenda ofensa que se li va fer.

Aquestes senzilles imatges han estat beneïdes pel Sant Pare i enriquides amb copioses indulgències, particularment una de plenària a l'hora de la mort.

Féu una festa a Jesucrist Redemptor, que podria ésser el dia de Crist Rei.

Passegeu aquestes imatges, totes d'un plec si pot ser, pels carrers de la Riba, triomfalment.

Pregueu-li que perdoni l'injúria que se li va fer, i que beneeixi copiosament al nostre poble.

Que entri dins de vostres cases, i rebeu-lo en elles como a un Hoste diví que ve per a beneir-las.

Poseu la santa imatge en lloc preferent de vostra casa; tal vegada no hi hagi quedat, després de la revolució, cap més signe religiós.

Honoreu a Jesucrist clavat en Creu tots el dies de la vostra vida.

Que Ell, amb sos braços estesos, faci venir del cel tota mena de benediccions sobre cada u de vosaltres.

Que aquesta petita imatge del San Crist vos recordi aquella gran i bella imatge que veneràvem, primer, en l'altar dels Dolors, i després a la Capella del Santíssim. I al recordar-la penseu en la nostra Església, que és la casa de Jesucrist, que vos demana a tots un sacrifici per a qui torni a ésser lo que la feren nostres avant passats.

Sigueu bons cristians, fills de la Riba. Jo, ja vell, vos asseguro que ni per als individus ni pels pobles hi ha salvació ni felicitat possible fora de Jesucrist. San Pau amenaçava amb tota mena de desgràcies als que no amen a nostre Senyor Jesucrist.

Estimeu-lo, dons, amb tot el vostre cor i amb tota la vostra ànima, com ens ensenya el mateix Jesús. Estimeu-lo en vida, i que no mori ningú de vosaltres sense besar la seva imatge a la hora de la mort.

Que Ell vos "dongui" la felicitat a tots, en aquest mon en lo que sigui possible, i sobre tot que vos "dongui" la felicitat eterna per a la que hem sigut tots criats.

Que Ell vos beneeixi a tots, i vos ho beneeixi tot, como vos beneeix aquest indigne ministre seu, que no hi ha cap dia que no pregui per a la Riba.

† El Cardenal-Arquebisbe de Toledo

**El Cardenal Vidal i Barraquer i Franco.
Dues visions antagòniques de les relacions
Església i Estat (1936-1943)**

MANUEL M. FUENTES I GASÓ, PVRE.
Director de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

La celebració

El 13 de setembre de 1943 moria el cardenal-arquebisbe de Tarragona, Francesc d'Assís Vidal i Barraquer. Tanmateix, la seva mort es produïa en unes circumstàncies inusuals i, aparentment, anòmales. El cardenal de la pau moria exiliat a la ciutat suïssa de Fribourg. La Guerra Civil havia acabat oficialment l'1 d'abril de 1939. Inexplicablement, doncs, un cardenal de l'Església catòlica moria a l'exili, justament quan l'Espanya catòlica havia guanyat la Guerra Civil, havia acabat amb la persecució religiosa endegada pels sectors més extremistes de l'Espanya republicana, i s'acabava d'implantar el nacional-catolicisme. Per tant, alguna cosa estranya havia succeït perquè es produís una situació tan extraordinària i, aparentment, tan incomprensible en les hores daurades d'una Església renaixent.

Quan ens vàrem plantejar la celebració del setantè aniversari de la mort del cardenal Vidal i Barraquer ho férem amb la intenció de palesar el motiu, o motius, pels quals havia mort a l'exili i no a l'Espanya catòlica de Franco. Aviat vam recordar que el seu exili estava relacionat amb la seva negativa a signar la carta col·lectiva de l'Episcopat espanyol, que reconeixia el cop d'estat del general Franco contra el règim legal de la Segona República. La pregunta era saber si l'actitud del cardenal havia aflorat com un bolet, encara que fos de bona qualitat, o, més aviat, era el fruit d'una manera concreta, ben arrelada i bastida, d'entendre les relacions de l'Església i l'Estat.

Podem afirmar, sense cap mena de dubte ni vacil·lació, que el cardenal Vidal i Barraquer va mantenir sempre, al llarg de l'exercici del seu ministeri episcopal, la mateixa concepció de les relacions de l'Església i l'Estat. Mai no va acceptar que l'Església fos "*instrumentum regni*", és a dir, instrument de l'Estat per a llurs propòsits sovint allunyats del vertader interès de l'Evangeli. Així ho va palesar durant la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), la Segona República espanyola (1931-1936), la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i el primer franquisme (1939-1943). La seva actuació concreta, en cadascun d'aquests moments històrics, arrelava en una reflexió prèvia i ben travada de la nova doctrina político-social dels papes Lleó XIII i Pius XI. Ambdós romans pontífex havien acceptat adaptar la vida de l'Església a la nova

realitat socio-política que havia portat el liberalisme polític. Això sí, tot mantenint els principis, s'acceptava la possibilitat que els cristians entressin a jugar en el taulell polític del nou món que s'estava gestant.

El papa Lleó XIII en l'encíclica *Immortale Dei*, de 8 de novembre de 1885, per primera vegada, havia desvinculat la sobirania de la fórmula política secular de la monarquia. Així havia declarat: “*El derecho de soberanía, por otra parte, en razón de sí propio, no está necesariamente vinculado a tal o cual forma de gobierno; se puede escoger y tomar legítimamente una u otra forma política, con tal que no le falta capacidad de cooperar al bienestar y a la utilidad de todos*”.¹ Posteriorment, en l'encíclica *Libertas*, de 20 de juny de 1888, havia reconegut obertament la possibilitat d'altres formes d'organització política diferents a la monarquia. El pontífex acceptava els principis democràtics i, per tant, obria la possibilitat d'acceptar un règim republicà. Lleó XIII declarava solemnement: “*Ni está prohibido tampoco en sí mismo preferir para el Estado una forma de gobierno moderada por el elemento democrático, salva siempre la doctrina católica acerca del origen y el ejercicio del poder político. La Iglesia no condena forma alguna de gobierno, con tal que sea apta por sí misma la utilidad de los ciudadanos. Pero exige, de acuerdo con la naturaleza, que cada una de estas formas quede establecida sin lesionar a nadie y, sobre todo, respetando íntegramente los derechos de la Iglesia*”².

Aquesta doctrina és la que va permetre a l'Església espanyola, l'abril de 1931, acceptar el nou regim de la Segona República. Aquesta mateixa doctrina va permetre al cardenal Vidal i Barraquer cercar un “*modus vivendi*” de l'Església amb la nova legalitat republicana. La Santa Seu va apostar per ella, si més no, fins el 1935. A partir d'aleshores les coses van començar a canviar. Els actors van ésser un altres i les polítiques també. Després d'uns anys de practicar la teoria de la “catàstrofe previa”, és a dir, quan pitjor va la situació milloren les perspectives per a provocar un canvi. La opinió dels integristes, sota la direcció del cardenal-arquebisbe de Toledo, Isidre Gomà i Tomàs, va ocupar el lloc de comandament de l'Església espanyola. El relegament de Vidal i

¹ LLEÓ XIII. *Immortale Dei*, núm. 6.

² LLEÓ XIII. *Libertas*, núm. 32.

Barraquer va suposar simultàniament l'abandonament de les teories pontifícies.

La jerarquia catòlica espanyola continuava majoritàriament ancorada en el paradigma de la "*cristiandat*", la vella comprensió de les relacions Església-Estat que s'havia estructurat i desenvolupat arran del concili de Trento. Hom reconeixia l'existència de dues potestats: l'espiritual i la temporal. Cadascuna tenia un àmbit de poder i d'actuació, tanmateix, ambdues havien de treballar conjuntament en la mateixa direcció: la felicitat de l'home i de la dona. I, en aquella societat, sense cap mena de dubte, la felicitat consistia en assolir la vida eterna. Per tant, l'Estat havia de proporcionar a l'Església de tota mena de recursos que li permetessin portar les ànimes cap a Déu. I, entre totes les eines, el "*braç secular*", és a dir, la força coercitiva de l'Estat. El maridatge entre Tron i Altar, de vegades costós i carregat de diputes domèstiques, es considerava absolutament necessari per a l'assoliment de la meta definitiva. El cardenal Isidre Gomà i Tomàs recolzava obertament aquesta posició.

Aquesta concepció secular, que, aparentment, havia funcionat tan bé durant tants segles, semblava l'única i definitiva forma d'entendre aquelles relacions. L'Església espanyola, doncs, abdicava de la possibilitat d'entrar en diàleg amb el món liberal que defensava la separació de l'Església i l'Estat. El diàleg representava per a l'Església espanyola la renúncia a uns principis que semblaven inalienables i immutables. Qualsevol mena de "*transacció*" representava una declarada i decidida traïdoria. Així, doncs, als catòlics espanyols només els hi restava una camí: la defensa a ultrança del model de cristiandat. I, encara, si la implantació del liberalisme s'intentava a Espanya de forma hostil per a l'Església, com succeïa a la majoria de països catòlics de la Mediterrània, l'única possibilitat era defensar la vella societat amb tots els instruments a l'abast, àdhuc, arribat el cas, tot donant suport a l'ús de les armes.

El mes de juny de 1938 el cardenal Vidal i Barraquer feia arribar a la Secretaria d'Estat un informe titulat "*Camino de una actuación*". La persecució religiosa que, després de la rebel·lió militar, havia estat especialment virulenta i salvatge durant els primers mesos, havia donat pas progressivament a l'existència d'una Església clandestina. Malgrat que, la vida cristiana organitzada era

minoritària i forçosament subjecta a l'esfera privada, aviat hom es va plantejar la possibilitat del culte públic. Aleshores, també entre nosaltres van aparèixer els dos posicionaments. Hi havia dues tesis encontrades que eren anomenades “colaboracionismo” i “abstencionismo”, respectivament, “*cuya concreción práctica es la aproximación a los poderes para resolver los problemas de carácter religioso y la del retraimiento que nada busca, nada acepta*”.³ L'abstencionisme seguia la línia tradicional i, per tant, directament o indirecta, afavoria la causa política de Franco, mentre que considerava als col·laboracionistes com a factors de la República. Segons l'informe: “*Condicionado, según los abstencionistas, el encauzamiento del problema religioso a la solución política del problema, cuanto se haga para favorecer aquella solución, no sólo es lícito, sino que puede ser obligatorio. Y se producen las actuaciones políticas de algunos eclesiásticos y de sectores importantes de católicos. Consiguientemente, siguen procesamientos del mismo carácter; luego condenas y después el nimbar tales víctimas con la aureola del martirio. El abstencionismo suele acostumbrarse a un tono áspero y violento: califica a los otros de cómplices del mal, influidos por la Masonería y de gente que es preciso poner en lista para cuando las cosas cambien. Parecen los fuertes y los valientes, pero, de hecho, lo que no saben es dominarse los nervios y de lo que adolecen es de fortaleza para ir aguantando y en la mareada, firmes, esperar que las aguas se tranquilicen. Los problemas que aparecen en la superficie les impresionan, mas que aquellas corrientes subterráneas de ideas, verdaderas causas de las grandes conmociones. Ellos creen en la posibilidad de una total solución inmediata del problema, que ven posible y por ello la buscan, como decíamos, a través de determinada solución política*”.⁴

En canvi els col·laboracionisme no participava de l'amargor, la duresa, la rotunditat i la manca de pietat de l'abstencionisme. Trets característics, per altra banda, dels moviments d'ultradreta. “*El colaboracionismo sostiene la transcendencia del problema religioso por encima de toda condición política; reprueba, por lo*

³ FUENTES, M. M. ; QUIJADA, J. M. I N, SÁNCHEZ, N. *Correspondència del Dr. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer cardenal-arquebisbe de Tarragona amb Secretaria d'Estat de la Santa Seu (1936-1939)* València: Tirant humanidades, 2015, p. 574.

⁴ *Ibidem*, p. 574-575.

tanto, toda actuación de esta forma en eclesiásticos y obras de acción católica; aboga por un trabajo de apostolado a fondo que penetre hasta la médula del problema. De ahí su convicción de que el trabajo sea duradero, muy duradero; que soñar en el retorno de situaciones pasadas, es una quimera; que lo pasado, pasado está y es mejor preocuparse de edificar el orden nuevo que no perder el tiempo en añoranzas y lamentaciones estériles; que hay que aplicarse a conquistar para la Iglesia una libertad y una independencia efectiva y que, ésta, a su vez, ha de llegar a ganarse una elevada posición de prestigio moral, por donde alcanzar aquella influencia sobre la sociedad que jamás no debía haber perdido”⁵

La politització del clergat

L'encíclica “*Cum multa*” (1882) del papa Lleó XIII havia intentat de desfer el lligam que existia a Espanya entre l'Església i el carlisme, contemplat per molt sectors catòlics com l'únic defensor de la vella societat cristiana. Els arquebisbes de Tarragona Benet Vilamitjana i Vila (1879-1888) i Tomàs Costa i Fornaguera (1889-1911) van dedicar els seus esforços a “*despolititzar*” l'Església de Tarragona d'acord amb les directrius pontifícies.

Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, de família alfonsina i liberal i vicari general de l'arquebisbe Costa i Fornaguera, va continuar aquesta nova línia de conducta, que bevia només de les deus de la nova política pontifícia. L'objectiu del cardenal Vidal i Barraquer va ser sempre “*despolititzar*” els preveres joves, cosa que no sempre va aconseguir amb el cas d'alguns dels més grans, “*infectats*” encara de la “*malura del carlisme*”. Els preveres havien d'estar ben arrelats a la terra on exercien llur ministeri, però de cap manera no podien participar en les lluites polítiques de partit. Aquesta prohibició afectava evidentment a la seva afiliació a partits conservadors, de dreta o tradicionalistes. No és gens estrany, doncs, que molts dels seus polítics denunciessin l'actitud obstruccionista del cardenal Vidal i Barraquer. El seu lema referit al comportament que pertocava als clergat, amarat de la doctrina del papa Pius XI, era “*tot per Déu i res per la política*”.

⁵ *Ibidem*, p. 575.

El prelat es va negar, al llarg del seu ministeri episcopal, a reconèixer l'existència d'un partit estrictament confessional. Va demanar, això si, als partits dits d'ordre que, per damunt de llurs legítimes diferències partidàries, cerquessin el bé comú i que ho fessin d'acord amb la doctrina socio-política d'Església. Ara bé, segons opinava el prelat tarragoní, tot això només era legítim fer-ho des del reconeixement de les autoritats legítimes pacíficament constituïdes. Els cristians podien i havien de participar en la política de partits dels règims liberals o republicans. Amb tot, d'acord amb el pensament de l'època ho havien de fer sempre d'acord amb el criteri d'una jerarquia episcopal que havia d'actuar en consonància amb les directrius vaticanes. Això, pel cardenal Vidal i Barraquer això volia dir seguir al peu de la lletra el pensament dels pontífex Lleó XIII i Pius XI. Així ho va entendre i ho va practicar al llarg del seu ministeri episcopal.

Aquesta seva preocupació per la politització del clergat l'expressava ja durant la guerra civil. Així, el 29 de setembre de 1936, en una carta que adreçava a monsenyor Eugenio Pacelli, secretari d'estat de la Santa Seu, li deia que per evitar el que estava passant caldria: *“Recordar, inculcar y obligar a cada cual a cumplir la misión propia de su estado y condición. El seglar que haga política moral, honesta, y aun luche con las armas en la mano, si preciso fuere, pero el eclesiástico, que se abstenga de ambas cosas, pues no viene llamado a ello, lo tiene prohibido, lo hará mal, abusarán de él los astutos políticos y los vividores quienes con el halago y la promesa le harán servir para sus turbias finalidades y lo emplearan en cargos u oficios reñidos con la santidad y dignidad de su excelso ministerio. La experiencia cotidiana demuestra la necesidad de que el clero secular y regular esté completamente apartado y muy por encima de todo partidismo político”*.⁶ Vidal i Barraquer considerava també, que una part de la violència que s'havia generat contra el clergat desgraciadament podia explicar-se per la activa participació política d'alguns dels clergues. Per aquest motiu, doncs, no s'estava d'afirmar que *“la persecución religiosa toma caracteres más agudos y feroces donde el clero es politicante o tiene fama de serlo”*.⁷ Anava fins i tot més enllà al considerar que

⁶ *Ibidem*, p. 76.

⁷ *Idem*.

els preveres que s'havien deixat seduir per la política de partit, generalment de caire extremista i totalitari, havien travessat, no solament el sentit últim del seu propi ministeri, sinó també el de la decència humana. Així ho havia de reconèixer amb una certa recança: *“En España, por desgracia, así sucede desde hace muchísimos años con evidente daño de la Iglesia y de los fieles. El sacerdote político es generalmente más exaltado que el simple laico, la pasión ofusca su mente y endurece su corazón hasta el extremo de querer enmendar la plana a sus superiores, aun los más elevados, y denunciar a las autoridades civiles a sus hermanos de religión y de ministerio que no piensan como él para que sean castigados”*.⁸

Per altra banda, les autoritats militars sollevades continuaven emprant l'Església com a instrument de la seva política. Un dels seus interessos principals, com ja ho havia estat durant la Dictadura de Primo de Rivera, era impedir a l'Església l'exercici lliure de la seva missió quant a l'ús de la llengua pròpia del país. El cardenal Vidal i Barraquer, d'acord amb la legislació dels concilis provincials de la Tarraconense i al sentit comú, defensava l'ús del català en la predicació i l'ensenyament de la doctrina cristiana. Considerava, doncs, pensava que no ho podia fer altrament, que l'ús de la llengua era una eina indestribable de la cura pastoral. Hom no podia predicar ni ensenyar en un altra llengua que no fos la que el poble parlava. En alguna ocasió havia recordat aquella sentència que hom atribuïa a l'arquebisbe Benet Vilamitjana i Vila: *“Es condennen en català i volen que els prediquen en castellà!”*. Tanmateix, sempre havia tingut cura que els seus clergues, moguts per la preocupació per la llengua i la cultura catalanes no anessin de bracet amb opcions polítiques nacionalistes. Malgrat les seves precaucions fou titllat de *“separatista”* durant la Dictadura de Primo de Rivera i també posteriorment per Franco.

El 18 de novembre de 1936, quan tot just la Guerra Civil havia començat, el cardenal manifestava al cardenal Pacelli, que havia lluitat, no sols per tal que l'Església pogués emprar el català, la llengua pròpia del país, sinó també perquè no pogués ésser utilitzada com a instrument de *“castellanització”*. Ara la situació es tornava a repetir a Euskadi, això si, amb més violència, doncs

⁸ *Idem.*

els militars, gràcies a la guerra, eren mestres i senyors d'aquelles terres. El cardenal de la pau denunciava: *“Sacerdotes llegados de Pamplona y algunos refugiados en aquel Seminario propalan las noticias de que al excelentísimo señor obispo de Vitoria y a otros prelados de la región vasca se les procurará hacer la vida imposible a fin de obligarles a presentar su dimisión, y de que se aprovecharan las circunstancias actuales para obligar a los sacerdotes a prestar sus servicios ministeriales en diócesis distintas de las suyas, realizando con ello un trasiego de sacerdotes con objeto de desplazar a los originarios de determinadas regiones y sustituirlos por otros que ignoran la lengua, las costumbres y las tradiciones del país. Este proyecto era ya acariciado por algunos políticos en tiempo de la Dictadura de Primo de Rivera y, por lo visto, hoy se pretende darle nueva actualidad. No escapan al claro talento de V.E.R. ni los esfuerzos que siempre realizan los elementos extremistas políticos para emplear como instrumentum de su partido a los ministros de la Iglesia, procurando inutilizar a aquellos que no han querido significarse y han permanecido fuera de todo partidismo político, ni tampoco los gravísimos inconvenientes de dejar que puedan ejercer alguna aparente influencia en la provisión o en el cambio de destinos eclesiásticos que llevan anejos cura de almas, personas apasionadas y exaltadas que saben mover a la opinión, hacer propaganda y no reparan en el uso de toda clase de medios para el logro de sus finalidades”*⁹

Acabada la guerra civil va denunciar davant de Pius XII la mateixa situació, aleshores referida a la repressió de la llengua catalana. La prohibició del seu ús a les esglésies la va considerar sempre una ingerència inacceptable per part d'un estat totalitari que gosava nomenar-se catòlic. El seu vicari general, el doctor Salvador Rial i Lloberas, va defensar davant l'autoritat militar el dret dels clergues a usar la llengua catalana. Va regular, d'acord amb els acords episcopals de la Tarraconense de 1921, l'ús del castellà i el català, però mai no va publicar cap prohibició expressa referent al català.

La servitud d'una societat oficialment cristiana. El P. Hilari Ràguer va exposar clarament i rotunda el compromís de l'Església

⁹ *Ibidem*, p. 91.

davant del sollevament militar de 1936, la guerra civil i la posterior postguerra. Ho raonava així: *“Es preciso dejar claro que no fueron los sublevados quienes solicitaron la adhesión de la Iglesia, sino que fue ésta la que muy pronto se les entregó en cuerpo y alma. Fue una grata sorpresa para los generales sublevados, y la cuerda religiosa se convirtió muy pronto en la más vibrante en la lira de la propaganda nacional. Y la razón principal de esta adhesión fue la salvaje persecución religiosa, desatada durante los primeros meses de la guerra en toda la zona republicana, donde el alzamiento había fracasado. Con sus asesinatos e incendios, los extremistas, los incontrolados y los delincuentes comunes salidos de las cárceles que se les sumaron, condecoraron gratuitamente el pronunciamiento cuartelero con el glorioso título de cruzada y aseguraron a Franco la utilísima colaboración del estamento eclesiástico durante toda la Guerra Civil y a lo largo de una larguísima posguerra”*.¹⁰ El seu posicionament, no sempre acceptat per tothom sobretot dins de l'univers eclesiàstic espanyol, considerem que difícilment admet objeccions.

La persecució religiosa, com reconeix el mateix P. Raguer, va ésser salvatge, tanmateix, la pregunta pertinent a fer en aquest moment és: L'acabament de la persecució, desig plenament humà, raonable i comprensible, s'havia d'assolir a qualsevol preu?

Dit, d'una altra manera: Calia retornar a l'antiga situació de cristiandat, fonamentada sobre el privilegi, per tal de mantenir una societat cristiana? I, això, calia fer-ho deixant de banda tota consideració moral de les circumstàncies que comportaren la victòria d'uns i la derrota dels altres?

El 21 de febrer de 1937, Vidal i Barraquer exposava al secretari d'Estat de la Santa Seu la necessitat de que l'Església estigués a l'alçada de les circumstàncies i lluités, sobretot, per mantenir i defensar la seva llibertat d'acció social i pastoral. Sorpren la capacitat del cardenal per a avaluar la situació, no només de present sinó també de futur. La seva capacitat de gestionar el dolor del present —la persecució religiosa— no li va impedir pas hipotecar les possibilitats del futur. Així, li ho exposava dient: *“En estos momentos de pasión exacerbada, de revolución cruel y sangrienta*

¹⁰ RAGUER, HILARI. *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 84.

y de represalias injustificadas e inhumanas, se hace mucho más difícil y delicada la misión de la jerarquía que debe medir sus palabras, no prodigarlas con exceso, para conservar aun aparentemente aquella santa libertad e independencia propia de su elevada misión sobrenatural, que tanto la dignifica y ennoblece y la impulsa, a manifestarse en público, o a enseñar calladamente con el ejemplo, o a aconsejar en el silencio, según lo exijan la gloria de Dios y el bien de las almas, o el deber sagrado de no comprometer las vidas de los fieles aun en peligro o las cobeas de la Iglesia hasta el momento respetadas".¹¹ Llegint aquestes paraules no ens han de resultar estranys el raonaments del cardenal quan es va negar a signar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol.

El fet de no haver signat la carta suara esmentada va esdevenir l'argument principal a l'hora d'impedir el retorn de Vidal i Barraquer a la seva estimada Seu de Tarragona. La seva negativa ha esdevingut la icona del seu testimoni fidel, malgrat les pressions que va rebre de les autoritats franquistes que volien que deixés la seva seu. El 3 d'abril de 1937 el cardenal escrivia a Pacelli: "*Yo he creído conveniente fundamentar mi respuesta en lo relativo a la publicación de un documento colectivo, al cual en los actuales momentos de zozobra, apasionamiento, expectación e incertidumbre sería muy difícil darle el tono elevado, prudente y oportuno que le sustrajera a posibles interpretaciones de carácter político y tendencioso, las cuales, sin beneficiar la causa de España, podrían acarrear gravísimos daños a cuanto dice relación con la Iglesia y se halla todavía en territorio controlado por los rojos. (...) Además en los documentos de esta índole han de aparecer como de completa iniciativa de los prelados para no crear nuevas dificultades a la Santa Sede (...) han de merecer la aprobación de todos los prelados para evitar intromisiones e importunidades*".¹² El 29 de juny explicava encara més els seus arguments contraris a la signatura: "*se deduce que la sugerencia ha partido del poder civil y que la Santa Sede tiene conocimiento del proyecto en cuestión, lo cual será probablemente interpretado por la mayor parte de los prelados*

¹¹ FUENTES, M. M. ; QUIJADA, J. M. i SÁNCHEZ, N. *Correspondència del Dr. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer cardenal-arquebisbe de Tarragona amb Secretaria d'Estat de la Santa Seu (1936-1939)* València: Tirant humanidades, 2015, p. 129.

¹² *Ibidem*, p. 150.

en el sentido que aquella da su asentimiento al proyecto referido. Si esta es la mente de la Santa Sede, soy el primero en bajar la cabeza, pues se manifiesta clara la voluntad de Dios por medio de los superiores; pero si no fuese así, queda una vez más demostrada la decisiva influencia del poder civil sobre el episcopado; valiéndose del ascendiente que naturalmente ha de ejercer la dirección personal del que lleva los asuntos si no hay el contrapeso de la conferencia o asamblea de los metropolitanos, en la cual se puede deliberar ampliamente y tomar acuerdos con mayores garantías de acierto”.¹³

I, el 23 de juny, en la carta que va adreçar al cardenal Gomà, li deixava totalment clar el seu posicionament. Vidal i Barraquer, de manera valenta i diàfana, li deia: *“le indico a continuación algunos de los inconvenientes que de momento se me ocurren: a) Es cosa delicadísima aceptar sugerencias de personas extrañas a la jerarquía en asuntos de su incumbencia, ya que ésta debe ser directora e impulsora, no dirigida y arrastrada. b) Pueden tales sugerencias ser inspiradas por sacerdotes o seglares politicantes que se valen de este medio para manejar aquella a su antojo. c) Se sienta un mal precedente para mañana lo cual ha de evitarse mayormente en los comienzos de un régimen nuevo. d) Se dejan de aprovechar las circunstancias propicias en el inicio de una nueva era, para probar prácticamente que los obispos están completamente apartados y muy por encima de todo partidismo político, dando así ejemplo a los sacerdotes, algunos de los cuales en sus conferencias y en sus escritos en periódicos y revistas son bien poco observantes en este punto; temo que la triste experiencia de un siglo no nos haya aleccionado bastante sobre este particular. e) Es muy difícil que la carta circular de usted permanezca en el secreto y se sabrán, por tanto, el origen y los trámites previos para la publicación del documento colectivo y el conocimiento que del mismo tenía la Santa Sede, lo cual quizá comprometa a ésta y tal vez podría confirmar la impresión extendida en el extranjero, particularmente en ciertas naciones sobre el politicismo de nuestra clerecía, impresión que nos ha perjudicado mucho y pudiera aumentar los obstáculos para trabajar con fruto y ganas para Cristo muchas*

¹³ *Ibidem*, p. 196.

almas, especialmente entre la clase popular, hoy obcecadas, singularmente las residentes en territorio rojo, que sin duda verán con poca simpatía el triunfo de los blancos”.¹⁴ I encara reblava el clau dient: *“Hemos de colocarnos en terreno muy elevado, para dominar todas las miserias humanas. Nuestra primordial misión, como usted sabe mejor que yo, es difundir el reino de Cristo, trabajar por la libertad e independencia de la Iglesia y defender al Papa, siguiendo en todo y difundiendo sus doctrinas y consejos”*.¹⁵

El 9 de juliol encara escrivia al cardenal Gomà: *“Es para mi una seria contrariedad el verme obligado en conciencia a ratificar la opinión de no suscribirlo, que me permití anticiparle, pues ello importa el violentar mis sentimientos, de usted bien conocidos, y los vivos deseos que tendría de complacerle, pero no puedo apartar mi pensamiento de aquellas almas confiadas a mi solicitud paternal que se hallan todavía en situación incierta y angustiosa”*.¹⁶

Gomà va retardar tot el que va poder la publicació de la carta col·lectiva tot esperant que el cardenal Vidal i Barraquer reconsideraria la seva posició. Malgrat les pressions que va rebre, tant per part del mateix Gomà com de part de Josep Cartaà, el bisbe de Girona, no la va pas rectificar. En aquest punt ens podem preguntar el motiu de la seva tossuderia. Probablement, si hagués signat, la majoria dels seus contemporanis ho haurien entès. Es tractava d'un home gran i malalt, que havia fracassat amb la seva política “*col·laboracionista*” amb la República i que havia patit personalment el flagell de la persecució religiosa. Potser l'hagueren deixat tornar a morir a casa seva. Això si, mantenint el títol d'arquebisbe de Tarragona però no pas la jurisdicció que comportava. Totes aquestes possibilitats, o més aviat miratges perquè els militars estaven ben decidits a que no tornés a regir la seva seu, no el van fer pas canviar d'actitud.

La seva posició evidentment no es nodria d'una gran egolatria, com li retreien alguns autors franquistes, ni del seu separatisme, que l'ofuscava fins al punt de “*preferir*” abans als “*rojos*” que no pas als militars que lluitaven per l'Espanya catòlica immortal. La seva decisió, com hem anat exposant al llarg d'aquest estudi, es

¹⁴ *Ibidem*, p. 206-207.

¹⁵ *Ibidem*, p. 207.

¹⁶ *Ibidem*, p. 220.

fonamentava en la millor i més notable doctrina social de l'Església Catòlica contemporània. Així, el 10 de setembre de 1937 ho deixava entreveure en una alta carta adreçada al cardenal Pacelli. *"No parece que sea misión de los obispos quitar o poner gobiernos, o proclamar legitima y apoyar una sublevación (salvando siempre las intenciones) con todas las consecuencias que para el pasado y el porvenir se deducirán, particularmente en las diócesis donde por lo menos de hecho funciona otro gobierno; los partidos políticos y los seglares tienen el camino mas expedito. Atendida la situación actual, el temperamento español y la tendencia politicante de los elementos religiosos y eclesiásticos, no ha de producir buenos efectos exponer dicha doctrina en la forma como se hace: unos creerán que el gobierno de España está dominado por los prelados, otros que estos son juguete de los gobernantes que los manejan a su antojo, y todos los descontentos de la actuación de la pública autoridad se creerán fácilmente con derecho a la insubordinación y, quien sabe, si al atentado personal. En el marcado periodo de transición que estamos atravesando parece conveniente que la jerarquía no se separe del ejemplo admirable de los primitivos cristianos y de las doctrinas y normas de los últimos papas sobre el respeto y obediencia debido al poder constituido, sin confundir la autoridad con los abusos de los encargados de ejercerla ni con la legislación impía o sectaria, ni la mansedumbre y sujeción del sacerdote con la fortaleza de proclamar los derechos de Dios y de defender la libertad de la Iglesia"*.¹⁷ Vidal i Barraquer ho tenia ben clar: la jerarquia ni podia tenir els polítics com a titelles, ni ella mateixa podia esdevenir titella dels polítics. La barreja de conceptes, tal com Gomà i la majoria dels bisbes espanyols havien potenciat, desdibuixava la seva fisonomia i a la llarga esdevindria una càrrega feixuga per a l'Església espanyola.

Les fosques entranyes de la "Nueva España"

Vidal i Barraquer va denunciar, obertament i decidida, la persecució religiosa a l'Espanya republicana, tanmateix això no li va impedir pas denunciar també la ferotge repressió que s'exercia en

¹⁷ *Ibidem*, p. 241-242.

l'anomenada “*España blanca*”. En un moment en que pocs s’atrevien a fer-ho, sobretot des de posicions ideològiques d’ordre, el cardenal gosava fer-ho obertament. Així, el 31 de desembre de 1937 traslladava al cardenal Pacelli una carta que havia rebut d’un catòlic basc. Es tractava d’un advocat de Bilbao que a les darres eleccions de febrer de 1936 havia finançat tant al PNV com a la CEDA. L’informador, tot explicant la situació que es vivia en l’Euskadi franquista, afirmava: “*En estos momentos, por ejemplo, no comprendo como la jerarquía eclesiástica no condena públicamente los horrendos crímenes que en cantidad y calidad cometen los blancos, pues aunque los rojos han matado mucho más, lo hacen dentro de sus ideas y aquellos contra su primera y fundamental idea Dios Caridad. No se comprende que la Iglesia española (en cuanto personas) permita con su silencio y se asocie muchas veces con su cooperación activa o pasiva a la idea de exterminio que públicamente lanza el bufón de Queipo de Llano, pero que es reproducida, comentada y consentida por todos los mandos*”.¹⁸ El subratllat correspon al mateix informador i indica el valor que aquell donava a les paraules subratllades: condemna pública de la repressió feixista; lluitar en nom d’un Déu que és amor i l’extermini com a mètode per a guanyar la guerra. És interessant fixar-se com l’advocat bilbaí, que sobretot es considera catòlic, no pot comprendre com es pot matar, o millor dit, exterminar en nom d’un Déu que és Caritat, és a dir Amor. Aquest text llegit per determinades persones havia de remoure consciències encara que potser finalment allò que prevalia era “*l’interès d’estat*”, o dit més correctament, “*l’interès general*” de l’Església. Tot i això, l’etzibada era tant furienta que el cardenal Vidal i Barraquer no es va veure pas amb cor de silenciar-la.

L’advocat basc continuava exposant la comprensió desesperada de la crua realitat, que com a “*vencedor*”, li tocava viure. Es preguntava, no sense dolor, com algú es podia atrevir a anomenar “*santa*” o “*cruzada*” una carnisseria com aquella. I en aquest punt no podia deixar d’exclamar: “*En fin, mi querido amigo, se avergüenza uno de que haya gente que llame a esta guerra “cruzada”, yo la llamaría locura. El 99 y medio % de los españoles desconoce el primer*

¹⁸ AHAT. Arquebisbe. Francesc d’Assís Vidal i Barraquer. C. 11, núm. 2053.

precepto del Evangelio, amar al prójimo, y de estos, al enemigo".¹⁹

Després continuava exposant l'origen d'aquesta distorsió, no tant sols de la realitat, sinó també i, sobretot, de la comprensió de l'Evangelí. L'informador del cardenal considerava que la mateixa Església n'era responsable, si més no, una bona part d'ella. I deia: "*Como dice muy bien Tellier de Poncheville, de esto tienen mucha culpa las congregaciones que han formado las juventudes y los sacerdotes. A fuerza de sentimentalismos vacíos de doctrina, se olvidaron de enseñarles que nuestra religión es positiva, y siendo positiva, nos obliga a actos. Siguiendo estos la correlación con los preceptos, la primera obligación es la de hacer diariamente actos de amor al prójimo, confesándonos positivamente y no contentándonos con ir a recibir a Cristo Nuestro Señor. Después de haber confesado negativamente. Yo estoy horrorizado de los crímenes que se están cometiendo, veo a la jerarquía eclesiástica al servicio de una fuerza y me temo que ello nos lleva a una mayor descristianización*".²⁰ Al capdavall uns i altres no es diferenciaven en res. Per això abans havia ja negat el dret a dir a la guerra "*cruzada*" o "*santa*". Un exemple proper li serveix com a demostració del seu argument. Deia: "*Me llega la noticia de que los militares han bombardeado Santander brutalmente, ametrallando con los aparatos de caza calles y jardines, ocasionando entre muertos y heridos unas 600 víctimas, las más de ellas mujeres y niños. Esto ha producido tal indignación que los sin Dios han contestado a los con Dios matando a todos los presos del barco, que son 700 u 800*". I acabava exclamant: "*Pobre España, teatro de ambiciones extranjeras y juguete de odios propios*".²¹

Anteriorment, però, el cardenal Vidal i Barraquer havia denunciat ja el terror i la mort a dojo que practicaven els militars sollevats i els feixistes que havien participat en la trama civil colpista. El 25 d'abril de 1937 havia traslladat al cardenal Pacelli la carta d'un advocat barceloní que havia visitat l'Espanya blanca durant el mes de març d'aquell any. L'advocat, home de dretes i catòlic, mirava d'examinar les entranyes més pregones i fosques del nou règim. I, tot fent això, entre d'altres coses, conclouia: "*El odio como*

¹⁹ *Idem.*

²⁰ *Idem.*

²¹ *Idem.*

fuerza motriz: el odio también entre los partidos, el más absoluto menosprecio de la cultura, la adoración a la fuerza bruta, predominando y aplastando el Derecho, pisando la dignidad humana y el espíritu cristiano".²² Aquesta força negativa i destructora prenia les més variades formes. Així, exposava: "*Un hecho terrible y horrible: en la guerra no hay prisioneros. Escenas de escarnio y de afrenta, como el caso de las mujeres con la cabeza rapada y solo un penacho de cabellos con la bandera, paseadas por las calles*".²³ I es dolia dient: "*Esto no lo han visto nuestros ojos, pero, como la bebida de aceite de ricino, son hechos que con satisfacción son proclamados como medicina de primer orden*".²⁴

La conclusió lúcida de l'advocat barceloní era aterridora, encara que desgraciadament fou bastant encertada. Així tancava la seva exposició dient: "*La conclusión es que tardaremos años a disfrutar de relativa tranquilidad, salva la hipótesis, asimismo de realización lejana, de una intervención político-militar extranjera de carácter semi-permanente, que durase el largo plazo suficiente para aplacar los odios feroces que minan a España entera y que evocan el advenimiento de una nueva época de las cavernas: actualmente no estamos muy lejos de ello*".²⁵

Una radiografía calidoscòpica del nacionalcatolicisme

L'advocat barceloní que havia visitat l'Espanya blanca el mes de març de 1937 també va analitzar la seua religiositat. Considerava que "*bajo el aspecto religioso la España blanca no es un ideal. A parte la florecencia magnifica del tradicionalismo navarro, sincera y fundamentalmente católico, lo demás es más apariencia que realidad. Late en el fondo del movimiento la concepción del Estado omnipotente, en el cual la Iglesia será un instrumento subyugado, un medio más de dominio que tendrá el Estado. Elementos selectos, en particular de "Renovación Española", que se dicen católicos y aun de comunión frecuente, no se ocultan de proclamar*

²² FUENTES, M. M. ; QUIJADA, J. M. I SÁNCHEZ, N. *Correspondència del Dr. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer cardenal-arquebisbe de Tarragona amb Secretaria d'Estat de la Santa Seu (1936-1939)* València: Tirant Humanidades, 2015, p. 184.

²³ *Idem.*

²⁴ *Idem.*

²⁵ *Ibidem*, p. 187.

que la Iglesia ni tiene ni ha tenido jamás sentido político, que conviene atarla corto, que ha de vivir intervenida y controlada y que los eclesiásticos serán unos servidores más del Estado totalitario que se forjará. No hablemos de los Falangistas que se mueven impulsados por un ideal nazista”²⁶ Tret dels navarresos, que practicaven un catolicisme sincer, però atàvic i lligat a l'antic vici de l'ús de la imposició i la força, la resta dels grups que integraven el “*movimiento nacional*” mantenien solament un catolicisme de circumstàncies i interessos. En el cas dels falangistes, que aleshores vivien enlluernats i seduïts per la força del nazisme, llur catolicisme era totalment esbiaixat, perquè, si bé no idolatrava la raça com aquells si que idolatrava Espanya.

El 3 de novembre de 1937 un advocat tarragoní escrivia al cardenal Vidal i Barraquer. Li exposava la situació de Màlaga la ciutat on residia. El cardenal ho traslladaria, com sempre feia, al cardenal Pacelli. El seu informador li deia: “*El sentimiento religioso en la España Nacional. Los hombres, en la desgracia, volvemos los ojos hacia Dios. Oficialmente la Iglesia ocupa el lugar que ya tenía cuando la monarquía. Los institutos armados, incluso la Falange, van oficialmente a misa. Las autoridades de la Iglesia son invitadas y asisten colocadas en lugar de honor, a las solemnidades patrióticas, que con frecuencia se suceden. Los Institutos Religiosos, creo no tropiezan con obstáculos para enseñar a la juventud. Pero ... ni observo que los hombres frecuenten mas que antes los sacramentos, ni que los curas aprovechen este momento único para su obra de apostolado. Incluso en la predicación andan remisos y que Dios me perdona la diatriba por el fin que me propongo. La obra parroquial es aquí nula. La de Acción Católica, no alienta. Hablo, naturalmente, de lo que veo aquí y de lo que leo en la prensa*”²⁷

I encara, en un altre informe del mes de desembre del mateix any, hom es lamentava del paper que la jerarquia eclesiàstica tenia en el nou règim. L'informador exposava a Vidal i Barraquer, no sense anar amb peus de plom: “*Dos palabras sobre la actuación de la Iglesia española, confidencialmente y con el debido respeto, que estimo no debo callar. Resulta muy delicada. El clero y muchos obispos, demasiado unidos a la nueva política, no han sabido adoptar la po-*

²⁶ *Ibidem*, p. 186-187.

²⁷ *Ibidem*, p. 382.

sición justa en que debían haberse situado; asisten en gran número a la ceremonia de constitución del nuevo Estado”.²⁸ I criticava obertament que l'Església espanyola renunciés a la seva llibertat d'acció per tal de rebre els favors de Franco. Així, ho explicava: “Al parecer, se va a la organización de la Iglesia como en tiempos de la monarquía: asignación a los obispos, a los canónigos, a los párrocos y a los coadjutores o vicarios, para convertirse en meros funcionarios burocráticos, sin tener en cuenta la libertad y dignidad de la Iglesia ni las múltiples y variadas actividades que exigen los tiempos nuevos; funciones aparatosas con asistencia de autoridades; piedad y religiosidad superficiales cubiertas de un barniz patrioter y de sensiblería, olvidando la sólida, austera y paciente formación religiosa que debe informar la vida toda de los fieles”.²⁹

El 25 de novembre de 1939, el mateix cardenal Vidal i Barraquer en una audiència, que li va concedir el papa Pius XII, va denunciar l'essència del tot just nat “nacionalcatolicisme”, amb una clarividència que molts considerem profètica. Li deia, doncs: “Si es verdad que mucho han hecho —el gobierno de Franco— derogando la legislación laica y perseguidora, tal vez no sea exagerado decir que su catolicismo consiste principalmente en promover actos aparatosos de catolicismo, peregrinaciones al Pilar, grandes procesiones, entronizaciones del Sagrado Corazón, solemnes funerales por los caídos con oraciones fúnebres, organizan espectacularmente la asistencia a confirmaciones y misas de comunión y sobre todo inician casi todos los actos de propaganda con misas de campaña, de las que se ha hecho un verdadero abuso. Manifestaciones externas de culto que más que actos de afirmación religiosa tal vez constituyen una reacción política contra el laicismo perseguidor de antes, con lo cual será mas efímero el fruto religioso que se consiga y en cambio se corre el peligro de acabar de hacer odiosa la religión a los indiferentes y partidarios de la situación anterior”.³⁰ Segons pensava el cardenal, tal i com ho va defensar davant del pontífex, es tractava d'una religiositat superficial, aparatososa i buida que a còpia d'imposar-la per la força foragitaria de les consciències, especialment dels republicans i de les persones

²⁸ *Ibidem*, p. 386.

²⁹ *Idem*.

³⁰ AHAT. Arquebisbe. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer. C. 1, núm. 11.

d'esquerres, la religió. La manipulació de la religió amb finalitats polítiques, que no li eren pas pròpies, acabaria hipotecant l'Església del futur.

L'oposició al retorn del dret de presentació de bisbes

El 12 de gener de 1941 Ramon Serrano Suñer, ministre d'afers exteriors del govern de Franco i president de la junta política, pronunciava un discurs davant la Sección Femenina de Falange, reunida a Barcelona per a celebrar el seu V Consejo Nacional. Entre d'altres coses el polític falangista afirmava: *“Es indispensable e insustituible el magisterio de la Iglesia, que solo ella para nosotros tiene autoridad para decidir en el orden moral y para difundir los deberes que hemos de cumplir para con Dios, para con nosotros mismos y para con el prójimo. Grave preocupación ésta, que pesa sobre el gobierno como carga de conciencia en estos momentos, siendo nuestra gran preocupación cerrar un paréntesis de anormalidad, ya demasiado abierto, por virtud del cual en casi la mitad de las diócesis de España está la grey sin pastor. El gobierno español está seguro de contar, para resolver problema tan importante, con la alta comprensión y ayuda de la Santa Sede”*³¹ El 9 de febrer, des de la cartoixa de Farneta, Vidal i Barraquer ho traslladava al papa Pius XII.

El cardenal, en un informe *“estrictamente personal y confidencial”* no s'estava de donar la seva opinió sobre el que considerava una interferència inacceptable de Serrano Suñer. El prelat tarraconí desgranava, una a una, les premisses sobre les quals el polític falangista fonamentava la seva declaració. En primer lloc deduïa que el ministre d'afers exteriors pensava, que *“es cosa privativa del gobierno la provisión de las sedes, debiendo solo contar con la comprensión y ayuda de la Santa Sede”*. En canvi, segons afirmava taxativament Vidal i Barraquer, *“es de la exclusiva incumbencia de la Iglesia, debiéndose limitar el gobierno a formular las observaciones de carácter político que estimaré oportunas”*. En segon terme exposava que de les paraules de Serrano Suñer es deduïa *“que la Santa Sede es la responsable del paréntesis de anormali-*

³¹ *Ibidem.* C. 1, núm. 22.

dad, ya demasiado abierto". Mentre que segons pensava el prelat tarragoní "*es muy patente que la falta de diligencia es imputable al gobierno por razones que él bien conoce*".

El cardenal Vidal i Barraquer, després d'exposar allò que li semblava es podia deduir del discurs del polític falangista, recordava l'intervencionisme reiterat del govern franquista en l'exercici lliure del ministeri episcopal a les diòcesis espanyoles. Així, ho exposava, de forma clara i rotunda, sense embuts, i amb coratge: " *Parece que el señor Serrano se ha olvidado del comportamiento que él mismo y el gobierno han tenido para con la Iglesia y los prelados españoles. Diga sino el señor Serrano, quién obligó a dimitir al señor obispo de Vitoria? Quien tiene alejada de su diócesis al cardenal de Tarragona? Quién quisiera expulsar de su sede al cardenal Segura? Quien impide la difusión y publicación de pastorales, aun cuando escritas por el cardenal Gomá (e.p.d.), no obstante haber hecho por ellos cuanto pudo y más aún de lo que debía un obispo amante de la Iglesia? Quién ha intentado impedir la comunicación del obispo con sus auxiliares más inmediatos en el gobierno de la diócesis y ha encarcelado y desterrado a vicarios generales? Quien no ha tenido el más leve escrúpulo de conciencia en dificultar el libre ejercicio de la jurisdicción eclesiástica tan celosamente amparado y defendido por los sagrados cánones?*"³²

Les acusacions del cardenal feien referencia a la situació del bisbe de Vitòria, Mateo Múgica, expulsat de la seva seu pels franquistes, tot i ser tradicionalista; a la pressió exercida contra el cardenal Pedro Segura, antic arquebisbe de Toledo i després de Sevilla, decidit defensor de la monarquia, i, finalment a la prohibició, feta al cardenal de Toledo, Isidre Gomà, per part de la censura, de publicar la seva pastoral "*Lecciones de la guerra, deberes de la paz*". Vidal i Barraquer sobretot feia notar la incongruència del règim a l'hora de prohibir a Gomà la seva pastoral. Incongruència incomprensible, doncs, el cardenal toledà havia "*hecho por ellos cuanto pudo y más aún de lo que debía un obispo amante de la Iglesia*". El cardenal de la pau, per tant, continuava pensant i afirmant que el recolzament que la jerarquia catòlica havia donat a Franco era totalment contrari a la naturalesa de llur ministeri episcopal.

³² *Idem.*

Per altra banda, com no podia ser d'altra manera, llençava una bateria d'acusacions al govern franquista a qui acusava d'haver interferit de totes les maneres possibles en l'exercici lliure del seu ministeri pastoral com a arquebisbe de la seu de Tarragona. Així, la prohibició expressa de Franco que l'impedia retornar a Tarragona, el judici, empresonament i posterior allunyament de l'arxidiòcesi del seu vicari general, Dr. Salvador Rial i Lloberas, i l'obligada residència a Barcelona, durant més d'un any, del seu vicari general suplent, Dr. Francesc Vives i Recasens.

I, encara, mostrava la seva sorpresa, suposem que només era retòrica, a que *“todo esto han hecho un gobierno y unos ministros que se llaman católicos, que se proclaman tales en sus discursos y que toman a mal se les niegue o discuta dicho carácter”*.³³

Vidal i Barraquer feia notar l'interès que des de sempre havia tingut l'entorn de Franco, especialment els ministres falangistes, per controlar el nomenament de bisbes. Deia: *“Ellos han pretendido el derecho de nombrar a los obispos con las demás regalías del Concordato de 1851, de tan nefastas consecuencias para la Iglesia, y de ahí que estén sin proveer no “casi la mitad de las diócesis de España” sino 19, o sea casi la tercera parte. El mismo general Franco, que recién terminada la guerra no tuvo reparo en decir y reconocer que ello era incumbencia privativa de la Santa Sede, después de haber hablado algún obispo “no romanista”, sacerdotes y religiosos y algunos seglares regalistas, mudó de opinión y dicen que está en plan de no ceder un ápice en lo que considera ser derecho de España, sin alcanzar a comprender que, si antaño la Iglesia creyó del caso otorgar a los reyes de España unos privilegios ahora ya caducos y mal avenidos con el derecho moderno, no es cosa que la Santa Sede haga ahora una excepción en su norma establecida desde muchos años. De concederlos nuevamente a una nación, se abriría un portillo por el que se precipitarían las ambiciones siempre en aumento de muchos estados, mayormente en los actuales tiempos de gobiernos totalitarios. A más de que la Santa Sede antes de pactar, debe tener la seguridad que existe un estado constituido con las garantías suficientes para ello”*.³⁴ La reflexió del cardenal no té pèrdua. Afirmava que la decisió de Franco de reclamar el retorn del dret

³³ *Idem.*

³⁴ *Idem.*

de presentació provenia precisament de l'interès d'un determinat entorn eclesiàstic. Uns eclesiàstics que abans es consideren espanyols que no pas “*romanistas*”, és a dir, seguidors de les doctrines pontifícies contemporànies. No cal pensar gaire per a descobrir que es referia als eclesiàstics, tant bisbes com preveres i religiosos, de tendència integrista i políticament fautors del carlisme o de la ultradreta espanyola.

El cardenal Vidal i Barraquer, es posava clarament el motiu pel qual es volia recuperar el dret de presentació de bisbes: nomenar bisbes de la seva corda. Ho deia de forma explícita: “*La intransigencia del general Franco, la tozudez del señor Yanguas —l'ambaixador del govern franquista davant la Santa Seu— y el deseo de nombrar o proponer a obispos adictos, o a lo menos simpatizantes con el falangismo, son las causas que han llevado las cosas a un extremo al cual nunca debía haber llegado un gobierno que hace gala de católico*”. Fem notar, tanmateix, que el cardenal no parlava, com havia fet en altres ocasions, de la intenció de nomenar bisbes integristes sorgits de l'àmbit carlí, sinó que directament parlava de “*obispos adictos, o a lo menos simpatizantes con el falangismo*”. Amb aquesta intenció havien anat a Roma polítics i eclesiàstics com els bisbes de Salamanca i Osma, o bé, el mateix nunci apostòlic a Madrid. Fins i tot, segons havia pogut saber, el “*obispo de Madrid quien hizo grandes elogios del generalísimo y de Falange*”.

Finalment, insistia novament, que s'havia arribat en aquella situació pel fet d'haver posat la llibertat de l'Església en mans de Franco, quan pràcticament tot l'episcopat espanyol va signar la carta col·lectiva de 1937. El cardenal pensava: “*El cardenal Gomá y varios obispos se equivocaron al apoyar tan decidida y abiertamente al general Franco, mezclando la política con la religión. Esto dio alientos al general que se creyó fuerte para presentar batalla a la misma Santa Sede en la forma y modo que él estimó conveniente para salir victorioso. Un jefe de estado católico debía colocarse en otra actitud y, si comprendía que la Santa Sede tenía dificultades en pactar un Concordato, tenía que facilitar el medio de que se proveyeran las sedes vacantes, en vez de plantarse en la clásica actitud del “todo o nada”, peculiar a los integristas españoles*”.³⁵

³⁵ *Idem.*

L'Església triomfant

L'1 d'abril de 1939 acabava oficialment la Guerra Civil espanyola (1936-1939), que el cardenal Isidre Gomà i Tomàs havia reconegut com una guerra de “*cruzada*”. Franco ho anunciava amb el seu “*parte de la Victoria*”. L'endemà Eugenio Pacelli, antic secretari d'Estat de la Santa Seu que havia estat elegit papa el dia 2 de març, felicitava al general vencedor. El telegrama deixava ben clar que el pontífex s'alegrava de la seva victòria, que era també la victòria de l'Espanya catòlica. Amb paraules del papa Pius XII: “*Levantando nuestro corazón al Señor, agradecemos sinceramente, con vuestra excelencia, deseada victoria católica España. Hacemos votos porque este queridísimo país, alcanzada la paz, emprenda con nuevo vigor sus antiguas cristianas tradiciones, que tan grande le hicieron. Con estos sentimientos, efusivamente enviamos a vuestra excelencia y a todo el pueblo español nuestra apostólica bendición. — Pío XII*”. Franco s'afanyava a respondre al romà pontífex, tot fent seu el reconeixement catòlic de la seva victòria, que no s'estava de qualificar significativament com a “*victoria total de nuestras armas*”. Així, ho expressava, sense embuts, a l'acceptar la connotació religiosa que la mateixa Església reconeixia a la seva rebel·lió contra el règim legítim de la Segona República Espanyola. Manifestava la “*Intensa emoción me ha producido telegrama de vuestra Santidad con motivo victoria total de nuestras armas, que en heroica cruzada han luchado contra enemigos de la religión y de la patria y de la civilización cristiana*”.³⁶

El dia 16 d'abril, ara d'una manera més solemne, Pius XII enviava a Espanya un missatge amb motiu de l'acabament de la Guerra Civil. El pontífex reconeixia novament, sense amagar-se'n gens, la victòria de Franco, la qual ara atribuïa directament a l'auxili de Déu de que havia gaudit el general. En el missatge el papa afirmava: “*Con inmenso gozo nos dirigimos a vosotros, hijos queridísimos de la Católica España, para expresaros nuestra paterna congratulación por el don de la paz y de la victoria, con que Dios se ha dignado coronar el heroísmo cristiano de vuestra fe y caridad, probado en tantos y tan generosos sufrimientos*”. Amb tot,

³⁶ RAGUER, HILARI. *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)* Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 393.

després d'una felicitació expressa de la victòria militar sobre els enemics de la catòlica Espanya, el papa exhortava a vencedors i vençuts a la reconciliació, i, encara, afegia als primers el deure de practicar la virtut de la clemència. Per desig exprés del pontífex en el text definitiu hom hi va incorporar la següent frase referida als vençuts. *“Quelli che cercano como figlioli prodighi di ritornare alla casa del Padre, siano accolti con benevolenza ed amore.”*³⁷ El règim franquista va silenciar aquestes paraules de Pius XII. Sembla que no en tenia prou amb el reconeixement pontifici de la seva victòria. Franco no podia suportar, que ni tant sols el papa li parlés d'acolliment benvolent i amorós dels vençuts.

Tanmateix, el reconeixement, públic i vergonyós, de la submissió i del maridatge de l'Església espanyola al nou règim feixista encara havia d'arribar. El dia 20 de maig de 1939, a l'església madrilenya de Santa Bàrbara, mentre es desenvolupava una pseudo cerimònia religiosa, rodejada d'una escenografia medieval, el general Francisco Franco va ofrenar la seva espasa victoriosa a la imatge del Sant Crist, dit de Lepanto, que havia estat portat des de Barcelona. Així, el general, tot ofrenant l'espasa que volia restés al tresor de la catedral de Toledo, declarava: *“Señor: Acepta complacido la ofrenda de este pueblo que conmigo y por tu nombre ha vencido con heroísmo a los enemigos de la verdad, que están ciegos. Señor Dios, en cuyas manos está el derecho y todo poder, préstame tu asistencia para conducir este pueblo a la plena libertad del imperio, para gloria tuya y de la Iglesia. Señor: que todos los hombres conozcan a Jesús, que es Cristo, Hijo de Dios vivo”*. L'exaltació fanàtica del moment va portar als assistents, dirigits per cardenal Gomà que presidia la celebració, a proclamar a Franco *“caudillo victorioso”*.³⁸ El prelat el va beneir amb aquestes paraules: *“El Señor sea siempre contigo, y Él, de quien procede todo derecho y todo poder, y bajo cuyo imperio están todas las cosas, te bendiga y con admiración providencial siga protegiéndote, así como al pueblo cuyo régimen te ha sido encomendado. Prueba de ello sea la bendición que te doy en nombre del Padre, del Hijo y*

³⁷ *Ibidem*, p. 394.

³⁸ VILARÓ, JOSEP. “Notes a les veus episcopals en la Catalunya de la postguerra, i la seva circumstància”, a *Qüestions de Vida Cristiana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975, p. 11, not. 2.

del Espíritu Santo".³⁹ La cerimònia va culminar quan el cardenal Gomà va abraçar a Franco. L'Església espanyola, com havia fet en els remots temps d'una cristiandat vigorosa i pletòrica de si mateixa, acabava d'ungir, davant els ulls atònits dels espanyols i del món, un nou cabdill suscitat per Déu per a salvar el seu poble. Franco, a partir d'aleshores seria "*caudillo por la gracia de Dios*"!

Un balanç discutible

Certament, el 13 de setembre de 1943 moria a Fribourg el cardenal Vidal i Barraquer. Ho feia a l'exili, tanmateix, el general Franco no havia aconseguit d'ell la seva renúncia a la seu de Tarragona. Per altra banda, el papa Pius XII, si bé no havia forçat al dictador ha admetre'l, tampoc no havia acceptat les seves pressions per tal de nomenar a Tarragona un altre arquebisbe. I, encara, el cardenal de la pau moria quan no s'havia decidit totalment la sort de la Segona Guerra Mundial. A partir d'aleshores, a Tarragona, l'Església, com havia fet ja l'Església espanyola, acabaria acceptant el nou règim franquista.

Amb tot, si hem de fer cas de José María Fontana Tarrats, cap provincial de Falange y de las Jons, l'acceptació del nou règim no es va fer, segons ell pensava, amb la intensitat i compromís que hom esperava. Així, l'any 1944, adreçava a Francisco Labadie Otermin, primer governador i cap provincial del movimiento, un informe sobre la situació de l'Església a Tarragona. Segons Fontana el clergat tarragoní era majoritàriament catalanista i fidel seguidor del difunt cardenal Vidal i Barraquer, mentre que el grup de clergues espanyolista i pro règim era minoritari.

El grup més nombrós l'integraven, doncs, els partidaris de Vidal i Barraquer que al llarg dels anys havien anat modulant i canviant llur posició en funció dels esdeveniments polítics concrets. Així ho exposava: "*El clero tarraconense podemos considerarlo dividido en dos grandes grupos de desigual importancia. El primero, muy numeroso, lo constituyen los sacerdotes que fueron catalanistas hasta el 6 de octubre de 1934 y entusiastas siempre del cardenal Vidal y Barraquer. Pasaron por un período netamen-*

³⁹ *Idem.*

te nacional español a raíz de la Liberación, fueron luego anglófilos y demócratas con cierta resurrección de sus sentimientos catalanistas y hoy andan bastante aterrorizados y sin orientación, aferrados a un “pacelismo” de dudosas perspectivas. És evident que a Fontana no l'entusiasmaven els “catalanistes”, però tampoc li agradaven els “anglòfilos y demócratas”, ni, menys encara els “aferrados a un pacelismo”. Ara bé, aquests darrers, de fet, a qui seguien era Eugenio Pacelli, qui, des del 2 de març de 1939, governava l'Església Catòlica amb el nom de Pius XII. La desconfiança que mostrava envers els clergues “vaticanistes”, és a dir, els qui no volien intervenir directament en política partidària, reflectia les constants suspicàcies i recels que Falange i Església Catòlica es van demostrar mútuament durant la Guerra Civil i els primers anys de la postguerra.

El falangista reusenc, per altra banda, no s'estava de recomanar contra ells l'ús d'una pressió moderada i controlada. Afirmava: *“A pesar de sus reiteradas desviaciones, no debe ser tratado con brutalidad, aunque si con dureza cuando convenga, pero no olvidando que son susceptibles de atracción”*.

El segon grup, molt menys concorregut, l'integraven antics clergues carlins i espanyolistes. Allò que de fet els unia era la seva secular enemistat amb el cardenal Vidal i Barraquer. *“El segundo grupo es más escaso. Españolista, algunos antiguos carlistas todos enemigos del Cardenal y que ven con simpatía la causa del Movimiento Nacional”*.

Finalment, de forma totalment residual *“quedan algunos aislados falangistas y otros separatistas”*. El grup dels falangistes el formaven alguns clergues joves, molts dels quals, durant la guerra civil, havien pogut passar a l'Espanya blanca o a l'estranger. De moment ens resulta difícil d'identificar aquells que Fontana considera “otros separatistas”.

Les seves consideracions sobre el doctor Salvador Rial i Lloberas, aleshores administrador apostòlic de Tarragona, manifestaven també aquests seus prejudicis. Per Fontana, l'antic vicari general del cardenal Vidal i Barraquer, *“No ha sido catalanista ni menos rojo”* tal com alguns, sense tenir en compte la veritat, l'acusaven. Ara bé, el que, si que sembla que preocupava al falangista de la primera hora, era que fos *“Muy vaticanista”*. I, no s'estava,

d'explicar el que això, segons la seva opinió, suposava. Era “*Correcto con Falange*” i “*No se mete en política y fuerza el inhibicionismo*”. Aquesta posició “*també era política*”, però, això sí, d'una altra mena de política. A l'arquebisbat de Tarragona, malgrat les circumstàncies concretes del moment, els compromisos obligats o de “*bon grat*” amb el règim franquista i la situació personal del seu prelat a l'exili es va continuar aplicant, en referència a les relacions entre l'Església i l'Estat, la “*política*” del cardenal Vidal i Barraquer, que no era altra que la nova doctrina política de Pius XI. En canvi, la posició del general Franco amb el seu “*nacionalcatolicisme*”, recolzada en el cardenal-arquebisbe de Toledo, Isidre Gomà i Tomàs. i la jerarquia de l'Església espanyola, mantenia encara l'antiga i caduca doctrina político-religiosa de la cristiandat.

Aparentment, l'Església espanyola afavorint el “*nacionalcatolicisme*” va guanyar la partida. Es va deslliurar de la persecució religiosa, va ajudar a bastir un estat en “*tesi catòlica*”, d'acord amb la vella doctrina política de la cristiandat, i va aconseguir molts privilegis que li havien de permetre incidir i influir en gaire bé tots els àmbits de la societat espanyola durant el franquisme. Amb tot, no podem deixar d'afirmar amb contundència, tot fent nostres les paraules del P. Hilari Ragué, que “*l'Església de la victòria*”, tal com, ja reiteradament havia fet notar el cardenal Vidal i Barraquer, naixia com una “*Església hipotecada*.”⁴⁰

“L'altra Església”, la vençuda, poc li quedava per dir. Perseguida com a Església, durant la Guerra Civil, i perseguida com a Església catalana, durant la postguerra. El seu record es va anar esvaint de la nostra història intencionadament. Era incòmoda per aquells que l'havien perseguida, però també ho era, i molt, per aquells que solament acceptaven a Espanya una manera d'entendre les relacions de l'Església i de l'Estat, el nacionalcatolicisme. Podem, per tant, afirmar que hi va haver una “*Església vençuda*”, l'Església catalana.

El govern de Franco, malgrat que havia forçat al cardenal a viure en l'exili els darrers anys de la seva vida, va demanar que arreu, com era costum quan moria un prelat, es celebrassin per ell solemnníssims funerals. La premsa que se'n va fer ressò, també

⁴⁰ RAGUER, HILARI. *Salvador Rial, vicari del cardenal de la pau*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 185.

l'eclesiàstica, no va esmentar les circumstàncies singulars de la seva mort. No és, doncs, gens estrany que el Dr. Joan Viladrich i Viladomat, el seu fidel secretari, es queixés davant del papa Pius XII que aquells mateixos que l'havien calumniat i li havien impedit il·legítimament d'ocupar la seva estimada seu de Tarragona, ara li retessin honors, com el mateix Jesús havia dit, tot denunciant el que el poble d'Israel feia amb els seus profetes.

Aquesta era "l'altra Església" que, qui sap, potser realment mai no va ésser vençuda.

Dr. Carles Cardó i Sanjuan (1884-1958).
Implicacions tarragonines

&

LLUÍS M. MONCUNILL I CIRAC
Teòleg i professor

Justificació

Els 74 anys de vida de Carles Cardó formen un tremat de contactes humans que s'entrecreuen i s'impliquen. En parlar de Cardó des de la perspectiva de les seves implicacions tarragonines, tal com he anunciat en el tema d'aquest treball, voldria col·locar el nostre personatge en una direcció i un marc específics, ens agradaria contrastar-lo amb la vida i les persones que s'entrecreuen amb ell en l'àmbit eclesiàstic i humà tarragoní.

El cicle de conferències *Any Cardenal Francesc Vidal i Barraquer. Testimoni fidel (1943-2013)* em predisposa a buscar els punts de contacte entre els dos eclesiàstics Vidal-Cardó. La pertinença d'ambdós a l'Església tarragonina, en una coincidència de temps, fa que, d'una manera o altra, ells dos es trobin i s'emmirallin en un procés progressiu i contrastat.

Cardó coneixerà a la Seu tarragonina els arquebisbes Costa i Fornaguera, Antolín López Peláez i el cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer. Aquest, primer, en qualitat d'adjunt al govern episcopal amb múltiples funcions administratives i pastorals, i finalment com a arquebisbe titular de la Seu. Però també, en el mateix marc eclesiàstic, Cardó tractarà ben de prop els que més tard, deixant Tarragona, esdevindran el cardenal Isidre Gomà i el bisbe de Girona Josep Cartaïà.

Es pot dir que Vidal i Gomà seran referents intermitents en la trajectòria de Cardó, els quals, des d'una certa distància, no deixaran mai d'exercir alguna pressió i influència en l'acció i el pensament cardonians.

Evocar aquí la memòria del gran eclesiàstic Carles Cardó és també un homenatge al seu cardenal, la mort del qual Cardó visqué, fa més de setanta anys, com a testimoni directe, talment com havia compartit els seus dolors d'exili.

Entrem, doncs, a seguir els passos del canonge Cardó per aquests viaranys d'implicació tarragonina.

“Gent del camp, gent del llamp”

Nascut a Valls el 5 de maig de 1884, heretaria d'aquella família menestral els trets constitutius de la seva personalitat: un punt de

rudeses i sornegueria, una natural i irrenunciable implicació en les coses del cel i de la terra apresada dels llavis de la mare que li llegia les planes del devocional del P. Claret *Camí dret i segur per arribar al Cel*.

El Valls de la infantesa del Dr. Cardó, lluny de ser una bassa d'oli, bullia de tensions carlines que marcaven la vida d'aquella ciutat levítica. Només cal llegir l'article de Josep M. Prats i Batet, "Contribució al coneixement de la clerecia val·lenca durant els anys de la restauració borbònica (1880-1900)" a *Quaderns de Vilaniu*, núm. 12, Institut d'Estudis Val·lencs, Valls, 1987) per a comprendre que Valls era un focus important d'integrisme polític-clerical. Remarquem això perquè aquí trobem un element que determinarà la vida i l'obra del Dr. Cardó, que haurà de superar certs condicionaments i tics del seu temps fins a arribar a ser el defensor d'un cristianisme gens impositiu i pacífic, i esdevenir detractor de la teoria imperant del "tot o res" i de la "catàstrofe prèvia".¹

La devoció i l'amor a la seva terra, Valls i Tarragona, els expressarà des de la presidència dels Jocs Florals a les Decennals del 1921, dedicant-los aquest homenatge:

"Recordant els teus orígens, tu, que tan a prop tens la gran majestat de les vivents ruïnes de la mare Tarragona, tu que, després d'ella, ets la més tarragonina de totes les ciutats de Catalunya, celebres la gran funció de Déu, la gran funció de la Pàtria, la gran funció de la Bellesa."

Al Col·legi dels Pares Escolapis, cursà el batxillerat, i allí, segons el seu testimoni, (*Els problemes espirituals de Catalunya*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat. 1920), sentí la primera crida pel coneixement i l'estudi de la llengua catalana, a la qual reté, durant tota la vida, un autèntic culte, fins a esdevenir-ne un dels seus millors prosistes i un reconegut revitalitzador.

¹ Carles Cardó, un clàssic del pensament. *Pòrtics de la Paraula Cristiana* (1925-1936). Edició a cura de MONCUNILL, LLUÍS M; MONCUNILL, FRUCTUÓS I MARTÍ, MARIA. Valls, Institut d'Estudis Val·lencs, 2008, p. 316-318.

² CARDÓ, CARLES. *Discurs Presidencial dels Jocs Florals de Valls*, Festes de la Candela. Vegeu: MONCUNILL CIRAC, LLUÍS M. "Les decennals de la Mare de Déu de la Candela: Any de Jubilació a Valls". *Església de Tarragona*. Març 2001.

De Valls a la Ciutat Paulina

Als setze anys, el 1900, es trasllada a Tarragona la ciutat on, segons Cardó:

“Anà Sant Pau a fer-hi el senyal de la Creu donant a la Tarraconense el complement d'eficàcia natural i sobrenatural que la benedicció de Déu dóna a totes les coses.”³

Ocupava aleshores la Seu tarragonina l'arquebisbe Costa i Fornaguera (1889-1911). Feia 14 anys que l'arquebisbe Benet Vilamitjana havia inaugurat l'edifici neogòtic del nou Seminari que avui acull el jove seminarista. Disset anys abans, aquest arquebisbe s'havia vist obligat a clausurar l'internat del Seminari i destituir-ne tot el professorat, per tal de sanar aquella institució dels mals endèmics de la insurrecció i la desavinença provinents del xoc d'opcions polítiques al si d'aquella comunitat educativa eclesiàstica. Tot venia de les guerres carlines i les confrontacions amb les tendències liberals. L'arquebisbe ho decretà en aquests termes:

“El Seminario de Tarragona ha de ser verdadero Seminario Tridentino, plantel de virtuosos é instruidos sacerdotes, ni más, ni menos; y será esto o no será. No consentiremos que se convierta en club político, o en centro de innobles y hasta criminales intrigas para imponérsenos, ni que influencias dañinas abusen de la candidez é inexperiencia de los alumnos para perturbar el orden y la tranquila regularidad que es necesaria para el cultivo de las letras y para formar a la juventud en piedad y ciencia.

Es nuestra obligación y la cumpliremos con el auxilio de lo alto sin contemplaciones y sin temor. No tememos sino a Dios. Por lo tanto: 1º Queda desde este momento disuelto el internado de nuestro Seminario.

2º Queda igualmente disuelto el cuerpo de profesores.

*Tarragona, 14 de junio de 1883.
Benito, Arzobispo de Tarragona.”⁴*

³ *Ibidem.*

⁴ COROMINAS, J. *Escritos Pastorales del Exmo e Ilmo. Sr Dr. D. Benito Vilamitjana*

Al cap de dos mesos, el 15 d'agost de 1883, a l'hora d'organitzar de nou la vida educativa del Seminari, publica un nou decret a tenor del qual disposa:

*“[Los internos deberán] abstenerse de discusiones políticas, de aplicar apodos que tengan significación política, de formar bandos ó partidos, de hacer o decir nada que pueda contribuir á alterar la paz y el sosiego que deben reinar en el Establecimiento, o desdiga del estado del seminarista.”*⁵

Cardó és un d'aquells eclesiàstics que no va passar pel seminari menor tradicional i que, com d'altres il·lustres eclesiàstics, s'incorporà a les files clericals des d'una procedència adulta o semiadulta i, per tant, forma part dels qui entren equipats amb una formació laica consolidada amb l'experiència de les universitats, els instituts, la vida professional. Pensem, per exemple, amb sant Antoni M. Claret, Torras i Bages, el cardenal Vidal, el Dr. Salvador Rial, el P. Miquel Batllori, l'arquebisbe Ramon Torrella, etc. Els caracteritza un “modus operandi” que traspua aquell toc que feia dir al President Azaña que, malgrat les diferències entre ells dos, el cardenal Vidal li era un vàlid interlocutor.

Cardó retroba al seminari un sacerdot que ja havia conegut a Valls quan aquest feia de vicari a la Parròquia del Carme, just després de l'ordenació sacerdotal el 1895, es tracta del futur cardenal Isidre Gomà. Cardó tenia llavors 11 anys. Gomà passarà més tard a ocupar una càtedra de llatí al seminari amb el càrrec adjunt de formador dels seminaristes, en qualitat de rector. Durant nou anys, compartí la tasca educativa amb el Dr. Cartaña, més tard bisbe de Girona. Cardó cita algun dels records que conserva de les actuacions del Dr. Gomà al Seminari de Tarragona quan diu:

“L'autor (Cardó) ha presenciat al seminari de Tarragona, vers l'any 1902, la tragicomèdia de qualificar el cant gregorià de Segadors Eclesiàstics i de veure'l prohibit pel rector, el Dr. Isi-

y Vila, Tarragona: Establecimiento tipográfico de F. Aris é hijo, 1891, p. 654-656. (Decreto disolviendo el internado y profesorado del Seminario).

⁵ *Ibidem*, p. 659-669.

dre Gomà, a qui veurem després acomplir altres gestes espanyolistes força més funestes.”⁶

Amb el Dr. Cardó, coincideixen al seminari un estol de seminaristes: Joan Antonio i Guardias, Higini Anglès, Lluís Bertran i Pijoan... De l'època de seminarista, Cardó va conservar un bon plec d'obra poètica, que representa la primera volada literària, que enllaçaria més tard amb altres creacions líriques nascudes vora la mar de Senigallia durant les vacances de la seva estada a Roma, o amb els salms poètics del Càntic Nou a Leysin. Alguns poemes ens els ha deixat escrits al revers dels fulls que li servien per a donar diàriament el part meteorològic des de l'observatori de la torratxa del Seminari, tasca que li corresponia pel càrrec adjunt de conservador del gabinet de física, aleshores el més ben equipat de Tarragona.

Aviat hauria de deixar Tarragona per continuar els estudis teològics a la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma, enviat per l'arquebisbe Tomàs Costa i Fornaguera. Arriba a la Ciutat Eterna el 1903 als 19 anys, quan en feia quatre del seu ingrés al Seminari de Tarragona. Mn. Eugeni Ferré comentava el pas del Dr. Cardó pel Seminari de Tarragona com el d'una de les ments més preclares de la història intel·lectual d'aquella institució.

Al Palau, al temps de Roma, rep el presbiterat el 16 de juliol de 1908, de mans del cardenal Merry del Val, secretari d'Estat de Pius X, i el seu braç de ferro en la lluita contra el Modernisme. Els estudis universitaris acabaren amb l'obtenció de tres doctorats, en teologia dogmàtica, en dret canònic i l'últim en filosofia.

De nou a Tarragona

Cardó es troba a Tarragona de nou el 1910 per a encetar-hi la primera etapa de la seva projecció pastoral i literària. S'instal·la al cor del barri vell, ben a prop de la Seu metropolitana, al número 17 del carrer de la Merceria, al pis principal de la casa, on Carles Riba situa un dels seus contes del llibre *Sis Joans*.⁷ És un lloc emblemàtic que a Tarragona es conegut per “Cal Corderet”.

⁶ CARDÓ, CARLES. *El Gran Refús*. Barcelona: Claret, 1994, p. 44.

⁷ RIBA, C. *Sis Joans*. Barcelona: Editorial Joventut, 1951, p. 75-95.

Pastoralment recorrerà bona part de la geografia diocesana amb prèdiques puntuals que els companys mossens li encarregaven. L'oratori cardoniana era retinguda, però substanciosa. Mai no va brillar com a orador, i alguns estilistes entreveuen en els escrits cardonians indicis d'una oratori frustrada.

El Seminari, d'on és professor de física i química, i l'Institut de Segona Ensenyança,⁸ són els dos focus des d'on expandeix els seus coneixements científics. Serà, però, des de la premsa local i comarcal que ressonarà potent el magisteri públic, religiós i social del professor.

És en aquesta època que s'entaulen la coneixença i l'amistat entre Cardó i Ventura i Gassol. Aquests llaços, tramats al Seminari, serviren anys més tard per a dur a bon terme col·laboracions literàries conjuntes, com fou la coautoria de la lletra dels nous goigs dedicats al patró de la Capella de Sant Pau al Claustre del Seminari, editats recentment pels Gogistes Tarragonins.⁹ La intervenció de Ventura i Gassol acabarà sent determinant a l'hora de salvar la vida el cardenal Vidal i el mateix Carles Cardó durant la revolta de 1936.

Una Tarragona convulsiva

Cardó es troba amb un Seminari al qual han canviat l'estructura orgànica, un canvi produït per l'arribada dels Operaris Diocesans el 1909,¹⁰ amb la qual cosa es posà fi a l'acció pedagògica exercida fins aleshores pel Dr. Gomà i el Dr. Cartaïa.

Cardó es trobarà implicat, de retruc, en un conflicte d'incompatibilitat entre tres eclesiàstics de primera fila: el Dr. Francesc Vidal i Barraquer, de Cambrils, canonge i vicari general de l'ar-

⁸ Vegeu: *La Cruz*, juliol-agost de 1913.

⁹ *Goigs en llaor del gloriós Apòstol Sant Pau que es canten en sa antiga Capella del Seminari Pontifici de Tarragona*. Tarragona: Gogistes Tarragonins, núm. 851, goigs núm. 645, 2007. Vegeu la nota històrica de Lluís M Moncunill Cirac; Vegeu també, Joan Grifoll. *La cultura musical i el seu entorn. 1r centenari del Seminari de Tarragona (1886-1986)*. Valls: Joan Grifoll, 1988, p. 35; i Albert Manent. *Homenatge a Ventura Gassol*. Barcelona: 1994, p. 100.

¹⁰ Cardó mateix explica l'esperit d'aquesta fundació feta pel sacerdot tortosí el beat Manuel Domingo i Sol la idea del qual, "torçada ja en vida pels seus successors, era excel·lent: fundar col·legis de vocacions eclesiàstiques sostingudes per la caritat dels fidels i destinats a sufragar els estudis dels joves pobres que donessin senyals de vocació" *El Gran Refús*, p. 46.

quebisbe Costa i Fornaguera, d'una part; i de l'altra, el Dr. Gomà, de la Riba i el Dr. Cartaà, de Vilaverd. Tots tres estaven predestinats a influir conjuntament, encara que des de pols oposats, en els grans conflictes eclesiàstics i polítics de l'Espanya dels últims anys de la monarquia, dels de la II República, de la Guerra Civil i de l'etapa immediata, la postguerra. Cardó descriu l'origen d'aquesta incompatibilitat:

*“No és probable que l'hostilitat (Vidal-Gomà) nasqués de l'enveja o del recel despertat d'aquesta ràpida ascensió [promoció episcopal de Vidal a la seu de Solsona, 1914]. Un fet produït, tot d'una, basta per explicar-ho. Ja abans que Vidal fos vicari general, Gomà fou substituït en la direcció del seminari per operaris diocesans de Tortosa. La veu general atribuï a Vidal aquesta substitució, el primer resultat de la qual fou el naixement o l'exacerbació de l'hostilitat de Gomà, que no dubtà mai de l'origen del cop. Molt probablement tenia raó.”*¹¹

Aquesta opinió final del Dr. Cardó ve reblada pel judici que esmenta Mn. Muntanyola sobre la influència que exercia Vidal en els estaments curials i de govern. Diu Muntanyola, citant paraules de Josep M. de Sagarra:

*“Una opinió seva (de Vidal) feia emmudir els eclesiàstics més esmolats [...] perquè la seva virtut, la seva saviesa i la seva erudició es mastegaven en l'aire de la cúria.”*¹²

En un principi, és possible que Cardó, mirés les coses des de l'òptica favorable al Dr. Gomà, mentre es manifestava més aviat contrari a les decisions oficials del govern diocesà, en el transfons dels canvis disciplinars del seminari. De fet, però, l'estima inicial de Cardó per Gomà sofriria en el temps una evolució que havia d'anar des d'una valoració positiva i favorable fins a un gran refús, en la perspectiva dels esdeveniments de la guerra i la postguerra.

Sembla que pels vols de 1918, any de la mort de l'arquebisbe

¹¹ *El Gran Refús*, p. 57.

¹² MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer Cardenal de la pau*. Barcelona: Estela, 1969, p. 61.

Antolín López Peláez, Cardó no formava part precisament del grup que proposava Vidal i Barraquer, aleshores bisbe-administrador apostòlic de Solsona, com a candidat a ocupar la Seu de Tarragona. En part, el que molestava a Cardó era la indefinició catalanista de Vidal, i per això mateix Cardó optava per la candidatura del Dr. Josep Messeguer i Costa, arquebisbe de Granada.¹³ No obstant això, Cardó no dubtà de publicar, des de Barcelona a *La Veu de Tarragona* del 21 de desembre de 1919, un article laudatori de benvinguda amb aquest títol “A l’Excm. Dr. D. Francesc Vidal i Barraquer. Solemnia entrada a Tarragona del nou Prelat. En homenatge”.

S’adherí més clarament al corrent favorable a Gomà quan constatà l’actuació anticatalana dels nous formadors del seminari, els Operaris Diocesans, que blasmarà, sense pal·liatius anys a venir. Diu Cardó:

“La persecució [anticatalana] fou tan inclement, que hi hagué seminaristes que perderen la vocació. D’altres, pocs, foren expulsats i els que se salvaven sortien del seminari més catalanistes que no hi havien entrat, però amb un catalanisme fogós de guerriller, reacció previsible contra una política llusca que resultava ben sovint una persecució de la intel·ligència.”¹⁴

Tot fa pensar que les antigues mesures preses per l’arquebisbe Vilamitjana per salvar el seminari de tendències polítiques no van ser prou eficaces, fins al punt d’haver de constatar de quina manera l’ànima del seminarista Cardó es trobava prou dividida en si mateixa.

Confirma la confiança que es professaren Cardó i Gomà, l’epistolari creuat entre els dos, on apareixen les grans qüestions que, potser des de la ingenuïtat, Cardó plantejava a Gomà ran la problemàtica que vivia l’Església de Barcelona durant els anys trenta amb el bisbe Irurita, amb qui el canonge barceloní mantingué sovintejats contenciosos.

Cardó efectuà viatges a Toledo al palau de l’arquebisbe Gomà l’any 1933, en plena República, i tampoc no se n’estaria de dedicar

¹³ FUENTES GASÓ, M. M. I ROIG QUERALT, F. *Manuel Borràs i Ferré, una vida al servei de l’Església*. La Canonja: Centre d’Estudis Canongins i Parròquia de Sant Sebastià, 2004, p. 230-231.

¹⁴ *El Gran Refús*, p. 46.

a Gomà elogioses recensions dels seus llibres a la revista *La Paraula Cristiana*.

L'amistat Cardó-Gomà fou tan emblemàtica que fins fou esmentada en el dinar que compartiren a Lausanne el març de 1944 Don Joan de Borbó, comte de Barcelona, i Cardó, en el qual un dels comensals, el Sr. Vegas, féu present a Cardó "que el Dr. Gomà l'apreciava molt".

Cardó aprofita aquest moment per explicar l'origen de llur amistat i estima que es tenien; tot i que aprofita l'avinentesa per dir "que al seu judici, l'última actuació del Dr. Gomà el 1937 havia estat equivocada: la de comprometre l'Església espanyola en una "banderia" política".¹⁵

En el capítol *El Gran Refús*, escrit a l'exili, Cardó repensa i redefineix el judici favorable tipificat sobre l'antic director del seminari, després cardenal de Toledo, i ho fa en termes ben diferents de la manera com abans solia expressar-se en parlar de Gomà, com si s'insinués un contrapunt entre les dues semblances, la de Vidal i la de Gomà.

Es nota un gir quan escriu:

*"Gomà era el seu antípoda, malgrat haver nascut a la mateixa contrada de Tarragona (al·ludeix a Vidal). Tan espiritualment com corporalment era un home estructurat a la germànica. Coronat per un cap quadrat i fornit quasi fins a la feixugor en el físic, en l'aspecte espiritual era un home d'una intel·ligència remarcable, d'una cultura extensa i brillant, bé que poc profunda, però al mateix temps d'una pompa imposant. Els seus mètodes de treball intel·lectual coincidien amb els germànics: mancat d'intuïció i doncs d'aquella gràcia ingràvida tan pròpia de la gent llatina, suplia aquesta falla amb el sistema de calaixets que anava omplint de fitxes on eren anotats els pensaments i les dades interessants de les seves lectures. Moralment era un home de cor, de bondat amable i ensems d'un candor renyit amb aquella habilitat que posseïa en alt grau el seu èmul."*¹⁶

¹⁵ MONCUNILL CIRAC, LLUÍS M. *A l'entorn de Carles Cardó*. Valls: Cossetània, 2008, p. 147.

¹⁶ *El Gran Refús*, p. 56.

Cardó acaba el quadre amb un contrapunt una mica esquinçat:

“Vidal i Barraquer morí noblement a l'exili perdonant els seus enemics; Gomà morí, poc després del triomf, amargat per la deslleialtat de Franco i pels nefastos resultats de la Cruzada, predicada i preparada per ell.”¹⁷

Aquestes afeccions i desafeccions inicials i confuses per part de Cardó respecte dels dos cardenals tarragonins s'anaren clarificant i descabdellant en sentit invers del que en el seu origen pronosticaven. I això sobretot respecte del cardenal Vidal, per a qui, com hem vist, de bell antuvi no professava una simpatia particular, per manca de perfil catalanista, però que acabà oferint-li el tribut més cordial i devot forjat en el foc roent d'un exili compartit.

Clergue actiu

Cardó descobreix a Tarragona la vocació definitiva de la seva vida: el periodisme. Des de les seves posicions eclesiàstiques irrenunciabls, arriscarà, dia rere dia, d'interpretar qualsevol esdeveniment d'àmbit local o universal. Molts dels seus contemporanis afirmaven que hi cabia la possibilitat de discrepar de Cardó a partir de posicions ideològiques divergents, però sostenien també que, si més no, ningú no podia ignorar els plantejaments i els punts de vista proposats per aquell escriptor eclesiàstic.

Per parlar de les activitats que Cardó duia a terme en el dia a dia en l'àmbit del periodisme, caldrà referir-nos al diari catòlic en llengua castellana *La Cruz*. A Valls, es projectarà com a publicista a través dels setmanaris *Pàtria* i *Acció Comarcal*.

L'elecció dels pseudònims que identifiquen els escrits cardonians en la premsa del Camp de Tarragona responia a actituds ben establertes i conscients per part de l'autor. *Levissimus*, a *La Cruz*, revelava una posició continguda i mesurada, tal com convenia al tarannà de la capital burocràtica i eclesiàstica, així com els temes tractats a *La Cruz* responien a un registre menys convulsiu, tot i l'amplitud temàtica que hi exposa. Els pseudònims *A. de Fogue-*

¹⁷ *Ibidem*, p. 69.

ralta de la premsa local fora de Tarragona i R. Vespella a *La Publicitat* expressen tot allò que cremava o, segons ell mateix comenta, “em brunzia per dins com una vespa marejadora”.¹⁸

És justament en aquesta premsa local on projecta sense cohibicions, les seves visions del nacionalisme, filles del mestratge de Torras i Bages, però que, en Cardó, es manifesten més agosarades.

Tarragona ciutat del vent: punt i final

El mes de juny de 1915 a les pàgines de *La Cruz*, Cardó dedica dos articles per comentar el 1r Congrés Litúrgic de Montserrat. Dóna així testimoni de la seva reveladora intervenció més enllà de Tarragona. Això és el que expressa Mn. Manuel Trens a *Miscel·lània Carles Cardó*, on ressalta que aquesta fou la gran ocasió de Cardó perquè fos descobert més enllà dels ambients més reduïts de Tarragona. Diu Trens:

*“Tant en la preparació com en la realització del Congrés, l’aportació del Dr. Cardó fou tan abundant com fecunda. En les polèmiques sessions d’aquell memorable certamen es revelaren el seu talent, les seves intuïcions, les seves oportunes agudeses, el seu aplom en mig d’un terreny històric i doctrinal gairebé per a tots ignorat o recentment descobert. La seva actuació despertà l’admiració de clergues i seglars que desconeixien el seu nom i els seus fets.”*¹⁹

Tarragona, ciutat de clima benigne, esdevingué a poc a poc per al Dr. Cardó estreta i conflictiva. Tarragona no havia de ser el millor banc de proves per a les expansions religioses, ideològiques i socials del Dr. Cardó. Així ho expressa encara Manuel Trens:

“A Tarragona, travessant el provincialisme oficial i el silenci romà, esclatà l’explosiva personalitat del Dr. Cardó, que amb l’espatlla caiguda semblava sostenir visiblement el ridícul propi de l’home que té raó i que oportunament la fa valer en mig

¹⁸ *Acció Comarcal*. Valls 2 d’agost de 1930.

¹⁹ TRENS, M. “Liturgista de primera hora” a *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, 1962, p. 83-86.

d'una terra calcinada per la rutina i la mandra intel·lectual. Sota un deix de garbera mal apilada, s'amagava en ell un volcà intermitent que a la seva diòcesi feia nosa i esverava. A Tarragona, es trobà terriblement sol, malmirat i inadaptat tant per a una parròquia com per a una càtedra del seminari. El Dr. Cardó, però, va utilitzar un del braços de La Cruz taragonina —diari catòlic de la ciutat— per a acusar i perdonar els qui no sabien el que feien.”²⁰

Cardó interpel·la Tarragona com a ciutat del vent en un article a *La Cruz* amb el títol “Elogio del Viento” amb tons de metàfora elegíaca:

“Bienaventurada, mi Tarragona, por ser ciudad del Viento!... Bienaventurada la ciudad del viento, porque ella tiene a menudo horas de purificación y de inquietud!... Para los que conciben la belleza del mundo como símbolo de las inquietudes y de las altas serenidades del espíritu humano, el Viento es la inspiración, es la corriente viva de las ideas y sentimientos, es la profecía, es la comunión de los pueblos en una palabra esencial, es el símbolo del espíritu.... ¿Quien osará vituperar al Viento? ¡Bendito sea el viento que nos recuerda al Espíritu!... Bendito es el viento, más bendito el que lo provoca. Y así podríamos decir: Bienaventurado el que atormenta a sus semejantes con el viento de su espíritu, porque es señal de que posee una plenitud. Una plenitud de idea, o de emoción, o de trabajo, que tú, Tarragona mía, no posees, con ser la ciudad del viento, porque el viento no te gusta, lo sufres mal de tu grado, murmuras de él, porque no sabes que es la suprema exaltación de tu genio antiguo, el canto litúrgico y multitubular que solemniza tus ruinas y tu único Mediterráneo, y tu Catedral, digna de él por austera y por fuerte. Y así, Tarragona mía, sólo te quedas con lo que es el único vilipendio del viento: el polvo que levanta. Así y todo, bienaventurada eres, porque aureolada entre nubes de polvo, yo oigo la palabra que pronuncia sobre ti el viento permanente y fugitivo: la palabra de la esperanza.”²¹

²⁰ *Ibidem*, p. 83-86.

²¹ “Elogio del Viento” *La Cruz*, 7 de març de 1914.

En el text queda ben remarcat l'ús alternatiu de les majúscules i les minúscules. Quan escriu la paraula “vent” en majúscula parla de l'Esperit diví, quan l'escriu en minúscula es refereix a l'esperit mundà. És significativa la semàntica de la paraula “pols”, presa com a antítesi del que mou el Vent en majúscula, i com a metàfora explicativa del costum nefast i vulgar a Tarragona, ciutat del vent, de mal interpretar i empolsar les coses més senzilles. No és, doncs, d'estranyar que, sentint-se incomodat a Tarragona, el seu punt de mira fos Barcelona, on el 1916 firmava unes oposicions per un canonicat a la Seu barcelonina, que al final obtindria per la renúncia a aquest benefici eclesiàstic per part del Dr. Lluís Carreras i Mas. Mons. Higini Anglès deixa constància del fet excepcional en aquests termes:

“En fer les oposicions a la canongia de Barcelona fou a casa meva —és a dir, a casa del Dr. Lluís Carreras, del Dr. Manuel Trens i meva— que el Dr. Cardó preparava els seus treballs i podia servir-se de la rica biblioteca de Teologia que tenia el Dr. Carreras. No havent obtingut la canongia, el Dr. Carreras, amb un gest sols típic seu, renuncià la canongia de gràcia que li oferiren des de Madrid i pregava que fos per a l'amic Dr. Cardó, el de les oposicions brillants, però deixat sense plaça. [...] Malgrat la insistència meva i dels amics, malgrat les protestes del Dr. Cardó —profundament confós i agraït— que es negava a acceptar la plaça, el Dr. Carreras volgué renunciar la concebuda canongia de Barcelona per premiar els mèrits i el valer del seu caríssim Dr. Cardó.”²²

No obstant el deseiximent de la seva Tarragona, Cardó, en la plena maduresa de l'exili, i a la llum dels esdeveniments funestos de la revolució i la guerra civil, recuperarà en positiu el tema del tarragonisme, com veurem més endavant.

Barcelona: l'esclat

Un cop instal·lat a la ciutat comtal a partir del 1918, es pro-

²² ANGLÈS, H. “La meva primera amistat amb el canonge Cardó”. *Miscel·lània Carles Cardó*, p. 24.

duirà allí la gran eclosió de tots els recursos espirituals i humans del flamant canonge, que arribarà a guanyar-se de seguida un lloc preeminent en el món de la intel·ligència eclesiàstica, política i social de l'època, i de tot Catalunya.

Els instruments bàsics, com hem vist ja a Tarragona, seran la premsa diària i periòdica: *La Veu de Catalunya*, *La Publicidad*, *La Publicitat*, *El Matí*.... Funda revistes, com *La Paraula Cristiana* i *El Bon Pastor*, amb altres col·laboradors a l'època ben reconeguts. recordem, si més no, Josep M. Capdevila, el P. Ignasi Casanoves, el P. Bartomeu Xiberta, el Dr. Joan Bta. Manyà, el Dr. Salvador Rial...

A aquesta activitat s'ajunta la de traductor de textos eclesiàstics i dels clàssics, com són les introduccions i versions de les obres de Sèneca, publicades a la Fundació Bernat Metge a partir dels anys vint.

La ploma de Cardó no es cansa mai, i para només a l'hora de refer el pensament en la lectura i la pregària. De vegades, també la música l'ajuda, car ell l'escolta talment com qui pren un bany de relaxació. És gratificant imaginar-se el Dr. Cardó extasiat no sols pel món dels conceptes sinó també pel de l'harmonia en aquells temps de fortes convulsions.

No se sentia aliè als avatars que li tocà de viure i suportar durant els anys de Barcelona. Lluny de frenar la seva producció literària, va dotar-se d'instruments d'intervenció aptes per a expressar-se en cada una de les situacions amb què es va haver d'enfrontar. No oblidem, tanmateix, que la revista *La Paraula Cristiana*, pont de diàleg amb el món del pensament fins i tot més enllà de l'estrictament cristià, naixia el 1925, en ple període de la dictadura repressora de Primo de Rivera.

Mantindrà Cardó l'alerta constant contra les doctrines i els règims totalitaris en successives intervencions periodístiques. Establirà des d'aleshores les fronteres d'un pensament equidistant entre les tesis dretanes i esquerranes, i adoptarà la posició incòmoda de mantenir un magisteri independent, assumint fins i tot el risc de ser mal interpretat pels uns i pels altres.

Després de l'època de la dictadura de Primo de Rivera, vingueren els temps convulsos de la Segona República Espanyola, proclamada l'abril de 1931. Els posicionaments del Cardenal Vi-

dal respecte a aquest esdeveniment, així com el tractament que en farà Cardó des de *La Paraula Cristiana* marcaran una inflexió determinant en l'aproximació de les posicions d'ambdós, Vidal i Cardó.

Cardó acull la República amb un pòrtic publicat el maig a *La Paraula Cristiana* amb el títol “La República dels Cristians”. Posa en relleu quins són en realitat els deures dels catòlics i, de retruc, de tots els ciutadans respecte de la nova situació. Tractant-se d'un sistema basat en el “govern del poble”, deixa clar el concepte de “poble”, que defineix com “el resultat actual d'un joc de forces que actuen en un país des de segles”. D'entrada, estableix que s'ha de mantenir una situació d'equilibri entre les innovacions previsibles que introduirà el nou règim i el valor i la vigència de la tradició. Aquesta és una condició bàsica pel bon funcionament de la nova República, de manera que s'ha d'excloure i superar la llei del qui més crida. Cardó blasmarà aferrissadament l'ús de demagògia.

*“La multitud vulgar que, emportada per una ona d'entusiasme, aclama un tribú fascinator o una persona incompresa, no és el poble. Al principis generals que han de regir la consciència de tot ciutadà i dels mateixos governants, hi afegeix les normes que han de regir la conducta dels catòlics en un moment de possible desconcert, ells han de “descartar, per im procedent, i en cert sentit àdhuc per il·lícita, tota resistència a la novella forma de Govern. A l'obligació dels governants de demostrar la compatibilitat de la República amb l'Església, correspon la nostra obligació de demostrar la compatibilitat de l'Església amb la República. Si més no, el nostre desig sincer i lleial de compatibilitat.”*²³

Aquest advertiment general agafa un caire i exigència personals que afectaran des d'ara la línia a seguir d'aquell escriptor i predicador eclesiàstic:

“Conscients del nostre deure i de la necessitat absoluta d'evitar la discòrdia entre catòlics, nosaltres fem des d'ara la reso-

²³ “La República dels Cristians” Carles Cardó *Un clàssic del pensament. Pòrtics de la Paraula Cristiana (1925-1936)*, p. 249.

lució d'abstenir-nos de tota paraula que pogués provocar-la o fomentar-la, i fins de tractar cap de les qüestions que estiguin en litigi entre catòlics, si no ens hi obliga una força que orni il·lícita tota resistència."²⁴

El 20 de desembre de 1931, 4a dominica d'Advent, sortia la *Declaració Col·lectiva de l'Episcopat* signada per tots els arquebisbes i bisbes espanyols encapçalats pel cardenal de Tarragona.²⁵ Vidal i Barraquer presidia aleshores l'Assemblea d'Arquebisbes per l'allunyament forçós del cardenal de Toledo Pedro Segura, que havia manifestat actituds discordants amb el règim republicà. El document episcopal porta el segell i l'esperit del primat de Tarragona, que l'havia treballat en el si d'un cercle consultiu, entre els quals destacava el company de generació de Cardó el sabadellenc Dr. Lluís Carreras.²⁶

El contingut i el significat del document Cardó els repren l'any 1943 a la necrològica del Cardenal, publicada al diari *La Liberté* de Friburg. Allí manifesta que Vidal, des de la perspectiva d'un fet hipotètic de revolta, rebutjà tot tipus de violència contra la República:

"En aquesta carta, (es refereix a la carta col·lectiva gestada pel cardenal Vidal), després d'haver protestat fermament contra les lleis laiques, es fa una distinció ben neta entre la legislació i el règim, i es prescriu a tots els catòlics, el deure d'acceptar la forma de govern existent, de treballar dintre del seu marc el millorament de les condicions posades a l'Església i de rebutjar tota apel·lació a la violència."²⁷

Cardó albira un futur polític amb llums i foscors que presagia moments difícils, i potser fins i tot martirials per als cristians. Les seves manifestacions, cautes i apressants alhora, devien sonar poc populars enmig d'un esclat d'eufòria col·lectiva, però també

²⁴ *Ibidem*, p. 279.

²⁵ MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer Cardenal de la Pau*, p. 807.

²⁶ VIÑAS CAMPS, D. *El Doctor Lluís Carreras i Mas. En el centenari del seu naixement*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 119.

²⁷ PATXOT I JUBERT, R. *Adéu a Catalunya. Guaitant enrere*. Geneve, 1952, p. 774.

agosarades i temeràries per a aquells que mal païen el canvi d'un règim que consideraven dotat de caràcter quasi diví tractant-se de la monarquia. Tons de tristesa envaeixen el seu estat d'ànim quan surten lleis, com la de l'escola única, que el porten a dir:

*“Déu meu! Un raig de llum vostra, que doni alegria a la República espanyola!”*²⁸

L'exili: Itàlia i Suïssa

Itàlia

Dissortadament els presagis pressentits per Cardó els van confirmar els fets revolucionaris de 1936. El 2 d'agost d'aquell any, un vaixell amb un grup de monjos de Montserrat el prenia cap a Itàlia. Ventura i Gassol, com hem vist exdeixeble de Cardó al Seminari de Tarragona, i el propi cosí del Dr. Cardó, l'advocat Joan Vidal i Jové, antic secretari general d'Ordre Públic de la Generalitat, li havien fet arribar el salconduit que el deslliuraria d'aquelles hores tan tràgiques. S'embarcà en el vaixell “Tevere”, de bandera italiana, rumb a Gènova, amb passaport amb nom camuflat fent-se passar per *Espona*. El P. Josep Massot, parlant d'aquesta expedició d'emergència, destinada a salvar la comunitat montseratina, cita el testimoni oral del pare Agustí Figueras, que Massot transcriu així:

*“És cert que alguns monjos hi foren substituïts per sacerdots, religiosos o seglars, bé perquè alguns preferiren de no deixar Catalunya [...], bé perquè el P. Grau (prior del monestir, avui beatificat) havia de demanar a alguns que renunciessin al viatge per tal de salvar algunes persones molt amenaçades (potser obeint indicacions de la mateixa Generalitat...)”. El pare Figueras afegeix que “el P. Grau (avui beat màrtir) li demanà de cedir el lloc a un sacerdot en perill, que ell identificava amb el doctor Cardó.”*²⁹

²⁸ “La tristesa única” Carles Cardó *Un clàssic del pensament. Pòrtics de la Paraula Cristiana (1925-1936)*, p. 276.

²⁹ MASSOT, J. *La Guerra Civil a Montserrat*, 1984, p. 103-104.

Des de Torí, el seu primer refugi, en una carta a Francesc Cambó del 1937, fa tres diagnòstics del possible desenllaç de la guerra que podria afectar cada un d'ells la qüestió religiosa:

“Primera possibilitat: Victòria dels nacionals: [...] S’agreueria, sobretot a Catalunya, la situació anterior, l’Església seria buidada de quasi tot el seu contingut espiritual i obligada a fer d’ajudant de la tirania, concitant definitivament l’odi del poble.

Segona possibilitat: Victòria dels vermells: [...] continuació de la persecució religiosa, de la supressió del culte públic, la proscripció dels sacerdots, etc. per un període més llarg del que pensen segurament els ingenus catòlics que ara afavoreixen els altres: passat aquest període, normalització de la qüestió religiosa que deixaria l’església en un estat semblant al que té actualment a França: ni protegida, ni perseguida materialment, però reforçada espiritualment per la purificació que reporta sempre una persecució sostinguda tan dignament com la sosté avui.

Tercera possibilitat: Acabament de la guerra per una mediació estrangera. [...] Aquesta és la solució que jo crec més salvable i que alguns símptomes, no negligibles, fan esperar. Potser Vostè la creu impossible. Jo crec que en aquest ordre de coses la paraula impossible no existeix. [...]”³⁰

El futur de Catalunya i de l’Església catalana el treballa per dins constantment i se sent sempre empès a intervenir en aquest camp des de la seva condició d’eclesiàstic i intel·lectual. Ho expressa encara d’aquesta manera a Cambó:

“És probable que, a nosaltres, ens tocarà patir molt, potser més que als màrtirs caiguts, però entenc que estem en l’obligació, contra tot i contra tothom, de tenir dreta la nostra doctrina, la del Crist i de la Santa Seu, que demà serà la salvadora del món. [...] Veig venir amb terror el moment de restituir-nos a

³⁰ MONCUNILL CIRAC, LLUÍS. M. *A l’entorn de Carles Cardó...*, p. 55.

la Pàtria enrunada. Remuntar una Església enmig d'un poble dilacerat per odis i desigs violentíssims de venjança... amb una brivallada a la qual durant un any i mig, almenys, s'haurà ensenyat teòricament i pràctica l'evangeli de l'odi i de l'ateisme, sense temples i amb pocs sacerdots, no és perspectiva que pugui abellir gaire. Ens haurem de multiplicar per deu enmig de resistències humanament invencibles. Confiem en Déu que ens donarà forces i ens aplanarà camins insospitats [...] us explicareu que a estones l'egoisme em faci desitjar, no la prolongació de la guerra però sí l'allargament de la meua permanència en aquest exili millor que aquella Pàtria."³¹

És enmig d'aquest volcà interior que, el 4 de març de 1937, l'ànima roent de Cardó irromp en aquesta composició poètica, *Salm de la Pàtria Plorada*. Hi visiona la tràgica processó martirial de tants germans i germanes de fe als quals dedica aquest cant triomfal:

*"Ornats per llurs àvols botxins de brillants estoiles vermelles
pugen els màrtirs divins guiats per fileres angèliques
del Temple terrè del dolor vers el Temple sublim de la Glòria.
Les vermellors dels occits, les blancors rutilants dels empiris
es reflecteixen ensems tornassols del bescanvi policrom.
Cada màrtir una Hòstia, un Crist. Els patíbuls es tornen
custòdies.
La processó dura hores, dura dies, setmanes i mesos.
Si el cel no fos infinit, no tindria prou sants i prou àngels
per aquest ritu incessant, Pontifical de martiri.*"³²

Hi associa el propi martiri i desolació, se sent tocat d'un martiri interior que li tortura l'ànima, unida a la del seu Poble. És un plor amarg analògic al de Jesucrist davant la visió profètica del Temple destruït i al clam del Crucificat. Cardó diu:

*"Mos jorns s'esvaeixen com fum, com cramuix mos ossos s'assequen.
Fins de l'aigua i del pa tinc desesma; mos ulls no engoleixen
les llàgrimes;*

³¹ *Ibidem*, p. 55-56.

³² *Ibidem*, p. 56.

*Se m'han filtrat gola avall, mos gemecs s'han tornat rogallosos.
Com bena a la plaga prudent, ma llengua al paladar és agafada.
Ens heu venut per no-res, ens heu fet vituperi dels pobles,
fitó de rancor pels propers, senyal de menyspreu pels llunyans.
Nostre nom és proverbi d'insult, per tothom capcineig de ludibri.
Un gest idèntic d'oprobri colpeix els botxins i les víctimes.
¿Fins quan, fins quan, Déu meu, bufarà sobre mi vostra ira?
(Salm de la Pàtria Plorada, Torino, 4 de maig, 1937).³³*

En sintonia amb aquests sentiments de Cardó, el cardenal escribia la primera carta d'exili aquell mateix any als seus diocesans des de la cartoixa de Farneta, mesos més tard, el 9 de novembre. El text testimonia els seus patiments de comunió amb la passió que sofreixen capellans, morts i perseguits. Recordant les hores de sofriment cruel en mans dels seus perseguidors Vidal diu:

“Certament, jo sofreixo amb ells, però em consola pensar que també ells, en la prova, experimenten intensament aquell devessall d'assistència superior, que ens féu possible a nosaltres afrontar, amb una serenitat sobrehumana, aquells moments i aquelles hores supremes, que arribà a impressionar i, gairebé, guanyar els qui creien trobar en nosaltres els seus enemics. Com s'anaven esvaint els prejudicis, i com els colpia el sentir coses que mai no havien sentides, i com la suavitat i la dolcesa els anava desarmant! Com em plau poder dir que he sofert quelcom pel Crist, i que encara sóc pobre i sofrent com vosaltres per causa d'ell.”³⁴

Suïssa. Prop del cardenal Vidal

La inestabilitat i la inseguretat d'Itàlia, en el clima feixista i prebèl·lic de la Segona Guerra Mundial, i amb la malfiança cap a Cardó del consolat espanyol a Itàlia per endavant, l'obligaran a fugir cap a Suïssa: primer a Lausanne, més tard a Friburg.

A Friburg, un petit grup d'amics il·lustres esdevindrà la seva família referencial en aquell exili: el cardenal Vidal i Barraquer,

³³ *Ibidem*, p. 56.

³⁴ Arxiu Vidal i Barraquer, AHAT.

Rafael Patxot, Joan Viladrich, Ramon Sugranyes de Franch i el seu confident i confessor, el qui esdevindria cardenal Charles Journet, que li féu de pont ocasionalment amb Jaques Maritain i Mons. Montini.

A part de la creació poètica, plasmada en el llibre de salms *El Càntic Nou*, altres activitats notòries ompliran el temps incommensurable de Suïssa: la nova traducció dels salms per la Fundació Bíblica Catalana, la redacció d'un llibre de caràcter històric i sociològic, i l'exercici de conseller ocasional de l'hereu de la Corona Espanyola, el comte de Barcelona, també exiliat.

Des de 1936 fins l'any 1947, gesta un llibre, per a ell dolorosament mític: l'*Histoire Spirituelle des Espagnes*, escrit originalment en català amb el títol *Les dues Tradicions. Història Espiritual de les Espanyes*, publicat per Claret el 1977. La redacció i publicació d'aquest llibre es va convertir en un autèntic viacrucis per a aquell home enclaustrat en una cel·la conventual amb el Montblanc tot-hora a l'horitzó. Les pressions dissuasives venien del Vaticà, Madrid, Barcelona, París en forma d'afalacs, amenaces, i fins i tot de proposicions poc honestes, tal com ell ho explica en les seves informes.

La memòria i la fidelitat al cardenal Vidal i Barraquer el sostingueren a l'hora de tirar endavant la publicació d'aquell llibre, de temps retingut, que seria l'any 1947, 4 anys més tard de la mort del cardenal.

La gènesi del llibre ens la descriu el mateix Dr. Cardó:

*“La idea d'aquest llibre em fou inspirada per la visió de l'Espanya de 1936, esquarterada per una guerra civil i una revolució que hom hauria pogut evitar; va madurar de 1936 a 1938 a Torí, on vaig començar a recollir fets i documents i a agençar-ne la composició; però la composició la vaig començar a Lausana en 1938 i la vaig acabar a Friburg el 1943.”*³⁵

Insistirem en la intencionalitat d'aquest text per tal de saber trobar-ne el sentit precís. És evident que hi sura la defensa de la pau i el rebuig de la violència, com el compromís formal de re-

³⁵ *El Gran Refús*, p. 77.

conduir les reaccions i els hàbits polítics del nostre poble. Però hi reivindica sobretot la via pacífica mantinguda pel cardenal Vidal, a l'entorn del qual s'afilera el canonge Cardó i se'n fa portaveu.

Per això compta amb la intervenció explícita del Cardenal en la redacció definitiva del llibre, i que explica així:

“El Cardenal va llegir el meu manuscrit a Lausana després de la segona redacció, cap a 1940, i em donà alguns consells precisos, que he seguit en la redacció definitiva. Aquesta ha estat coneguda i aprovada per sa Eminència, que no cessava de manifestar el gran interès que tenia per aquest llibre [...]. Cada dia se'n feia llegir passatges pel seu secretari, el canonge Viladrich, a tal punt que es pot dir que la lectura del meu llibre fou la seva darrera activitat, puix que s'adormí escoltant-la la darrera nit de la seva vida, per a deixondir-se en el cel.”³⁶

Pel que fa al contingut del llibre l'explicita en la síntesi que ell mateix ens proposa:

“Hi estudio els quatre problemes espanyols que he esmentat més amunt (el problema ètnic, el de la llibertat, el social i el religiós): des del començament de la reconquesta (718) fins a l'esclat de la guerra civil el 1936. Dos capítols tracten, després, d'establir la doctrina en què caldria inspirar la tasca de refer una Espanya pacificada i pròspera. Les condicions tradicionals exigides per tal que una revolta armada sigui legítima hi són clarament fixades. La conclusió de la il·legitimitat de la de 1936 (mancada almenys d'una condició: l'esgotament de tots els mitjans pacífics de solució) (aquesta il·legitimitat) no hi és mai formulada, però se'n desprèn necessàriament.”³⁷

³⁶ *Ibidem*, p. 78.

³⁷ *El Gran Refús*, p. 79.

Relació amb el comte de Barcelona

Una altra ocupació ocasional a Friburg fou l'atenció que Cardó prestà a la invitació feta per Don Joan de Borbó en una doble ves-sant: que l'instruís sobre la llengua i la cultura catalanes, i que li oferís consell sobre la qüestió catalana, davant un hipotètic retorn de Don Joan al govern de Madrid. Cardó assumeix, doncs, la doble proposta: viatja periòdicament de Friburg a Lausanne per il·lustrar la família de Don Joan amb temes de la nostra llengua, cultura i història.

El 13 de març de 1944, Cardó fou comensal de Don Joan i del seu Consell. En el curs de l'àpat es debaten temes d'alta política, especialment relacionats amb l'Església. Cardó s'expressa amb llibertat i revela una visió avançada de les relacions que caldria establir entre l'Estat i l'Església. De la conversa només remarcaré aquí les al·lusions al cardenal Vidal.³⁸

En parlar que la clerecia havia superat les tendències carlines, el tema deriva sobre el cardenal de Tarragona. Cita Cardó en la transcripció de la conversa:

“Ha girat un moment la conversa sobre el Cardenal Vidal i Barraquer arquebisbe de Tarragona, mort, avui fa justament mig any, en l'exili a què l'havia condemnat Franco.

El comte ha dit que n'havia rebut la visita a Roma i a Lausanne i que en totes dues ocasions havia pogut admirar les seves altes qualitats de seny i d'home de govern. Me l'havien pintat —digué— com un roig separatista però poca estona de parlar amb ell bastà perquè rectificqués aquesta idea.

Per cert, —digué dirigint-se al signant—, si es refusà a signar la Lletra col·lectiva de l'Episcopat espanyol durant la guerra civil, diuen que fou perquè Tarragona no vol reconèixer la primacia de Toledo.

El signant s'ha apressat a desmentir aquesta insídia, mostra eloqüent del zel que s'ha posat a cercar notícies per calumniar el nostre gran cardenal atribuint-li mòbils polítics. Els veritables motius del refús —ha explicat— jo els sé per ell mateix i es poden reduir a dos: no voler-se fer responsable de la croada

³⁸ MONCUNILL CIRAC, LLUÍS. M. A l'entorn de Carles Cardó. Diàleg d'exili amb Joan de Borbó, comte de Barcelona, p. 141-159.

de la persecució contra la clerecia a la zona republicana, sobretot a Catalunya, que aquella signatura podia provocar i, a més, la seva convicció de la il·licitud de l'alçament dels militars. (Fins aquí el text de la crònica de Cardó)."

Cardó no se n'està de contrastar durant la conversa el trem polític i intel·lectual dels dos cardenals, Vidal i Gomà, creant un nou tercer perfil de síntesi que correspondria al del cardenal Mercier, arquebisbe de Brussel·les, qui lluità contra l'ocupació alemanya durant la Segona Guerra Mundial. Cardó ho fa quan Don Joan afirma parlant de la guerra civil:

"L'Església espanyola no ha estat a l'altura de les circumstàncies.

*El signant (Cardó): —Hi ha mancat un cardenal Mercier. Només una figura així hauria salvat Espanya i l'Església. Però ens va mancar. El cardenal Gomà era un home d'una cultura extensa, però mancat de visió clara dels problemes concrets i de dots de govern; el cardenal Vidal era el contrari: tenia tones de sentit comú i uns dots de governant extraordinàries, però, com a cultura, no era cap cosa extraordinària: era un home normal. Si Gomà i Vidal s'haguessin pogut reunir en un sol home, haurien fet, potser, la figura que Espanya necessitava."*³⁹

Dues tradicions antagòniques

A la llum de les posicions dels dos eclesiàstics, de Vidal i Gomà, diversos textos de Cardó fan referència a dues tradicions antagòniques que afecten la història de les Espanyes.

Aquestes dues tradicions, existents d'antic en el camp eclesiàstic, correspondrien a dues actituds del clergat. Segons Cardó, la correcta seria la que ell anomena *tarraconense*, la del primat de Tarragona, el cardenal Vidal i Barraquer; i l'altra, per a ell negativa, la *toledana* que correspondria al primat de Toledo, el cardenal Isidre Gomà.

Es tracta de dues maneres d'entendre les relacions entre cristia-

³⁹ MONCUNILL CIRAC, LLUÍS M. *A l'entorn de Carles Cardó. Diàleg d'exili amb Joan de Borbó, comte de Barcelona*, p. 147.

nisme i societat. El *toledanisme* optava per una direcció, diguem-ne de dalt a baix, o sigui la religió imposada des del poder —i per les armes si calia!—, i defensada des del prestigi i la força d’una autoritat absoluta; el *tarragonisme* es preocupà de fomentar la renovació religiosa des de baix, convencent amb arguments i fent-se atractiva sobre la base d’encarnar-se en la societat a partir de l’activitat d’associacions i grups dins l’Església. [...] No hi ha cap recurs a la guerra, ni a la catàstrofe prèvia, ni a la santedat místico-guerrera. Més aviat, al contrari, una admiració pel “martiri” com a única forma de defensa de la fe a l’alçada de la Creu de Jesús.⁴⁰

Trets hagiogràfics finals

Les matisacions que Cardó farà del retrat del cardenal Vidal les acaba aprofundint en el capítol *El gran refús* pel tracte immediat que manté amb el cardenal durant l’exili. Això li permet de dir:

*“Francesc Vidal i Barraquer era un home d’una bondat d’asceta, més profunda que aparent, d’un intel·ligència normal i una cultura deficient, sobretot en ciències eclesiàstiques, però egrègiament dotat de bon sentit i d’intuïció de les persones i dels problemes. Com la vila de Cambrils, on era nat, era àgil com un mariner i assentat com un pagès. Català de soca-rel, posseïa a fons la qualitat racial del seny, la desvolença de les teories i el sentit occidental dels afers, però cristià seriós i sense pompa, aplicà amb gran èxit aquests dots al governament eclesiàstic.”*⁴¹

Els anys d’exili incideixen en la biografia espiritual del pastor de la seu tarragonina, de manera que, a partir d’aquell moment, entra en l’esfera de la santedat heroica, com bé diria, amb autoritat canònica, l’administrador apostòlic de Tarragona, el Dr. Salvador Rial, un cop mort el cardenal: “Sin efusión de sangre, pero verdadera víctima y mártir.”⁴²

⁴⁰ GIRÓ, J. *El Catalanisme del Dr. Carles Cardó*, Valls, 2001, p. 45.

⁴¹ *El Gran Refús*, p. 56.

⁴² *Crònica Diocesana*, Tarragona, 1943-1944, p. 195.

Mn. Miquel Barbarà explica que fra Josep M. Canals, cartoixà de Montalegre, dóna les raons per les quals el cardenal va viure l'exili amb els cartoixans de Farneta (Itàlia) i de la Valsainte (Suïssa). Diu fra Josep Canals:

“En la meua estada a la Gran Chartreuse (1985-1993), vaig conèixer el germà cartoixà que va cuidar el Cardenal a Farneta. Li vaig preguntar un dia: “Vostè va tractar el Cardenal Vidal i Barraquer?” Em va contestar amb llàgrimes als ulls i molt emocionat: “És un sant”. M'explica que el Cardenal vivia com un cartoixà, seguint els horaris de la cartoixa, observant els costums dels monjos, incloses les abstinències dels divendres, “a pa i aigua”, amb l'exercici penitencial de les deixuplines: Portava una simple sotana sense cap signe exterior. Feia dues excepcions: la festa de la Pentecosta, la festa patronal de la Cartoixa de l'Esperit Sant, i la diada de Crist Rei. En sentir la crida per fer-me cartoixà m'hi vaig encomanar i la seva intercessió em va ajudar a fer realitat el somni de tota la vida: esdevenir monjo.”⁴³

Abunda en aquest mateix sentit el secretari particular del Cardenal, el Dr. Joan Viladrich, en una carta al cardenal Tedeschini del 20 de novembre de 1943, en què Viladrich acaba glorificant la trajectòria final del cardenal:

“Más que su orfandad (este pobre capellán solitario y desterrado) llora el calvario de amarguras que de todas partes [...] se abatió sobre el corazón nobilísimo de su Señor. No es de extrañar, pues, que a la postre desfalleciera y sucumbiera. Cabe regocijarse pensando que todo aquello ya pasó y le ha valido méritos grandísimos de vida eterna.”⁴⁴

Memòria pervivent del cardenal

La vida del cardenal Vidal s'extingí a l'edat de 75 anys, la matinada del 13 de setembre de 1943 al Foyer Sainte Elisabeth de les

⁴³ BARBARÀ, M. “En el nostre món passa” *Full Dominical*. Arquebisbat de Tarragona, 18 d'abril, 2010.

⁴⁴ Arxiu Vidal i Barraquer, AHAT.

monges dominiques a Friburg. La nit d'abans, Vidal i Cardó, amb d'altres, soparen a casa de Rafael Patxot.

Entre els papers del canonge vallenc hi ha l'esborrany redactat en francès que resumeix la biografia del cardenal que havia de servir per a redactar la necrològica destinada a la premsa internacional. De la mà del Dr. Viladrich, s'ajunten al text definitiu petites postil·les per una millor precisió. La nota insisteix en el clar rebuig a la violència que féu sempre el nostre Cardenal, així com l'ajut constant de tota mena a favor dels seus sacerdots i diocesans. Ni Cardó ni Viladrich renuncien aquí a un cert to reivindicatiu. El títol de l'article diu: *Un Cardenal mort en exili*.

Patxot reproduceix el text traduït al català i fa notar en una nota a peu de pàgina:

*"A Fribourg, el diari "La Liberté", orgue oficiós del Bisbat, substituí el Mort en exili, per un senzill Mort a Fribourg, amagant així la veritat premeditadament. És curiós que els que s'anomenen "apòstols de la veritat" sien sovint tan curosos de defugir-la o esgarrar-la; això explica molts dels sotrac i ombres i sorpreses socials."*⁴⁵

Més enllà de la presència al dol funerari a la Cartoixa de La Valsainte, Cardó segueix mantenint viva la memòria i la reivindicació del Cardenal, reivindicació que qualla en el procés conflictiu de la redacció i l'edició del llibre *Les dues Tradicions. Història espiritual de les Espanyes*.

Al cardenal dedica el llibre, i tot l'esforç esmerçat per mantenir en ferm el seu compromís contra tota pressió i amenaça, fins al punt de convertir-se per a l'autor del llibre en un autèntic calvari.

Invoca, en la dedicatòria de les diverses edicions, les paraules atribuïdes al papa Gregori 7è, que Cardó posa en boca del cardenal de Tarragona:

*"A la santa memòria
del Cardenal
Vidal i Barraquer*

⁴⁵ PATXOT I JUBERT, R. *Adéu a Catalunya. Guaitant enrere*, p. 773-776.

*Arquebisbe de Tarragona
Primat de les Espanyes
Mort en l'exili
per haver
amat la justícia
i odiat la iniquitat.*

(firmat: Carles Cardó)"

A sol ponent

Cardó des de Suïssa, alguna vegada viatja fins a Prada de Conflent, hi retroba Catalunya. Tímidament traspassa la frontera i arriba per primer cop a Barcelona el Nadal de 1952. Pel Nadal de 1953, tornarà a Barcelona, i a l'estiu al sanatori de Puig d'Olena, a Valls, Poblet, Vic. El 1954 s'instal·la definitivament a Barcelona, ben acollit pel bisbe Gregorio Modrego, vençuts els imaginables temors, i afeblit per la seva última malaltia.

De cara al massís de Montserrat, des de les escales que pugen a la plaça del Monestir, entre dents i amb cara d'esfinx només podia dir: "...el cor em bull". A Tarragona coincideix amb els vells amics de seminari, amb el quals festeja la trobada a l'ermita de la Santíssima Trinitat a l'Espluga de Francolí. Pels carrers de Valls, camina cohibit i mentalment assetjat. Són massa anys de llunyania, i no han mancat interpretacions malèvols a l'entorn de tot allò que Cardó ha dit i ha fet. En cercles clericals, se li escapa un consell repetitiu: "...no us poseu en política", reproduint així les paraules del Cardenal a la presó de Montblanc, mentre beneïa i encoratjava els seus capellans empresonats: "Tot per Déu, res per la política".

A poc a poc, amb pas curt i frenat pel Parkinson, però amb la ment de sempre, s'apropà a la seva hora, que li arribaria sobtadament el 24 de març de 1958, al Guinardó, acompanyat de la seva germana Rosalia i dels nebots Joan i Candelària. D'aquesta manera, la seva nit esdevenia del tot, i per sempre, transparent.

**El salvament de béns i persones de l'Església
durant la Revolució i la Guerra Civil
per part de la Generalitat (1936-1939)**

JOSEP M. SANS I TRAVÉ

Exdirector de l'Arxiu Nacional de Catalunya i acadèmic

M'ha semblat oportú de parlar d'un tema que sovint en els anys passats s'ha obviat sistemàticament, l'acció de salvament de persones i béns que dugué a terme la Generalitat durant el primers dies del període revolucionari i guerra civil de 1936-1939. Haig de confessar, però, que en la darrera dècada s'han dedicat diversos estudis a la tasca de salvament de béns del patrimoni monumental, artístic, bibliogràfic i documental, i que també en aquests darrers anys alguns historiadors, com ara l'Albert Manent i Rubèn Doll-Petit, entre d'altres, ens han ofert interessants treballs sobre el salvament de persones, i Francesc Badia Batalla, d'eclesiàstics i religiosos fugits a Andorra. D'alguna manera s'ha donat una certa resposta a la crida que el 1999 feia l'Albert Manent:

“Em plauria molt —deia— que aquest estudi esquemàtic desvetllés l'atenció d'uns pocs historiadors que ajudessin a treure tot l'entrellat possible d'aquells exilis de durant la guerra, que han estat un camp sense conreu. La història oral se'ns acaba i a penes coneixem documents que ens en parlin.”¹

Per això, he cregut que podria tenir interès avui, que disposem ja de treballs de recerca que ens ho permeten, dedicar aquesta xerrada a la tasca duta a terme per la Generalitat per salvar béns —amb una bibliografia ja bastant extensa— i persones.² Precisament, amb totes les dificultats i peripècies que es vulgui, el cardenal Vidal i Barraquer serà un dels exemples més clars i evidents d'aquesta darrera actuació. El salvament d'aquest purpurat, per altra banda, és un exemple patètic dels minvats nivells d'autoritat i poder de la Generalitat en front un grupet anarquista de pistolers armats fins a les dents, que posaren condicions al president Companys per deixar anar i lliurar a la Generalitat “un peix gros”, com consideraven el cardenal.³

¹ MANENT, ALBERT. *De 1936 a 1975: Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 35.

² Darrerament el Memorial Democràtic ha publicat un llibre sobre aquesta temàtica, tot i que no s'hi enregistra un capítol específic sobre l'acció de la Generalitat relativa al tema (*Llum enmig la barbàrie. Memòries sobre el salvament de vides durant la guerra civil a Catalunya*, Número 03. Documents del Memorial Democràtic, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2013).

³ MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Barcelona, 1970.

Situació política

La precipitació dels fets revolucionaris esdevinguts arran del sollevament militar del més de juliol de 1936, motivà una explosió social que, a Catalunya, ben aviat abocà a l'eliminació física dels considerats enemics, principalment empresaris, burgesos i gent de dreta. Entre aquests darrers hi figuraven catòlics i, especialment, sacerdots, religiosos i religioses.

L'impacte, però, no se cenyí només a les persones, sinó que els revolucionaris del 36 dirigiren el seu odi també contra les coses relacionades amb la religió: les esglésies, els col·legis, els convents i també bona part del patrimoni artístic i històric creat per l'Església o acumulat en els seus edificis. El mateix dia de l'esclafament militar a Catalunya, s'inicià per part de les organitzacions radicals d'esquerra la ferotge persecució religiosa i política que havia de culminar amb 8.352 morts a final del conflicte, dels quals, però, 4.682, és a dir el 56%, es donarien en els dos mesos i mig del primer període, és a dir entre juliol i final de setembre de 1936.⁴

Aquesta persecució dirigida específicament contra l'Església catòlica implicà que fossin assassinats a Catalunya 2.437 sacerdots, que representaren un 30% de les persones assassinades durant tot el període.⁵

Recordem que el cost humà eclesiàstic al nostre país, suposà:

4 bisbes assassinats:

Manuel Irurita Almádoz (Barcelona)

Salvi Huix i Miralpeix (Lleida)

FUENTES GASÓ, MANUEL I FRANCESC ROIG QUERALT, *Manuel Borràs i Ferré una vida al servei de l'Església*, La Canonja, 2004, p. 425-470.

⁴ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la rereguarda catalana, 1936-1939*, "Ebre 38", p. 51.

⁵ SOLÉ SABATÉ, JOSEP M. *Les víctimes de l'Església catalana durant la guerra civil*, dins *L'Església catalana el 36*, "Qüestions de vida cristiana, 131-132 (1986), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 82-89; DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la rereguarda catalana, 1936-1939*, "Ebre 38", p. 52. El pare Hilari Ragner dels 5.060 sacerdots de les diòcesis catalanes eleva els morts a 1.541, és a dir, un 30,4% del total. MANENT, ALBERT-RAVENTÓS I GIRALT, JOSEP. *L'Església clandestina a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939). Els intents de restablir el Culte Públic*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 29; RAGUER I SUÑER, HILARI M. *Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil. I. juliol-desembre de 1936*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 18.

Manuel Borràs i Farré (auxiliar de Tarragona)
Anselmo Polanco (de Terol, executat a Girona el 1939).

I els capellans seculars següents, per diòcesis i percentatges:

Diòcesi de Lleida: 270, el 65%

Diòcesi de Tortosa: 316, el 62%

Diòcesi de Tarragona: 136, el 32,4%

Diòcesi de Vic: 177, el 27%

Diòcesi de Barcelona: 279, el 22%⁶

Diòcesi de Girona: 194, el 20%⁷

Diòcesi d'Urgell: 109, el 20%

Diòcesi de Solsona: 60, el 13%⁸

Cal dir també que si bé és cert que la major part dels assassinats, tal com hem avançat, es varen donar en els moments inicials de la revolució, la persecució i execució de persones eclesiàstiques continuà fins i tot durant la retirada republicana, com és ben palès en l'assassinat del sacerdot el beat Jeroni Fàbregas i Camí, vicari de Vilabella, mort el 19 de gener de 1939 al Pla de Manlleu.⁹

La voluntat d'extermini de la religió i dels membres de la seva organització i fins i tot d'haver-lo assolit, resta ben palesa en les paraules pronunciades en un discurs per l'Andreu Nin, el mes d'agost de 1936.

“Había muchos problemas en España, que los republicanos burgueses no se habían preocupado de resolver. Uno de ellos era el de la Iglesia. Nosotros lo hemos resuelto totalmente,

⁶ Que per a la diòcesi de Barcelona, si els hi afegim els religiosos i religioses immolats s'eleva a la xifra de 930 (MARTÍ BONET, JOSEP MARIA. *El martiri dels temples a la diòcesi de Barcelona (1936-1939)*, Barcelona, 2008, p. 57).

⁷ A les obres generals hi cal afegir aquests dos treballs publicats darrerament: CERVERA I BERTA, JOSEP MARIA. *Testimoniatge de Fe i de Fidelitat. Els preveres de la diòcesi de Girona víctimes de la revolta del 1936*, Girona, Bisbat de Girona, 1991; MARQUÉS SURINYACH, JOAN. *Girona, bisbat de màrtirs. El martiri dels sacerdots diocesans (1936-1939)*, Girona, 2008.

⁸ ALBERTÍ, JORDI. *El silenci de les campanes. La persecució religiosa durant la Guerra Civil*, Barcelona, 2007, p. 214-215; MASSOT I MUNTANER, JOSEP. *Església i societat a la Catalunya contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 44-45.

⁹ MANENT, ALBERT. *La guerra civil i la repressió del 1939 a 62 pobles del Camp de Tarragona*, Valls, 2006, p. 228.

*yendo a la a la raíz: hemos suprimido los sacerdotes, las iglesias y el culto.*¹⁰

Cal rectificar, al meu entendre, aquella afirmació justificativa de tanta barbàrie i que intenta disculpar els assassinats comesos. No es poden atribuir, d'acord amb el coneixement de què disposem avui sobre les actuacions de persones i organitzacions polítiques i sindicals, i també sobre les actituds de molts alcaldes que saberen imposar la seva autoritat davant les exigències dels revolucionaris, no es poden atribuir les actuacions assassines als anomenats “descontrolats”. Els que escamparen la mort de bisbes, sacerdots, religiosos i religioses en el nostre territori eren persones, amb noms i cognoms —i en els pobles i viles, fins i tot amb renoms—, que pertanyien a partits polítics o organitzacions sindicals que els emparaven o dirigien les seves accions.

Les llistes de les persones que s'havien de detenir, o les cases o pisos on s'havien de fer “registres”, eren confeccionades a les seves seus i sovint els cotxes que conduïen els revolucionaris portaven ben visibles les sigles inicials dels seus partits i sindicats. I quan cercaven capellans o religiosos responien a les consignes donades a les seves reunions o transmeses pels seus responsables polítics.

Davant les xifres esgarrioses de morts d'eclesiàstics, no podem al·legar ignorància o simplement que foren actuacions de “nens entremaliats”, que no sabien què feien, perquè el resultat foren moltes morts inútils i injustificades, i algunes perpetrades amb sadisme i crueltat.¹¹ Com a mínim les hem de valorar amb la mateixa consideració i amb la mateixa mesura de rebuig que tenim per les morts injustes dels repressaliats pel franquisme a través dels judicis sumaríssims militars.

¹⁰ MASSOT I MUNTANER, JOSEP. *Església i societat a la Catalunya contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 393-394.

¹¹ N'és un exemple de la brutalitat amb què foren tractats alguns eclesiàstics mossèn Tomàs Capdevila i Miquel, fill de Forès i rector de Conesa, que fou executat a la paret del cementiri de Solivella el dia 6 de setembre de 1936. Vegeu SERRA I VILARÓ, J. *Víctimas sacerdotales del Arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936-39*, Tarragona, s.a. p. 63; BERGUEDÀ I ESCRIVÀ, ÀNGEL. *Martirologi de la Conca. La persecució religiosa a la Conca de Barberà durant la revolta 1936-39*, Montblanc, 1987, p. 36; SANS I TRAVÉ, JOSEP MARIA. *El monument de la Plaça de la Creu: l'ombra allargada dels “Fets de Solivella”*, “Podall” 1 (2011), p. 96.

Motius de l'odi a l'Església

La major part dels autors que han analitzat els diversos aspectes de la revolució de 1936 han estat unànimes a assignar-la a la tradició anticlerical de dècades anteriors, forjada principalment al llarg del segle XIX, en què bona part de l'Església espanyola s'unirà als defensors de l'Antic Règim, com a garantia de defensa i permanència dels seus propis privilegis. A aquest aspecte, però, se n'hi afegiren dos de nous, principalment: que l'Església formava part de l'aparell colpista —afirmació desmentida pels aprofundits estudis del pare Hilari Raguer— i que es donava la participació de capellans en la preparació de joves com a futurs combatents —els casos de fejecistes de l'Espluga Calva— o la col·laboració armada d'alguns eclesiàstics al costat i en defensa dels sollevats i en contra de les forces revolucionàries, com era el cas dels carmelites descalços del convent de la Diagonal de Barcelona. Daniel Arasa demostra palesament que l'actuació dels carmelites se cenyí exclusivament a atendre els militars ferits que s'havien aixoplugat en el convent el 19 de juliol de 1936, davant la pressió de les forces d'ordre públic fidels a la Generalitat, i de les milícies armades, i també a oferir-los caritativament de menjar.¹² Que a les esglésies i rectories hi havia dipòsits d'armes amagats ho van haver de desmentir els sacerdots que tenien cura dels temples parroquials, tal com ho explica, per posar un exemple, mossèn Pere Ribot i Sunyer, el qual es presentà al comitè de Capellades, lloc d'on era rector, tot seguit a la seva constitució, negant aquell rumor.¹³ D'altra banda, les autoritats eclesiàstiques, amb el cardenal Vidal al davant, s'esmerçaren en evitar l'ús de qualsevol arma per part de clergues, i fins i tot el seu dipòsit en edificis eclesiàstics, com ara rectories, esglésies o convents. Les fotografies de “capellans” i “seminaristes” parapetats amb les armes a la mà que aparegueren a la premsa republicana s'ha demostrat que eren muntatges propagandístics, sense cap fonament real i verídic.

Va influir també en les destrosses un altre factor, que general-

¹² ARASA, DANIEL. *Entre la Cruz y la República. Vida y muerte del general Escobar*, Barcelona, 2008.

¹³ PUJOL MAS, ANDREU. *Podran arrenar però no desarrelar. Vida de mossèn Pere Ribot i Sunyer*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, p. 34-35.

ment per correcció política ha estat oblidat. La massiva participació de forasters establerts al Principat i integrats principalment en les organitzacions sindicals.¹⁴ Molts dels seus dirigents vingueren a crear un malestar social constant i a destorbar les aspiracions autonòmiques dels catalans.¹⁵ En Miquel Joseph Mayol no dubta en afirmar d'aquests dirigents anarquistes: "No podien sentir ni respecte ni estimar les pedres venerables, ni les escultures que es guardaven en temples i cases religioses. No els interessava el que representa per a nosaltres el llegat de segles: no solament ho menyspreaven, també ho escarnien. L'ocasió per a desfogar aquesta tírria la trobaren amb l'excusa de l'alçament i aprofitaren la coincidència per a intentar acabar amb tot el que el poble català més respectava i estimava, emparats amb la "revolució proletària" que havien proclamat".¹⁶

La destrucció del patrimoni els primers dies de la revolució

L'acció revolucionària, a més de les persones eclesiàstiques, s'estengué també a les "coses", relacionades amb l'Església i el seu culte, el que s'ha anomenat "martiri de les coses". Foren cremats o destruïts —molt sovint presos del foc— catedrals, temples, ermites, convents i escoles parroquials; i els edificis que restaren dempeus els dedicaren a magatzems o hangars, destinats als usos més diversos; es destruïren centenars de retaules i altars i es convertiren en cendres milers d'imatges que formaven part del nostre patrimoni artístic.

Així mateix, una part important dels elements litúrgics foren confiscats i molts, confeccionats amb metalls preciosos, foren fosos per poder pagar l'armament que s'havia d'adquirir o bé per anar a parar a les butxaques dels responsables llibertaris per tal d'assegurar-se un futur plàcid si la guerra no els era favorable.

Jordi Albertí ha precisat que en general els incendiaris seguien arreu del país unes determinades pautes. En aquest sentit, explica

¹⁴ Ho va plantejar sense embuts JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 39-40.

¹⁵ JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 40.

¹⁶ *Ibidem*.

que els incendis a Barcelona van començar el dia 19 i d'una manera simultània —la qual cosa evidenciaria la seva programació anterior—; que seguien un itinerari ben definit i programat, en el sentit que primer atacaven les esglésies parroquials —sense oblidar-se de les rectories—, continuaven després amb la resta de les esglésies i els convents del barri o de la ciutat, per seguir la ruta de les ermites, per llunyanes que fossin; que les actuacions dins les esglésies havien de garantir la triple destrucció dels tres elements específics i d'especial identitat religiosa: l'altar major, el sagrari i el santcrist més venerat. Després l'acció continuava amb la destrossa dels retaules, les imatges, ornaments i mobiliari.

Les xifres estadístiques aportades per alguns autors són l'exponent de la gran onada de destrucció: de les 20.000 esglésies enderrocades a tot l'Estat, 4.000 ho foren a Catalunya, sigui també incendiades o saquejades.¹⁷ A leshores diòcesi de Barcelona, tal com informa el Dr. Josep Maria Martí i Bonet en el seu excel·lent treball "El martiri dels temples", publicat el 2008, la febre iconoclasta afectà a totes les esglésies de la ciutat, llevat de deu, i també gairebé tots els temples de la seva demarcació, en un conjunt de 40 com a totalment destruïts.¹⁸ A la diòcesi de Tarragona, d'altra banda, la destrucció total afectà a 52 temples, i parcialment a 462; a Girona es destruïren totalment unes poques esglésies, però més de mil ho foren parcialment; a Solsona, 12 ho foren totalment, i parcialment 325; a Tortosa, totalment foren destruïdes 48 esglésies i tota la resta parcialment. Finalment, a la diòcesi de Vic foren destruïdes totalment 20 esglésies i parcialment 502.¹⁹

Si ampliem aquesta llista amb el contingut que albergaven els temples destruïts, cremats o fets malbé, el resultat final és realment esfereïdor.

Arreu del nostre país, des de les capitals fins a les poblacions més petites, els Comitès Locals, formats ja el dia 19 de juliol, amb el model de participació política fixat a Barcelona, començaren la seva tasca de destrucció i crema d'edificis religiosos i del seu

¹⁷ ALBERTÍ, JORDI. *El silenci de les campanes. La persecució religiosa durant la Guerra Civil*, Barcelona, 2007, p. 342.

¹⁸ MARTÍ BONET, JOSEP MARIA. *El martiri dels temples a la diòcesi de Barcelona (1936-1939)*, Barcelona, 2008, p. 56.

¹⁹ MARTÍ BONET, JOSEP MARIA. *El martiri dels temples a la diòcesi de Barcelona (1936-1939)*, Barcelona, 2008, p. 56.

contingut. Allí on la responsabilitat del Comitè Local va evitar inicialment l'acció iconoclasta, s'hi arribaren membres dels comitès de llocs veïns per efectuar-la, de manera que bona part de les destruccions foren realitzades, si bé amb la col·laboració de membres de la pròpia població, per milicians de fora vila, i principalment entre els dies 19 i 31 de juliol de 1936.

El patrimoni destruït, tot i les intervencions per evitar-ho, fou enorme. La iconoclàstia —representada per actes de destrucció de manera violenta d'imatges sagrades i tot el que hi està relacionat, com ara edificis, mobiliari, indumentària —s'emportà un percentatge molt gran de l'art que al llarg dels segles s'havia anat atresorant a les nostres esglésies, convents i fins i tot monestirs.

Pot ser clarificador aportar algunes xifres sobre el valor econòmic de la destrucció, d'acord amb els càlculs que alguns dels afectats van realitzar acabada la guerra. Un número extraordinari del Butlletí Oficial del bisbat de Girona, de novembre de 1942, dedicat a esbrinar els efectes de la guerra 1936-1939 al territori diocesà, tan en persones com en béns, xifra en 70.536.783 pessetes el valor dels edificis i patrimoni danyats durant el conflicte.

Els danys ocasionats a Santa Maria del Mar quan fou incendiada la tarda del 19 de juliol de 1936, foren avaluats en 19.400.000 pessetes; la basílica de la Mercè, entre la fàbrica i els altars, els danys foren avaluats en 15.000.000 de pessetes; i, per posar un altre exemple, l'església i el claustre medievals de la parròquia de Santa Anna, el valor monetari de la reconstrucció s'elevava a 17.811.00 pessetes.²⁰ Més proper a nosaltres, els desperfectes ocasionats al monestir de Santa Maria de Vallbona, sense comptar el patrimoni artístic i històric cremat o fet malbé, s'elevaven a la xifra de 131.200 pessetes.²¹

Un dels aspectes que més coneixem perquè hi han dedicat els seus estudis alguns arxivers —destaquen principalment els col·legues Josep Maria Grau i Manuel Güell,— és el relatiu a la destrucció del patrimoni documental i arxivístic. El seu treball, publicat el

²⁰ GOMIS FLETCHER, CAYETANA. *Els monuments de Barcelona i la Guerra Civil. Conservació de béns culturals. Màster en Gestió del Patrimoni Cultural*. 2010-2012, p. 13.

²¹ SANS I TRAVÉ, JOSEP MARIA. *El Llibre Verd del pare Jaume Pasqual. Primera història del monestir de Vallbona*, Barcelona, 2002, p. 36, nota 21.

2001, és de necessària referència i representa una acurada anàlisi de la pèrdua documental en aquest període, que afectà als arxius municipals, notariais, judicials, registrals, d'Hisenda, particulars i també els eclesiàstics.²² Aquests dos autors avaluen a la demarcació de Tarragona una pèrdua aproximada del 30% de tots els fons documentals. Amb els 46 parroquials destruïts parcialment corresponents a les parròquies de la diòcesi de Tarragona i a les catalanes de la diòcesi de Tortosa, calculen que suposà la pèrdua del 29,1% d'aquest patrimoni, que és molt similar al sofert per altres contrades del país: al bisbat de Girona el 28,5%, i a la comarca de la Garrotxa es dona un percentatge del 31,7%. Podríem, amb les reserves que calguin, avançar com a hipòtesi la xifra de prop del 30% el patrimoni arxivístic de tipus religiós fet malbé a tot el país.

De fet, sense l'acció de salvament de la Generalitat —i d'algunes persones privades, i en algunes poblacions, de l'actitud decidida dels responsables locals— els percentatges de destrucció haurien estat molt superiors.²³

L'actuació de la Generalitat

És ben conegut que la participació de les forces populars —a les militars lleials a la República, els guardes d'Assalts i de la Guàrdia Civil— en l'esclafament del cop militar el matí del 19 de juliol de 1936 a Barcelona, va implicar que els anarquistes es fessin amos

²² GRAU PUJOL, JOSEP M. T. I GÜELL, MANEL. *La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona*, "Lligall" 18 (2001), p. 65-120, especialment p. 81-106; GRAU PUJOL, JOSEP M. T. I GÜELL, MANEL. *Un capítol oblidat de la revolució i la guerra civil espanyola a Catalunya: la destrucció del patrimoni documental 1936-1939*, "Serra d'or", núm. 521 (maig de 2003), p. 33-37.

²³ Hi ha afortunadament molts treballs sobre aquest aspectes. Entre ells em plau citar els de PUIGVERT, JOAQUIM MARIA. *Salvar el patrimoni artístic en temps de guerra. L'exemple de la ciutat de Girona (1936-1939)*, a Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939). Conferències a l'arxiu núm. 1, Girona, Ajuntament de Girona, 2006, p. 141-170; NADAL I FARRERAS, JOAQUIM; DOMÈNECH I CASADEVALL, GEMMA. *Patrimoni i guerra. Girona 1936-1940*, Ajuntament de Girona, Girona, 2015. Sobre el patrimoni desaparegut a la Conca de Barberà vegeu T. GRAU PUJOL, JOSEP M. Notes sobre la protecció del patrimoni artístic a la Conca de Barberà durant la Guerra Civil (1936-1939), *El Foradot* (Montblanc, núm. 52 (gener-febrer de 2009), p. 16-19; i sobre el de la capital BADIA I BATALLA, FRANCESC. *Els monuments i objectes d'interès artístic o històric desapareguts o destruïts l'any 1936 a Montblanc*, "Aplec de Treballs" (9) 1989, p. 87-122.

de la situació, i que a la tarda del 20 de juliol el president Companys, per mantenir un cert control de la revolució, creà el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, en la composició del qual hi intervindrien representants de les organitzacions sindicals (CNT, FAI, UGT) i dels partits integrants del Front Popular (ERC, ACR, Unió de Rabassaires, POUM, PSUC). De fet aquest organisme suplantà l'acció política de la Generalitat fins que l'1 d'octubre, estabilitzats ja els fronts de guerra, el mateix president el dissolgué. També, —ni que en general continuaren en molts llocs les seves actuacions i en molts ajuntaments, els seus membres ocuparen els càrrecs municipals— els comitès locals, que havien actuat en general amb especial crueltat a tot el país, foren dissolts per la Generalitat.

El període més crític per al patrimoni cultural català foren els primers dies, tal com hem vist, de l'aixecament militar i de l'esclat revolucionari. Una extrema violència contra coses i persones de l'Església s'emparà com una llosa arreu del territori. Les coses foren destruïdes i les persones perseguides i, en la major part dels casos, assassinades.

Davant el caire que prenién els esdeveniments del país fou principalment el conseller de Cultura, Ventura Gassol qui adoptà les disposicions jurídiques i administratives necessàries encaminades a la salvaguarda del patrimoni en perill. Tal com explica Miquel Joseph i Mayol, a la tarda del dia 21 de juliol de 1936 —quan ja els dies anteriors havien estat devorats per les flames alguns temples de la ciutat—, al despatx del conseller, i amb l'assistència de diversos col·laboradors, es concretaren les resolucions encaminades a evitar la continuació dels incendis, les destruccions i els saqueigs del patrimoni cultural.²⁴ Una de les primeres providències adoptades en aquella reunió fou l'emissió radiofònica de la famosa nota oficial que informava a tota la població que “el Govern de la Generalitat s'ha incautat de tots els edificis religiosos i, per tant, prega a tothom que siguin respectats.”²⁵ Al mateix temps es feren confeccionar els cartells que es col·locaren en llocs visibles de catedrals, esglésies, convents i també d'algunes cases

²⁴ JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 19.

²⁵ *Ibidem*.

particulars que guardaven objectes de mèrit i que informaven que l'edifici havia estat incautat per la Generalitat i destinat al servei social del poble. Els edificis on es pogueren col·locar aquests cartells es protegiren; en són mostres les catedrals de Barcelona, Tarragona, Vic, Solsona, Tortosa, Girona i la Seu d'Urgell, que es pogueren salvar, amb la col·laboració sovint de les autoritats municipals que cooperaren en la protecció d'aquests edificis. N'és també un exemple —com es pot veure el recent llibre de fra Valentí Serra de Manresa— la fotografia del convent de Pompeia, a la Diagonal de Barcelona, on al damunt de la porta principal del xamfrà hi apareix un gran cartell que diu “Edifici destinat a hospital del poble”.²⁶

a) Les disposicions legals

No fou gens fàcil en els primers dies de l'esclat de la revolució —en bona part de profunda arrel llibertària— imposar l'ordre per part del govern de la Generalitat i molt més difícil davant la circumstància de la creença per part dels revolucionaris que armats omplien els carrers i places de les ciutats, viles i pobles que havien estat ells els qui amb la seva bravesa havien esclafat la insurrecció militar a Catalunya. En aquella situació era una temeritat exigir a aquells “guanyadors” el compliment de qualsevol ordre emanada del govern de la Generalitat. Tot i això, i la feblesa institucional del moment, el conseller Ventura Gassol intentà posar una mica de seny i ordre en el gran desori que regnava al país. I començà dictant una sèrie de normes, recollides en el Diari Oficial de la Generalitat d'aquells dies, que tingueren una especial incidència en la protecció del patrimoni.²⁷

Així, per evitar que la cobdícia dels anarquistes armats fes estralls en el patrimoni, ja el dia 23 es féu radiar una nota en

²⁶ SERRA DE MANRESA, VALENTÍ. *Els frares caputxins de Catalunya: de la segona República a la postguerra*, Barcelona, 2014, p. 323.

²⁷ Una relació de les disposicions legals i administratives dutes a terme per la Generalitat es poden veure a ZAMORA I ESCALA, JAUME ENRIC. *El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, “Lligall” 16 (2000), p. 128-131; vegeu també MASSÓ CARBALLIDO, JAUME. *Patrimoni en perill. Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la guerra civil i la postguerra (1936-1948)*, Reus, 2004, p. 21-32.

què es demanava la cooperació de tots els ciutadans per tal d'evitar els pillatges i, d'una manera irònica gairebé, s'animava a les milícies antifeixistes a no cessar en la seva vigilància històrics.²⁸

Entre els decrets, cal esmentar el de 25 de juliol, pel qual “la Generalitat s'incauta de tots els objectes d'interès pedagògic, científic, històric, arqueològic, bibliogràfic i documental que es trobin situats als edificis o locals d'institucions públiques del territori de Catalunya”.²⁹ D'altres disposicions legals semblants afectaren col·leccions particulars i es feren dipositar a museus públics amb l'objectiu d'evitar la seva destrucció o desaparició.³⁰

El dia 9 d'agost es publicava el decret que afectava la documentació i els arxius.³¹ Aquesta norma assignava a la Generalitat tota la documentació anterior al Segle XIX pertanyent a institucions públiques, corporacions i comunitats de tota mena, i patrimonis familiars de l'antiga noblesa. Especificava el decret que la disposició implicava l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els arxius municipals, notariais, judicials, parroquials, episcopals, conventuals, capitulars i altres de similars. Per últim, s'encarregava a la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni la gestió del contingut del decret i, a més, hom manava que els que coneguessin l'existència d'algun fons documental que ho declarassin a la Secció d'Arxius de la Generalitat, a la seu de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

b) El nomenament dels responsables de les Seccions i la seva actuació

Al front de cada Secció, foren nomenats els seus respectius directors. Gassol en responsabilitza les persones que en aquells moments exercien les funcions en els respectius centres culturals

²⁸ JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 28.

²⁹ ZAMORA I ESCALA, ENRIC. *El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, “Lligall” 16 (2000), p. 88.

³⁰ ZAMORA I ESCALA, ENRIC. *El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, “Lligall” 16 (2000), p. 89.

³¹ ZAMORA I ESCALA, ENRIC. *El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, “Lligall” 16 (2000), p. 90.

a Barcelona. Joaquim Folch i Torres, director del Museu d'Art de Catalunya; Pere Bosch i Gimpera, del Museu d'Arqueologia; Jordi Rubió i Balaguer, de la Biblioteca de Catalunya; Agustí Duran i Sanpere, de l'Arxiu Municipal de Barcelona, i l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats director del Servei de Monuments Històrics.³²

Amb el personal de les seves respectives institucions, potenciats per col·laboradors voluntaris inicials que es prestaren a cooperar en el salvament del patrimoni de la ciutat de Barcelona, les seccions començaren la seva actuació d'acord amb el pla que cada organisme s'havia traçat. D'altra banda, cal fer notar que els primers dies, allaus de particulars o els seus representants legals, es personaren a la seu de la Conselleria sol·licitant, per tal de protegir obres d'art, objectes valuosos o llibres i documents del vandalisme dels llibertaris que havien començat els escorcolls domiciliaris, que fossin incautats per la Generalitat. Des de la Conselleria es cursaven les ordres pertinents a les corresponents Seccions a fi de procedir a la recollida dels objectes.

L'actuació dels responsables del Patrimoni no representà un camí de roses perquè sovint els seus col·laboradors quan acudiren a un determinat domicili a cercar un bé cultural, es trobaven amb la negativa dels Comitès o dels sindicats llibertaris que s'havien apoderat d'una residència que contenia imatges, quadres, llibres o arxius i que no estaven disposats a lliurar-los fàcilment als delegats del govern. N'és un exemple la Col·lecció Cambó, que malgrat que el decret d'incautació portava la data del 27 de juliol, fins al dia 13 del mes següent el conseller Gassol no va poder fer públic que el Comitè Peninsular de la FAI l'havia lliurada a la Generalitat perquè ingressés al Museu de Catalunya i passés així a ésser patrimoni del poble, tot fent constar, d'altra banda, que durant el temps transcorregut, mentre estigué en el domicili familiar de Cambó, havia estat salvaguardada per militants de la CNT i de la FAI.³³ Fet aquest que palesa les dificultats i les negociacions que s'hagueren d'efectuar sovint per part de Cultura abans d'aconseguir un objectiu.

³² JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 19 i 25.

³³ JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 51-52.

Miquel Joseph i Mayol en la seva obra sobre el salvament del patrimoni artístic durant la guerra civil recull una anècdota simpàtica que em permeto de copiar:

“Recordo, com a exemple, el cas d'un modest capellà que, temorós de perdre la vida, visiblement emocionat, em demana que anéssim a recollir la seva biblioteca.

—No val molt, com a valor econòmic, però sí el seu contingut. Durant anys he anat col·leccionant tot el que he trobat relacionat amb la història de l'església del bisbat. Seria una llàstima que les flames ho destruïssin o en fessin paper per als diaris; és el que més estimo. La meva vida tant se val, sóc vell. Salveu-ho. Vosaltres, que tant ho estimeu, encara podreu aprofitar-ho...

Tractant de tranquil·litzar-lo, davant seu vaig telefonar a Jordi Rubió a la Biblioteca de Catalunya, demanant-li que anessin a recollir la biblioteca del clergue. En anar-se'n, aquest em preguntà:

—Digueu-me, senyor Joseph, ¿per què, quan jo us he demanat el nom, vós m'heu respost: ¿Què se us ofereix mossèn? ¿Com ho heu conegut que era capellà?

—Amb la manera de caminar i de moure les mans— vaig respondre-li.

Sé que el mossèn salvà la biblioteca i la recuperà un cop finalda la guerra. Va morir de vell acompanyat dels seus estimats llibres i papers.”³⁴

Gràcies a les ràpides actuacions de les Seccions del Servei de Patrimoni de la Generalitat, a banda dels edificis religiosos que restaren sota la seva protecció —hem esmentat la catedral, el palau del bisbe, el monestir de Pedralbes, entre altres— es procedí a conservar el que hi havia al seu interior. Així, per evitar més endavant la seva destrucció, la Secció de Monuments ben aviat actuà a la catedral: es desmuntaren els grans retaules gòtics, les estructures barroques i part del mobiliari de culte; es fotografiaren els grans conjunts i es van inventariar tots els elements que

³⁴ JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 48.

els integraven, essent després, degudament embalats, traslladats al Museu de Catalunya. S'aprofità per revisar i avaluar la resta de material que al llarg dels segles s'havia acumulat a la seu, descobrint-se entre d'altres peces interessants una arqueta aràbiga de vori, del segle XIV; una espasa que havia pertangut al conestable Pere de Portugal i un retaule, obra de Jaume Huguet. També se salvà la cadira del rei Martí i la custòdia, les peces i joies de la qual foren desmuntades i, degudament inventariades, dipositades a la Tresoreria de la Generalitat.³⁵

De l'arxiu de la catedral se n'ocupà l'equip de Duran i Sanpere. Degudament ordenat, inventariat i embalat fou transferit al dipòsit del convent de l'Esperança.³⁶ A aquest mateix lloc s'hi dipositaren altres grans fons eclesiàstics salvats pel mateix organisme, entre els quals els de les parròquies del Pi, Sant Just, els de Santa Maria del Mar que pogueren ser salvats de la foguera, i també l'importantíssim arxiu del gran priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, que se salvà gairebé miraculosament.³⁷

c) La xarxa territorial de salvament

L'acció de salvament de patrimoni no es limità només a la ciutat de Barcelona sinó que, pel que fa als arxius, per exemple, Agustí Duran i Sanpere eixamplà la seva actuació a tot el territori català, tot destinant els seus col·laboradors a accions puntuals i creant en els punts neuràlgics delegacions de la Secció per concentrar-hi els arxius que se salvaven. A banda dels esmentats a Barcelona —recordem que l'Arxiu General previst al Palau Episcopal, de fet no s'hi instal·là mai, tot i que exteriorment hi havia un cartell que recollia la seva destinació—, s'organitzaren centre d'aplegament documental a Poblet, Manresa, Tortosa, Terrassa, Ripoll, Lleida, Girona, Tarragona, Vic, Cervera i Tàrrrega.³⁸ Així mateix, amb

³⁵ JOSEPH I MAYOL, MIQUEL. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971, p. 28-29.

³⁶ DURAN I SANTPERE, AGUSTÍ. *Barcelona i la seva història. L'art i la cultura*, Barcelona, 1975, p. 623.

³⁷ DURAN I SANTPERE, AGUSTÍ. *Barcelona i la seva història. L'art i la cultura*, Barcelona, 1975, p. 624-625.

³⁸ ESTRADA CAMPANY, CLARA. *Agustí Duran i Santpere i els arxius catalans. De la Generalitat republicana a la depuració franquista (1931-1940)*, "Miscel·lània Cer-

l'avenç de la guerra, i per donar més garanties a la salvaguarda de la documentació s'inicia un procés de concentració a Viladrau i el monestir de Pedralbes.³⁹

De la mateixa manera que amb els arxius, el director de la Biblioteca de Catalunya, de la xarxa de biblioteques populars i de l'Escola de Bibliotecàries, Jordi Rubió, amb la col·laboració dels seus voluntaris atengueren les peticions dels propietaris de biblioteques que els sol·licitaven que per tal de salvar-les els fossin confiscades. Les biblioteques grans en general havien estat ocupades per diferents comitès o sindicats; abans de poder retirar els llibres s'hagueren de fer llargues negociacions.

Una relació de la immensa tasca feta hom la pot trobar a les "Notes" de Jordi Rubió, conservades a la Biblioteca de Catalunya, publicades per Anna Gudayol.⁴⁰ Entre les moltes biblioteques de particulars de Barcelona i de la resta del país, destaquen les procedents de persones i cases religioses.

En aquests darrers anys, afortunadament, diversos investigadors han dedicat treballs a esbrinar les actuacions de protecció de béns culturals dutes a terme per la Generalitat, els municipis, algunes organitzacions locals i fins i tot particulars que es jugaren la pròpia vida per salvar de la destrucció i les flames elements artístics —sovint, una imatge devocional—. En aquest sentit haig de citar obligadament el treball de Jaume Massó Carballido, titulat *Patrimoni en perill. Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la guerra civil i la postguerra (1936-1948)*, publicat pel Centre de Lectura de Reus, on es recullen, en base de la documentació de primera mà dels arxius més importants de la circumscripció, les accions de salvament a Reus i Tarragona, així com d'altres poblacions de les comarques tarragonines. Tot destacant-ne la tasca duta a terme pels responsables en aquella època, com ara els delegats a Tarragona, Ignasi Mallol i Joan Rebull, Pere Rius a Reus, Ismael Balanyà a Montblanc, i Joan Cid i

verina" 22(2012-2013), p. 51-54.

³⁹ ESTRADA CAMPANY, CLARA. *Agustí Duran i Santpere i els arxius catalans. De la Generalitat republicana a la depuració franquista (1931-1940)*, "Miscel·lània Cerverina" 22(2012-2013), p. 49-63.

⁴⁰ GUDAYOL, ANNA. *El salvament de les biblioteques catalanes durant la guerra civil: les "notes" de Jordi Rubió*, "Estudis romànics" 29 (2007), p. 213-234.

Mulet, a Tortosa.⁴¹ Òbviament no oblida les accions de Toda a Poblet, de Pere Lloret, a Santes Creus, de Pere Batlle, a Tarragona, i de Joaquim Guitert i Fontseré, a La Selva i Poblet. El magnífic estudi de Massó ens aporta de manera definitiva una extensa i escollida informació sobre aquest aspecte del nostre passat a la circumscripció de Tarragona. Però no podem deixar d'esmentar altres treballs, siguin generals, com ara els de Jaume Zamora⁴² i Clara Estrada,⁴³ pel que fa referència als arxius en general, o els circumscrits a un territori més petit, com ara els de Josep Maria Grau i Manuel Güell relatius a las arxius de la circumscripció tarraconina,⁴⁴ els referits a una determinada població, com ara els de Francesc Badia i Batalla, sobre Montblanc,⁴⁵ i de Joaquim Maria Puigvert i Joaquim Nadal i Farreras i Gemma Domènech i Casadevall sobre Girona.⁴⁶

El salvament de persones

La segona part d'aquesta xerrada està dedicada a la important tasca de salvament de persones duta a terme per la Generalitat durant els tres anys de guerra i molt especialment els primers temps en què els carrers del nostre país foren controlats pels revolucionaris, que de manera cruel i brutal dirigiren

⁴¹ MASSÓ CARBALLIDO, JAUME. *Patrimoni en perill. Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la guerra civil i la postguerra (1936-1948)*, Reus, 2004, p. 29-30.

⁴² ZAMORA I ESCALA, JAUME ENRIC. *El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, "Lligall" 16 (2000), p. 85-151.

⁴³ ESTRADA CAMPMANY, CLARA. *Agustí Duran i Santpere i els arxius catalans. De la Generalitat republicana a la depuració franquista (1931-1940)*, "Miscel·lània Cerverina" 22(2012-2013), p. 15-84.

⁴⁴ GRAU PUJOL, JOSEP M. T. I GÜELL, MANEL. *La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona*, "Lligall" 18 (2001), p. 65-120, especialment p. 65-120.

⁴⁵ BADIA I BATALLA, FRANCESC. *Els monuments i objectes d'interès artístic o històric desapareguts o destruïts l'any 1936 a Montblanc*, "Aplec de Treballs" (9) 1989, p. 87-122, on entre els objectes desapareguts en temps de la passada guerra civil esmenta els diversos arxius tan els de les esglésies com els particulars.

⁴⁶ PUIGVERT, JOAQUIM MARIA. *Salvar el patrimoni artístic en temps de guerra. L'exemple de la ciutat de Girona (1936-1939, a Segona República i Guerra civil a Girona (1931-1939, Conferències a l'Arxiu Municipal, 1, Ajuntament, 2006, p. 131-170; NADAL I FARRERAS, JOAQUIM I DOMÈNECH I CASADEVALL, GEMMA. *Patrimoni i guerra. Girona 1936-1940*, Girona, 2015.*

els seus trets de forma especial contra sacerdots, religiosos i religioses i també destacats catòlics. Sense l'acció de salvament de la Generalitat les xifres d'assassinats —per descomptat, altíssimes— encara ho haurien estat més.

És sabut que els revolucionaris de l'estiu del 36 en el seu intent d'aprofitar l'aixecament militar per fundar una nova societat volien eliminar tots aquells obstacles que representaven un destorb als seus objectius, entre els quals s'hi comptaven, a més dels eclesiàstics, empresaris, afiliats al Requeté i a la Lliga Catalana, catòlics i gent de dreta, en general. Molts d'aquests darrers, davant el caire que prenia la situació social, s'adonaren que la seva vida perillava i optaren per abandonar el país a l'espera que passés la foguerada revolucionària i que vinguessin temps millors.

Moltes d'aquestes persones no s'imaginaven que la revolució i situació fos tan profunda i llarga com va ser. Algunes, principalment eclesiàstiques, tenien encara present els successos de la Setmana Tràgica de 1909 o els fets d'octubre del 1934 i suposaven que es tractava d'una ardència temporal i efímera, que quan s'haguessin desfogat els protagonistes, tot tornaria a mare. Anaven ben errades perquè a partir del 19 de juliol s'havia iniciat una veritable revolució els líders de la qual estaven disposats a defensar-la i a actuar fins a les últimes conseqüències.

Tot i algunes veus contràries —més aixecades per motivacions polítiques que en ares de la veritat—, és acceptat per tots els historiadors el paper positiu de la Generalitat en el salvament de persones malgrat les dificultats i el poder segrestat de la institució en els primers mesos de la revolució de 1936.

L'exili i el seu estudi

Afortunadament l'exili en general compta ja avui amb una bibliografia que permet un coneixement prou aprofundit d'aquest aspecte del nostre passat. I, el mateix podem dir —amb totes les salvetats que es vulguin— del procés de fugida del país de molts catalans a la recerca de la seguretat vital o bé de la llibertat.

A banda dels dos volums dedicats a l'exili català del Cercle

d'Estudis Històrics i Socials, de Girona, del 2003⁴⁷ i del 2006,⁴⁸ són d'un interès molt especial els treballs i les diverses aportacions de l'Albert Manent: les publicades a Serra d'Or el 1987—“1936. *Com se salvaren els prohoms de La Lliga catalana*”—,⁴⁹ de 1989 —“*Com se salvaren industrials, monàrquics, alfonsins, carlins, periodistes*”—⁵⁰ i de 1991 —“*Més salvats de la revolució*”—⁵¹ i els seus llibres dedicats a la guerra i civil i el franquisme (1999),⁵² i a biografies de personalitats catalanes (*Solc de les hores*, de 1988,⁵³ i *Semblances contra l'oblit*, de 1990).⁵⁴ Cal esmentar també les aportacions del pare Josep Massot (*L'Església catalana al segle XX*, publicada el 1975⁵⁵ i especialment la molt més ampliada, publicada el 2003).⁵⁶ Destaca, a més, pel seu interès el treball que va presentar el 1992-93, publicat el 1997, Francesc Badia i Batalla sobre els clergues i religiosos refugiats a Andorra arran de la revolució de 1936-1939.⁵⁷ De fet aquest estudi fou el pioner en la matèria que ens ocupa ara. Especial esment mereixen també els treballs de Rubèn Doll-Petit sobre els catalans que sortiren del país per dirigir-se a Gènova.⁵⁸ Cal esmentar també per les seves

⁴⁷ AA.DD., *L'exili català del 1936-1939. Un balanç*, “Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona,” 19 (2003).

⁴⁸ AA.DD., *L'exili català del 1936-1939. Noves aportacions*, “Quaderns del Cercle d'estudis Històrics i Socials de Girona,” 22 (2006).

⁴⁹ MANENT, ALBERT. 1936: *com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana*, “Serra d'Or”, núm. 333 (juny de 1987), p. 31-37.

⁵⁰ MANENT, ALBERT. *Com se salvaren industrials, monàrquics alfonsins, carlins, periodistes*, “Serra d'or” núm. 352 (març de 1989), p.17-22.

⁵¹ MANENT, ALBERT. *Més salvats de la revolució*, “Serra d'or”, núm. 377 (maig de 1991).

⁵² MANENT, ALBERT. *De 1936 a 1975: Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 18-23.

⁵³ MANENT, ALBERT. *Solc de les hores retrats d'escriptors i de polítics*, Barcelona, 1988.

⁵⁴ MANENT, ALBERT. *Semblances contra l'oblit. Retrats d'escriptors i de polítics*, Barcelona, 1990.

⁵⁵ MASSOT I MUNTANER, JOSEP. *L'Església catalana al segle XX*, Biblioteca de cultura catalana, 14, Barcelona, 1975.

⁵⁶ MASSOT I MUNTANER, JOSEP. *Església i societat a la Catalunya contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

⁵⁷ BADIA I BATALLA, FRANCESC. *El refugi de clergues i religiosos a Andorra durant la persecució de 1936-1939*, a “Anuari de 1992-1993 de la Societat d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1997, p. 171-221.

⁵⁸ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Els “catalans de Gènova”: història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. Per a un

aportacions especialment interessants de Joan Sauret⁵⁹ i de Tàrio Rubio⁶⁰ i l'Albert Manent.⁶¹

La fugida

Després del fracàs colpista a tot Catalunya, al qual hom preveia que seguiria un temps d'incertesa i terror, amb l'anunci constant d'assassinats de familiars o amics, centenars de catalans es van plantejar la sortida del país. De fet el clima anterior al 19 de juliol era ja tant rar que, com recull Rubèn Doll-Petit, alguns es varen avançar a l'esclat revolucionari, com la colònia alemanya instal·lada a Barcelona o el membre de la Lliga Catalana, l'historiador Ramon d'Abadal i Vinyals.⁶²

Els que decidiren escapolir-se ho feren principalment a través de les carreteres, ferrocarril, —generalment de manera legal, amb passaport vigent—, per mar —a través del port de Barcelona— del qual sortiria el nombre més gran de fugitius—, i finalment a través de la frontera pirinenca, utilitzada inicialment pels que estiejaven a les comarques veïnes, fossin laics o sacerdots. Aquests sovint hagueren d'evitar el control dels carrabiners i també dels milicians. Un cas paradigmàtic el representaria mossèn Miquel Melendres, que explica la seva peripècia en l'obra memorialística-poètica “El martiri de no ser màrtir”, publicada el 1955.⁶³ És interessant la notícia que dona quan va arribar de camí cap a la frontera, a l'ermita del Coral, dins territori de l'Estat francès, on curiosament va trobar altres vint sacerdots, que s'hi havien refugiat procedents també de la frontera espanyola.⁶⁴ Després dels

estat de la qüestió vegeu VILANOVA, PERE. *Notas para una aproximación a los exilios catalanes de 1936 y 1939*, dins *Espanoles en Francia 1936.1940. Coloquio Internacional (Salamanca, 2, 3 y 4 de mayo de 1991)*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1991, p. 529-548.

⁵⁹ SAURET, JOAN. *L'exili polític català*, Barcelona, 1979.

⁶⁰ RUBIO, TÀRIO. *La tragèdia de l'exili republicà català*, Barcelona, 2008.

⁶¹ MANENT, ALBERT. *Els exilis durant la guerra (1936-1938)*, dins *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 485-496.

⁶² DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la reraguarda catalana, 1936-1939*, “Ebre 38, núm. 2 (desembre 2004)”, p. 53

⁶³ MELENDRES, MIQUEL. *El martiri de no ser màrtir. Memòries íntimes de cinc setmanes sota la revolució espanyola*, Barcelona, 1955.

⁶⁴ MELENDRES, MIQUEL. *El martiri de no ser màrtir. Memòries íntimes de cinc*

primers moments de la revolució, la zona fronterera dels Pirineus es convertirà en una de les principals vies d'evasió ja que s'hi varen establir xarxes de sortida per part dels veïns de la zona — molts antics contrabandistes— que ajudaven a marxar a la gent perseguida.

L'acció de la Generalitat de Catalunya: els consellers Ventura Gassol i Josep Maria Espanya

Bona part dels que es trobaven en perill els dies posteriors al 19 de juliol demanaren auxili a la Generalitat per salvar les seves vides. Al despatx del conseller Gassol, a banda de prendre-s'hi les mesures d'urgència per a la salvació del patrimoni cultural del país, s'hi tingué cura també de la salvació de persones que hi acudien a demanar ajut o bé que calia salvar.

Eufemià Fort a la seva biografia sobre Ventura Gassol dedica una sèrie de pàgines a exposar l'actuació del conseller en el salvament de vides humanes, destacant precisament les dels bisbes i sacerdots que pogueren fugir gràcies a la seva intervenció.⁶⁵ I també el paper, avui dia prou conegut gràcies als treballs de Mn. Ramon Muntanyola⁶⁶ i de Mn. Manuel Fuentes i Francesc Roig Queralt,⁶⁷ desenvolupat per salvar el cardenal Vidal i Barraquer. No m'hi estendré perquè sé que és un dels temes tractats en aquest cicle de conferències. Però sí que voldria portar aquí la narració que datada a Roma l'agost de 1936 va escriure mossèn Joan Serra i Vilaró i que pot ser un exemple de les moltes actuacions dutes a terme per Gassol.⁶⁸ Mossèn Serra i Vilaró explica la preocupació del conseller per salvar-li la vida, que s'inicia amb la tramesa d'un cotxe, amb mossos d'Esquadra, per anar-lo a recollir als voltants de Solsona, el seu viatge cap a Barcelona, l'arribada al Palau de la Generalitat a les dues de la nit, la trobada al dia següent amb en Bosch i Gimpera, l'entrevista amb Gassol cap a les nou del

setmanes sota la revolució espanyola, Barcelona, 1955, p. 234-235.

⁶⁵ FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 248-267.

⁶⁶ MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Barcelona, 1970.

⁶⁷ FUENTES GASÓ, MANUEL M. I ROIG QUERALT, FRANCESC. *Manuel Borràs i Ferré una vida al servei de l'Església*, La Canonja, 2004, p. 425-470.

⁶⁸ MASSOT I MUNTANER, JOSEP. *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniats*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p. 121-149.

vespre i la conducció, acompanyat del conseller, —qui li va deixar la seva boina per dissimular l'aspecte de capellà— al vaixell francès Duchesne, que l'havia de portar a Portvendres.

Hi ha centenars de narracions —algunes recollides a la biografia del conseller feta per Eufemià Fort que palesen l'esforç de Gassol en el salvament de vides humanes, i especialment de persones d'Església.⁶⁹

L'altre conseller que en els fatídics mesos de juliol i agost de 1936 es veié bolcat a protegir persones amenaçades fou Josep Maria Espanya, titular de Governació els dies de la revolta. Albert Manent, en la biografia que publicà d'aquest conseller el 1998, explica amb detall aquesta tasca.⁷⁰ Entre d'altres fets, narra que no sortia pràcticament de Governació, que hi dormia, i que dedicava bones estones a la signatura de passaports. A les Memòries de Pere Bosch-Gimpera, s'hi pot llegir: “Mai no es podrà agrair prou al president Companys, a Gassol i a Espanya, el que feren per salvar tantes i tantes vides en el desordre de les primeres setmanes en què calgué lamentar moltes pèrdues, com va ser el cas del Pare Casanovas, l'eminent erudit jesuïta”.⁷¹ I Àngel Ossorio y Gallardo, en la seva biografia de Companys, reblava: “que muchos políticos de derecha, muchos obispos y muchos clérigos, salvaron su vida gracias a la intervención de Gassol y España, que actuaban por encargo y con plena anuencia de Companys (...) y vi el montón de pasaportes que España firmaba”.⁷²

Fins al 8 de setembre Josep Maria Espanya estigué al front del Departament de Governació —situat a l'edifici de l'actual Subdelegació del Govern, durant el franquisme, seu del Govern Civil de Barcelona. Diàriament, el Conseller, ajudat dels seus col·laboradors, resolía les qüestions relacionades amb les sortides de perseguïts. Una de les causes que motivà que Espanya estigués al punt de mira de la FAI fou precisament el nombre de passaports que

⁶⁹ FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 248-267.

⁷⁰ MANENT I SEGIMON, ALBERT. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 61.

⁷¹ Citat per MANENT I SEGIMON, ALBERT. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 61.

⁷² MANENT I SEGIMON, ALBERT. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 61.

s'expedien des de Governació i que va motivar la seva marxa a França a començament de setembre de 1936.⁷³

M'agradaria citar també les paraules escrites per Eufemià Fort i Cogul, que va viure molt de prop aquells esdeveniments:

“La darrerria de juliol i primeria d'agost de 1936 només sap Déu, perquè Gassol mateix no en pot tenir sinó una idea vaga, la gentada que embarcà o passà la frontera gràcies a Gassol. A la Conselleria de Cultura s'hi renovaven les llistes d'embarcament destinades als vaixells que estaven ancorats al port, i d'una manera febrosa, perquè, quan ja semblaven definitiva, hi calia incloure un nom que no podia romandre a terra. En tinc testimoni per mi mateix, que més d'una vegada m'hi vaig escaure. Aquestes llistes d'embarcament anaven patrocinades i autoritzades pel Govern de la Generalitat. La majoria d'aquestes llistes anaven a les mans de Miquel Josep, funcionari de la Conselleria de Cultura, que les “reintegrava” degudament amb els segells convenients. Calia dur-les a la Conselleria de Governació perquè Josep Maria Espanya les firmés. A la Conselleria de Cultura de Ventura Gassol per intempestives que fossin totes les hores eren bones per salvar una vida. No endebades, Joan Triadú anomena Ventura Gassol “samarità de la Generalitat.”⁷⁴

L'actitud humanitària del govern de la Generalitat no se cenyí només a l'actuació dels dos esmentats consellers. D'altres responsables polítics adoptaren els mateixos comportaments. Així ho escrivia Carles Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona, a les seves memòries:

“Durant aquell temps anguiós érem molts, i jo entre ells, els qui procuraven ajudar a sortir tots aquells que tan ansiosament ho demanaven. Era una corrua d'amics els més, desconeguts els altres, que, presos d'una por justificada, ansiaven

⁷³ MANENT I SEGIMON, ALBERT. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 67.

⁷⁴ FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 258-259.

*d'anar-se'n com fos. Algunes de les demandes d'ajut venien de la meua esposa, sempre tan disposada i a punt per contribuir a resoldre aquelles tragèdies.*⁷⁵

Als esmentats, s'hi haurien d'afegir encara altres noms, com ara els de Frederic Escofet, comissari general d'Ordre Públic, Josep Dencàs, antic conseller de Governació, i Joan Casanovas, president del Parlament. No podem deixar d'esmentar moltíssimes altres persones, dirigents o simpatitzants d'organitzacions polítiques d'esquerra que, per iniciativa pròpia, van decidir convertir-se en el que durant les primeres setmanes es va conèixer com a "Pimpinelles Escarlates".⁷⁶

En aquest procés de salvament de persones a través del port de Barcelona no podem obviar la col·laboració amb la Generalitat dels diversos consolats estrangers, i d'una manera molt especial i efectiva dels de França i d'Itàlia, els responsables dels quals, facilitaren la sortida d'innombrables persones en els vaixells dels seus respectius països.⁷⁷

També persones privades, mogudes per sentiments humanitaris, dedicaren esforços, a vegades amb perill de la pròpia vida, al salvament de perseguits, alguns fins i tot infiltrant-se en les organitzacions anarquistes. És el cas, per exemple, d'Antoni Oranich, pare de la política i advocadessa, Magda Oranich, el qual pogué salvar moltes persones, com ara Joaquim Maria de Nadal, secretari d'en Cambó.

Detingut i portat a la "Jefatura" de Barcelona, a la nit li barrà els passos el jove Oranich, que li digué: "No pensi malament. M'he disfressat d'aquesta manera per salvar els perseguits. Ja he pogut facilitar la sortida de molta gent. Ara, a les sis aniré a embarcar seixanta monges del Sagrat Cor cap a Itàlia". A les sis del

⁷⁵ Citat per MANENT I SEGIMON, ALBERT. *De 1936 a 1975: Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 24.

⁷⁶ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Els "catalans de Gènova": història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 38.

⁷⁷ És interessant en aquest sentit el llistat que publicà el Consolat francès de Barcelona sobre els evacuats en vaixells francesos, titulat *Una de las obras de socorro del Consulado General de Francia en Barcelona durante los trágicos acontecimientos de 1936-1938*, [s.l i s.a.].

matí Oranich va encabir Nadal en un dels dos autocars, curulls de monges sense hàbit.⁷⁸

Tinc l'obligació d'aclarir —ja ho he avançat— la complicitat del president Companys en el salvament de vides amenaçades en aquells dies de tan de trasbals i de morts. Voldria recollir en aquest sentit les paraules de Rafael Tasis. “Sóc —deia— un testimoni de l'esglai i la indignació que van envair Lluís Companys quan tingué notícia dels primers assassinats, de la primera cacera despietada de capellans, frares i monges, els primers recensements de morts a les cunetes de l'Arrabassada. Sé, també, que quan va convèncer-se que en això no podia fer altra cosa que expressar-se privadament, va fer que tothom qui cregués estar en perill fos proveït d'un passaport per a abandonar el país, i que Josep Maria Espanya, conseller de Governació, va secundar-lo en tot el temps que va ocupar el càrrec. La reacció de Companys contra el terrorisme indiscriminat fou vehement i tingué moments de patetisme heroic.”⁷⁹

I també les de Pere Bosch i Gimpera, relatives a l'actuació del president Companys: “El president havia fet tot allò possible per tal d'evitar que les organitzacions revolucionàries amb les quals hagué de pactar els primers moments, essent elles com eren les mestresses de la força amb la qual no es podia enfrontar l'escassa policia de la Generalitat, cometessin tota mena d'excessos. Calgué atendre al salvament de persones injustament amenaçades, especialment clergues i enemics polítics —com els homes de la Lliga—, a la qual cosa col·laboraren eficaçment els consellers Gassol i Espanya; el primer, de vegades amb perill de la seva vida, recollint sacerdots dels seus amagatalls o rescatant-los del poder de comitès; i el segon, lliurant centenars de passaports per a aquells que, no sentint-se segurs, volien marxar a l'estranger. Així mateix se salvaren d'altres persones, entre elles enemics polítics amenaçats.”⁸⁰

A banda de disposar del corresponent passaport —a les oficines d'alguns departaments de la Generalitat hi havia funciona-

⁷⁸ MANENT, ALBERT. *Més salvats de la revolució*, “Serra d'or”, núm. 377 (maig de 1991), p. 20-21.

⁷⁹ Citat per FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 249-250.

⁸⁰ FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 250.

ris que només feien aquesta tasca, fins i tot falsificant-los, si era necessari—, per poder sortir del país calia també el corresponent “visat”, que, sovint signat per un Conseller, justificava la sortida del país, generalment per “motius familiars” o per raó de “feina”. Se’n feren a títol col·lectiu, destinats a grups de religiosos o religioses i també a famílies. A vegades els passaports es falsificaven, com és el cas del pare Basili de Rubí, que pogué sortir de Barcelona gràcies a un passaport nicaragüenc,⁸¹ o el del doctor Carles Cardó, qui va embarcar amb la documentació de Robert Grau, prior de monestir de Montserrat, i que el pare. Hilari Raguer recull aquesta referència de boca del doctor Cardó: “El dia 2 d’agost de 1936 sortíem del port de Barcelona en un vaixell italià que ens dugué a Gènova, prop d’un centenar de sacerdots i religiosos catalans, salvats de les urpes de la FAI per les autoritats de la Generalitat”.⁸²

Una dada pot donar llum de la important tasca duta a terme per la Generalitat en la confecció d’aquests tipus de documents.: la Secció de Passaports de la “Jefatura” Superior de Policia va expedir entre mitjan juliol de 1936 fins a principis de juny de 1937, només a la ciutat de Barcelona, 9.300 passaports legals. Si tenim en compte que els menors de 18 anys no figuraven com a titulars, ens adonarem de l’elevada xifra de catalans que la Generalitat, d’una manera o altra, ajudà a escapolar-se del país.⁸³

Tot i que algun eclesiàstic se salvà, almenys temporalment, d’una mort gairebé segura en els inicis del període revolucionari, gràcies al seu ingrés a la presó Model com a pres governatiu, i malgrat que la presència de religiosos a la sisena galeria fos coneguda amb el nom de “Convent” o “Monestir”, no sembla que les autoritats de la Generalitat fessin servir la presó com a lloc per assegurar la vida de persones eclesiàstiques.⁸⁴

⁸¹ MANENT, ALBERT. *Més salvats de la revolució*, “Serra d’or”, núm. 377 (maig de 1991), p. 23.

⁸² FORT I COGUL, EUFEMIA. *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 255-256.

⁸³ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la reraguarda catalana, 1936-1939*, “Ebre 38”, p. 58. Vegeu també MANENT, ALBERT. *Els exilis durant la guerra (1936-1938)*, dins *Miscel·lània d’homenatge a Josep Benet*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1991, p. 485-496.

⁸⁴ PAGÈS I BLANCH, PELAI. *Sacerdots i religiosos a la presó Model de Barcelona (1936-1939)*, “Analecta Sacra Tarraconensia. Revista de ciències històrico-eclesiàstiques”, vol 67, núm. 2 (1994), p. 433-447. D’acord amb les aportacions d’aquest autor

El nombre de fugits

Gràcies als treballs de Rubèn Doll-Petit i de Francesc Badia Batalla, principalment, avui disposem de bona informació sobre aquests aspectes.

He avançat ja que una part important de persones fugiren amb tren, amb cotxe, a peu, d'amagat, i eludint sovint els controls dels carrabiners i també els dels milicians. Però fou el port de Barcelona, d'una manera controlada, d'on sortí el gran gruix de perseguits, en direcció a Marsella i Gènova, en vaixells de diferents banderes.⁸⁵ A banda de compatriotes que fugien, els vaixells francesos entre el juliol de 1936 i principis de 1938, van traslladar, amb la col·laboració del consolat francès de Barcelona 6.630 espanyols, dels quals 2.142 eren eclesiàstics, religiosos i religioses.⁸⁶ A Gènova, els primers quatre mesos de la revolta, segons recull Rubèn Doll-Petit, hi desembarcaren 15.372 persones, de les quals 2.576 espanyoles, la majoria catalanes, i afegeix que durant tot el període de guerra fugiren uns 9.000 catalans a Itàlia. Aquest mateix autor exposa que a criteri seu, un 25% dels pròfugs a Gènova eren religiosos, majoritàriament procedents de Barcelona i del principat.⁸⁷

Albert Manent dóna la xifra global d'uns trenta mil catalans que fugiren del terror dels anarquistes, de moltes condicions socials, en especial clergues, monges i gent de dreta, també d'esquerra, i alguns escriptors i periodistes, així com els principals prohoms de la Lliga Catalana.⁸⁸ Per altra banda, Rubèn Doll-Petit,

potser s'haurien de precisar les paraules que Eufemià Fort i Cogul recull del pare Hilari Reguer sobre el paper de les presons als inicis del període revolucionari. Fort i Cogul escriu: "... com ens diu el monjo de Montserrat Hilari Raguier: La Generalitat va evitar sempre que va poder la mort dels sacerdots, i més encara la dels bisbes; per sentiments humanitaris i perquè no li interessava de cap manera. Hi ha innombrables testimonis dels qui durant els primers mesos procuraren ser reclosos a les presons dependents de la Generalitat, perquè eren el lloc més segur de Catalunya, i des d'allí gestionaven la sortida a l'estranger (Citat per FORT I COGUL, EUFEMIÀ. *Ventura Gassol. Un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, 1979, p. 250.

⁸⁵ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la rereguarda catalana, 1936-1939*, "Ebre 38", p. 53.

⁸⁶ MANENT I SEGIMON, ALBERT. *De 1936 a 1975: Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

⁸⁷ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la rereguarda catalana, 1936-1939*, "Ebre 38", p. 56.

⁸⁸ MANENT I SEGIMON, ALBERT. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomu-*

dins la mateixa línia, tot i confessant les dificultats per donar una xifra, opina que com a molt es podrà situar en 50.000 persones, però no més enllà.⁸⁹

Si bé la majoria de perseguits que optaren per les vies marítimes aconseguiren arribar als ports de destí, no sempre passà així amb els que travessaren a peu els passos dels Pirineus. La fugida per mar tingué excepcions, com la dels Maristes, una de les més famoses pel nombre d'assassinats, però sobre tot per l'incompliment de la paraula donada pels qui els havien de proporcionar la sortida. Els Maristes francesos havien comprat a la FAI la immunitat dels seus germans residents als col·legis de Catalunya per 200.000 francs que havien lliurat als directius llibertaris. Quan els religiosos, havent sortit dels seus amagatalls, estaven concentrats al port per embarcar en el vaixell "Cabo San Agustín" cap a Marsella, els anarquistes els pujaren en dos autobusos i els portaren a la txeca de Sant Elies. Aquella mateixa nit eren assassinats 46 d'aquests religiosos al cementiri de Montcada. Era la matinada del dia 8 d'octubre de 1936.⁹⁰

No tots els que sortiren per mar ho feren pel port de Barcelona, sinó que també s'embarcaren en menor mesura a Tarragona, València, Alacant i Màlaga.⁹¹

El període de major sortides a Gènova i Marsella es va donar entre juliol i desembre de 1936, que Rubèn Doll-Petit calcula en 17.946 persones, de les quals un 30% (5.150), de nacionalitat espanyola.⁹² Diversament, com hem avançat, esdevingué amb els que passaren a França travessant els Pirineus. La majoria, és clar, pogueren arribar als seus llocs de destí, havent, això sí, de superar moltes peripècies, a

nitat i de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1998, p. 62-65; MANENT I SEGIMON, ALBERT. *De 1936 a 1975: Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 25.

⁸⁹ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la reraguarda catalana, 1936-1939*, "Ebre 38", p. 39.

⁹⁰ MIR-MARIANO SANTAMARIA, MIQUEL. *El preu de la traïció: Tarradellas, la FAI i l'assassinat de 172 maristes*, Barcelona, 2010.

⁹¹ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Els "catalans de Gènova": història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 37.

⁹² DOLL-PETIT, RUBÈN. *Els "catalans de Gènova": història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 39.

vegades l'abandonament a mig camí dels guies contractats i pagats, o les rondes dels carrabiners pels passos fronterers que podien descobrir els fugitius i avortar l'operació. Es un cas simptomàtic, entre molts altres, el dels jesuïtes que Sergi Escofet —germà del comandant Frederic Escofet, comissari general d'Ordre Públic—; volia fer passar la frontera i que, en ésser descoberts, foren assassinats.⁹³

Pot ser representatiu del nombre de clergues i religiosos exiliats, el percentatge dels sol·licitants de passaports franquistes al Consolat de Gènova. Dels 5.297 demanats, el 24,26% pertanyien a gent de l'Església, que, o volien retornar a l'Espanya Nacional o es volien instal·lar legalment a Itàlia o França.⁹⁴

El que, al meu entendre resulta obvi i que cal destacar és que la xifra dels clergues i religiosos fugits i salvats, fou superior a la dels assassinats. Si aquests darrers s'eleva a 2.437, és a dir el 30% del còmput global de les persones assassinades al llarg de la guerra a la rereguarda catalana,⁹⁵ el nombre estimatiu d'exiliats eclesiàstics a l'estranger es pot situar entre unes 6.000/6.500 persones.

Conclusió

Em sembla que ha quedat ben clar que la Generalitat, durant el període revolucionari, va fer el que va poder per protegir els béns culturals del país, tot i les destruccions que van patir, i l'enorme quantitat de patrimoni que es va fer malbé. Allí on la Generalitat va poder arribar es va salvar sense problemes destacables. El mateix es pot afirmar de les persones eclesiàstiques. Les que es posaren sota protecció de la Generalitat, o que aquesta institució tutelà, pogueren salvar-se i fugir a l'estranger, gràcies —en la majoria del casos— a les accions humanitàries dels consellers Ventura Gassol i Josep Maria Espanya.

El tema de la fugida i exili no es tanca aquí. Calen nous estudis i recollir les poques experiències personals que encara resten. Cal

⁹³ MANENT, ALBERT. *De 1936 a 1975: Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 30.

⁹⁴ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Els "catalans de Gènova": història de l'exode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 73-74.

⁹⁵ DOLL-PETIT, RUBÈN. *Repressió, salvament i fugida a la rereguarda catalana, 1936-1939*, "Ebre 38", p. 52.

seguir l'exemple metodològic utilitzat en el llibre publicat darre-
rament de fra Valentí Serra de Manresa sobre els caputxins cata-
lans, on s'analitza rigorosament i amb tot detall la fugida i l'exili
de diversos frares del seu orde.⁹⁶ Hem de saber, volem saber, amb
el màxim de detall, com salvaren la vida els capellans i religiosos
supervivents durant el període 1936-1939. Ho volem saber dels
que, amagats, es quedaren aquí; i també dels que pogueren fugir,
en quines circumstàncies ho feren, qui els va ajudar i on anaren
a parar, què feren en el país que els acollí, i quan retornaren. Una
tasca aquesta, que haurà de comptar amb la col·laboració dels res-
pectius arxius diocesans i dels ordes religiosos establerts al país.

⁹⁶ SERRA DE MANRESA, VALENTÍ. *Els frares caputxins de Catalunya: de la segona República a la postguerra*, Barcelona, 2014, p. 193-228.

**El cardenal Vidal i Barraquer
i l'Església del seu temps**

FRA VALENTÍ SERRA DE MANRESA
Arxiver dels caputxins de Catalunya

De bell antuvi he d'indicar que no m'ocuparé¹ pas ni dels aspectes biogràfics del cardenal Vidal i Barraquer ni, tampoc, de la seva acció pastoral a l'arxidiòcesi de Tarragona; senzillament —i tal com em suggerí el reverend Manuel Fuentes, coordinador d'aquest cicle de conferències—, em limitaré a situar la figura de Francesc d'Assís Vidal i Barraquer en el context eclesial i polític en què hagué d'exercir l'episcopat; un àmbit sociopolític molt complex condicionat, en primer lloc, per l'anticlericalisme incentivat pel govern de Canalejas (especialment ran de la polèmica *Ley del Candado* de l'any 1910 que volia limitar l'expansió a Espanya de les congregacions religioses); un context marcat també per les intromissions del govern del Directori militar en la vida eclesial durant la llarga etapa de la dictadura del general Primo de Rivera, en tercer lloc, un context greument afectat pel laïcisme agressiu de la Segona República i, finalment, un món fortament estigmatitzat pels dolorosos fets produïts durant la Guerra Civil, especialment degut a la persecució religiosa i la posterior repressió franquista al poble de Catalunya que, com veurem, impedí el retorn de Vidal i Barraquer a la seu tarragonina.

Fou el 17 de setembre de l'any 1899 que Francesc d'Assís Vidal i Barraquer rebé el presbiterat i, just un any després, ja començà a Madrid l'acció política de José Canalejas com a cap del Govern. Canalejas fou esguardat pels catòlics espanyols com llur pitjor enemic puix que tingué l'obsessió de voler arranjar la qüestió religiosa “per la tremenda” imposant la llibertat religiosa i de cultes i, sobretot, volgué limitar l'expansió dels religiosos amb ja esmentada llei del cademat.²

Quan l'any 1914 Francesc d'Assís Vidal i Barraquer rebé del papa Pius X l'encàrrec de l'administració apostòlica del bisbat de Solsona, en ser consagrat bisbe el jove sacerdot a la catedral de

¹ Oferim el text anotat de la conferència pronunciada a Tarragona el 8 de maig de 2014, dins del cicle dedicat al cardenal Vidal i Barraquer. Les principals sigles emprades són: AGROMA: Arxiu General dels Caputxins; APCC: Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya; APMARIST: Arxiu de la Postulació dels Maristes; APCNAV: Arxiu Provincial dels Caputxins de Navarra; ASTAR: Analecta Sacra Tarraconensis; ASVAT : Arxiu Secret Vaticà.

² Vegeu V. CÁRCEL ORTÍ, “Precedentes histórico-jurídicos de la Ley del Candado. Documentación diplomática esencial de 1876 a 1910”, *ASTar* 76 (2003), p. 315-492; “Negociaciones hispano-vaticanas sobre la Ley del Candado. Documentación diplomática esencial de 1911 a 1913”, *Ibidem*, 77 (2004), p. 309-479.

Tarragona el dia 26 d'abril de 1914 —ara fa fet cent anys—, escollí com a lema episcopal “Estimeu-vos els uns als altres” (*Diligite alterutrum*). A Solsona, el jove prelat Vidal i Barraquer, que comptava amb 46 anys d'edat, s'interessà de bell antuvi per la formació dels seminaristes i maldà per tal que la petita capital solsonina recuperés de ple la condició de seu episcopal.

Pocs mesos després de la consagració episcopal del nou prelat solsoní, durant l'estiu de l'any 1914 esclatava la Primera Guerra Mundial. El papa Pius X intentà de frenar-la en la seva darrera allocució el dia 2 d'agost de 1914, però el Sant Pare el 20 d'agost moria de tristor en veure com es desencadenava a Europa un conflicte bèl·lic de dimensions imprevisibles. El nou papa Benet XV, Giacomo Della Chiesa, que els cardenals electors triaren pel seu tarannà pacificador i pels seus dots de gestor diplomàtic, optà en aquelles difícils circumstàncies per la neutralitat de la Santa Seu i va promoure la conciliació i la pau. Sobretot, maldà per tal d'ajudar els presoners i els damnificats per la guerra. Justament foren les implicacions i conseqüències de la Primera Guerra Mundial que feren veure al papa la necessitat de resoldre l'anomenada *qüestió romana* i així l'Església poder recuperar plenament la seva llibertat d'actuació. Tanmateix l'assoliment de la plena llibertat eclesial no fou pas possible fins que el seu successor el papa Ratti, Pius XI, a través dels Pactes del Laterà de 1929 aconseguí de posar punt i final a la *qüestió romana* quan Pius XI reeixí en donar estructura i fer néixer l'actual Estat del Vaticà.

Des del final del llarg pontificat del papa Pecci, Lleó XIII, i durant el ministeri petri de Pius X i de Benet XV, Catalunya sofrí el desafecte del rei Alfons XIII envers els catalans i, sobretot, el poble català patí les conseqüències del projecte unificador i castellnitzador promogut pel ministre de la restauració alfonsina Álvaro de Figueroa, el famós comte de Romanones qui, l'any 1902 pretenia remodelar els bisbats de Catalunya eliminant aquelles diòcesis que no coincidien amb una capital de Província (Urgell, Solsona, Vic i Tortosa) i, alhora, volia obligar a les escoles de Catalunya l'ensenyament del catecisme en llengua castellana sense tenir en compte la tradició i les disposicions pastorals dels sínodes de la Tarraconense que exigien que la predicació i l'ensenyament de la doctrina cristiana s'havia de fer en la llengua del poble; un pla

uniformitzador, el del comte de Romanones, que hauria tingut unes conseqüències terribles per a la pastoral catalana i que molt sàviament fou deturat, a temps, gràcies a la intel·ligent actuació de l'influent cardenal caputxí a la Roma de Lleó XIII i de Pius X, fra Josep Calassanç de Llavaneres, cardenal Vives i Tutó que n'evità la seva aplicació.

Després dels fets revolucionaris viscuts a les principals ciutats de Catalunya el juliol de 1909 —coneguts com la *Setmana Tràgica*— novament el cardenal Vives, des de la seva enorme influència a Roma —on deien sorneguerament *Vives é tutto*, i també *Vives fa tutto*—, el porprat de Llavaneres tornà a evitar que l'Església de la Tarraconense fos debilitada en llur acció i projecció pastoral, car impedí que el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages, fos enviat a Burgos com a arquebisbe i allunyat de la seu ausetana. També, molt poc abans que Vidal i Barraquer fos enviat a Solsona com a administrador apostòlic, el cardenal de Llavaneres, des de la seva condició de prefecte de la Congregació de Religiosos, exigí “per obediència” a Dom Antoni M. Marcet (elegit el 7 de gener de 1912 abat coadjutor del monestir de Montserrat) que acceptés el servei abacial. Amb aquesta intervenció Vives i Tutó va contribuir de manera directa en la consolidació de la restauració espiritual de Montserrat i, sobretot, ajudà a la projecció que prengué el monestir sota el guiatge de l'abat Marcet. Aquest és, a grans trets, el context eclesial en què Vidal i Barraquer començà el seu servei a l'episcopat.

Després del servei pastoral a Solsona, el 7 de maig de 1919, per indicació del nunci Francesco Ragonesi, Vidal i Barraquer fou nomenat arquebisbe de Tarragona. Tres anys després, el 7 de juny 1921 rebia el *cappello* cardenalici de mans del rei Alfons XIII, i novament a Roma, el 17 de juny, el papa Benet XV li tornà a posar el *cappello* en la cerimònia conjunta on el reberen la resta dels neocardenals: Tacci, Laurenti, el bisbe Benlloch, el nunci Ragonesi i Aquiles Ratti (el futur Pius XI).

El cardenal Vidal i Barraquer (que li fou concedit el títol de Santa Sabina, a Roma, on hi ha la casa general de l'Orde de Predicadors) impulsà a l'Església de Tarragona la celebració de sínodes provincials i, com a metropolità i primat, maldà de donar més cohesió a les diòcesis catalanes, mirà d'assolir la unitat pastoral dels

bisbes i procurà envigorir el redreçament espiritual de Catalunya.

Cal recordar que en la darrera etapa del regnat d'Alfons XIII, el septenni que va del 13 de gener de 1923 al 23 de gener de 1930, governà l'Estat espanyol un directori militar presidit pel general Miguel Primo de Rivera que suspengué el règim constitucional per tal de restablir l'ordre públic, "*la moral i la justícia*"³ i, sobretot, per tal de promoure en els territoris de Catalunya un procés repressiu de "*saneamiento y extirpación de malas doctrinas antipatrióticas*."⁴ Amb la dictadura s'implantà la censura i foren prohibits els partits polítics, els sindicats, l'ús públic del català i de la senyera. La Mancomunitat de Catalunya fou suprimida,⁵ àdhuc els *Pomells de Joventut*, que havien estat fundats l'any 1920 per l'escriptor i militant catòlic Josep M. Folch i Torres, van ser clausurats per un decret de Primo de Rivera. Vidal i Barraquer ja era cardenal. El Dr. Ramon Corts ha estudiat a fons, i amb documentació inèdita dels arxius de la Santa Seu, el capteniment de Vidal i Barraquer durant els anys de la dictadura, i ha ajudat a clarificar què hem d'entendre per "Qüestió catalana". Aquest terme —Qüestió Catalana—era emprat en aquelles circumstàncies per a referir-se a les reivindicacions de Catalunya en l'ordre polític i econòmic, i en el dels seus drets sobre la seva llengua i la seva cultura.

³ El dia 22 de setembre de 1923, una de les publicacions periòdiques d'orientació catòlica de més divulgació a Espanya, legitimà el cop d'estat militar amb aquests termes: "El general D. Miguel Primo de Rivera, presidente del Directorio Militar, que al cambiar radicalmente una organización política putrefacta, se presenta al Pueblo Español como paladín de la justicia, de la moral y del bien público"; *La Hormiga de Oro* XL (1923), p. 601-609: "Contra la política que deshonró España".

⁴ ASVAT, *Nunziatura di Madrid* 836, ff. 357-363: carta del general M. Primo de Rivera al nunci F. Tedeschini (Madrid, 5 maig 1926), doc. 2275.

⁵ El diari *La Veu de Catalunya* se'n va doldre a través d'una nota editorial publicada en contra de la dictadura que signaren els diputats de la Mancomunitat: "Davant la imminent substitució dels Diputats que componen actualment les Diputacions Provincials i, per tant, la Mancomunitat de Catalunya, aquests, reunits el dia 11 de gener de 1924 al Palau de la Generalitat, declaren el seu convenciment que els organismes públics han d'ésser governats i dirigits per homes fills del sufragi. Declaren i prometen, igualment, que no intervindran en la governació de les Diputacions i de la Mancomunitat, mentre aquestes corporacions no siguin constituïdes per mitjà de l'elecció popular. Declaren que seguiran adherits i fidels als ideals de Catalunya, atenint-se cadascú a la seva ideologia"; *La Veu de Catalunya* (12 gener 1924) 1-2: "La dissolució de les Diputacions". Pocs dies després, el dilluns 28 de gener de 1924, aquest mateix periòdic hi sortí estampada una nota editorial on s'escriu que: "Per causes estranyes a la voluntat nostra, no podem publicar avui l'article de fons que teníem preparat. Aquest número de *La Veu de Catalunya* ha estat passat per la censura militar".

Inicialment, el cardenal Vidal i Barraquer havia adoptat una posició més aviat positiva davant del cop d'Estat del general Primo de Rivera, puix que la Dictadura militar havia suposat el final d'un període de desordres al carrer i, a més, el govern del Directori s'havia compromès reconèixer (respectar) la llengua i la cultura catalanes, així com també havia promès una certa descentralització. Després, de totes aquestes promeses del general se'n prescindí, i al llarg de la Dictadura, Primo de Rivera davant de la "Qüestió Catalana", sense cap mena de concessió es proposà, segons les seves pròpies paraules, "*españolizar Cataluña*" comptant amb el concurs de l'Església. En adonar-se Vidal i Barraquer de la política religiosa del Directori Militar, que volia instrumentalitzar l'Església, tingué un desengany i se'n distancià. Amb tot, Vidal i Barraquer s'esforçà tothora per trobar el lloc d'encaix de Catalunya dins d'Espanya.

El maig de 1925, durant aquest període dictatorial de Primo de Rivera, tingué lloc *el complot de Garraf*, organitzat per membres del moviment polític anomenat "Estat Català" per tal d'atemptar en contra del rei Alfons XIII. També en aquesta etapa dictatorial es produïren *els Fets de Prats de Molló* quan, el mes de novembre de 1926, s'intentà d'envair militarment Catalunya i separar-la d'Espanya. Un dels moviments més clars i significatius (i més ben organitzats) del secessionisme català.

La dura política repressiva en contra de la cultura catalana promoguda per Miguel Primo de Rivera hauria de topar força aviat amb alguns elements de la jerarquia eclesiàstica, especialment amb la ferma i irreductible l'arquebisbe de Tarragona, el cardenal Vidal i Barraquer.⁶ Tanmateix, el govern del Directori Militar seguí accentuant la persecució en contra de la llengua catalana i a prohibir-la, a final de l'any 1928, àdhuc en la predicació. Llavors, alguns bisbes de Catalunya d'origen valencià, triats per la nunciatura puix que parlaven "un dialetto affine al catalano", com ara el de Girona, Josep Vila Martínez, intentaren secundar les disposicions dictatorials de Primo de Rivera —recolzades per la Santa Seu

⁶ AVS, *Nunziatura di Madrid*, Capsa 837 (Madrid, 7 novembre 1925) ff. 875-877: "Incidente del Gobierno con el Cardenal Vidal, arzobispo de Tarragona". Aquest document ha estat editat per V. Cárcel Ortí, "Documentos del Pontificado de Pío XI sobre España", *ASTar* 80 (2007), p. 483-486, doc. 10.

a través de les gestions efectuades pel nunci Federico Tedeschini amb la visita apostòlica que realitzà l'any 1928 a Catalunya per tal d'informar-se a propòsit de *la qüestió catalana*.⁷ D'aquesta visita en sorgiren els cinc decrets de les congregacions romanes.⁸ Els monjos de Montserrat, el Foment de Pietat Catalana i els frares caputxins foren tres institucions eclesials catalanes esguardades amb particular recel i sospita per Federico Tedeschini a causa de la seva catalanitat.

Aquests cinc decrets de les congregacions romanes promulgats a final de l'any 1928 i a principi de 1929, tots fonamentats en les falses denúncies trameses per Tedeschini a la Santa Seu durant la dictadura de Primo de Rivera, representaven el rebuig al tarannà pastoral de l'Església de la Tarraconense, i per això el cardenal Vidal i Barraquer prudentment i gran seny pastoral n'evità l'execució, tot i que alguns bisbes, com el ja esmentat Vila Martínez, n'haurien volgut promoure l'aplicació per tal de complaure el govern dictatorial. En aquests decrets es volia imposar la predicació en llengua castellana, prohibir l'ús dels ornaments gòtics potenciats a casa nostra ran del congrés litúrgic de Montserrat de l'any 1915. Les normes disposaven la utilització exclusiva de la casulla romana espanyola —popularment dita *de guitarra*— emprada a la resta dels bisbats hispans i, sobretot, s'intentava vetar l'accés als ordes sagrats als seminaristes “contagiats” d'idees catalanistes. Finalment, es volia aconseguir que els sacerdots s'abstinguessin d'entrar en debats polítics, i s'obligà al Foment de Pietat Catalana d'eliminar el qualificatiu “catalana” i s'imposà a aquesta institució també la publicació d'obres en llengua castellana.⁹ L'any 1930, amb la caiguda del règim dictatorial aquests decrets de les con-

⁷ Cf. BONET I BALTÀ, J. *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*, Montserrat 1984, p. 335-341: “El viatge del nunci F. Tedeschini per terres catalanes converteix la Visita Apostòlica en una denúncia contra la pastoral catalana (1928-1929)”. Sobre aquesta mateixa qüestió, vegeu l'abundosa documentació aportada i estudiada a cura de CORTS I BLAY, RAMON. “La visita apostòlica de 1928 del nunci F. Tedeschini a Barcelona. Un intent de repressió d'una pastoral en català”, *ASTar* 81 (2008), p. 197-407.

⁸ Vegeu BONET I BALTÀ, J. *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*, Montserrat 1984, p. 341-352: “Els cinc decrets de les Congregacions Romanes (1928)”; CORTS I BLAY, RAMON. “La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la *Qüestió catalana*”, *ASTar* 86 (2013), p. 313-732.

⁹ Cf. CORTS I BLAY, RAMON. “La visita apostòlica de 1928 del Nunci F. Tedeschini a Barcelona”, *ASTar* 81 (2008), p. 416-420 i 458.

gregacions romanes foren anul·lats. Poc abans, quan el govern de Primo de Rivera havia endurit llur actitud en contra de la pastoral efectuada en llengua catalana, els framenors caputxins de Catalunya hagueren de prendre algunes precaucions, especialment la de no introduir en els convents periòdics catalanistes, i evitar les converses polítiques dins i fora dels convents, tal com ho posà en relleu el ministre provincial en una carta adreçada a la cúria general de Roma.¹⁰

La darrera etapa del govern del directori militar fou molt dèbil ja que per mor de la crisi econòmica els industrials i els grups dominants deixaren de donar suport al dictador Primo de Rivera, aquest fet acabà provocant la seva dimissió. El rei Alfons XIII, el gener de l'any 1930, confià al general Dámaso Berenguer l'encàrrec de formar govern amb la missió de restablir el règim constitucional, però Berenguer dimití al cap d'un any i, a no trigar, es produí la convocatòria d'eleccions municipals, que precipitaren la caiguda de la monarquia car guanyaren els partits d'orientació republicana.

En efecte, el diumenge 12 d'abril de 1931 fou la data assenyalada per a celebrar les eleccions. La lluita entre monàrquics i republicans (formant bloc amb els socialistes i comunistes) era viscuda arreu d'Espanya molt intensament, de manera que en l'ambient social hi havia una “grandísima excitación de ánimos”, per dir-ho amb paraules del cronista de la comunitat caputxina de Saragossa situada en un barri plenament obrer. Aquest mateix cronista, després de la victòria dels republicans anotà en la crònica conventual que: “El grupo triunfante está loco de contento [...] Se espera que de un momento a otro llegue de Madrid la noticia de la abdicación del Rey y la proclamación de la República.”¹¹ Les eleccions

¹⁰ “Durante el presente trienio se ha actuado siempre en el sentido de reprimir toda manifestación partidista, ya prohibiendo que entraran en nuestras casas alguno de los periódicos más significados como *La Publicitat*; ya recomendando siempre que se ha presentado ocasión, en público y en privado, la mayor prudencia en estas cuestiones tan delicadas; ya, finalmente, subordinando nuestra conducta a las normas que ha dado la Santa Sede para el ministerio de la predicación en las diócesis de Cataluña”; carta de Maties de Sant Llorenç Savall a Melcior de Benissa, (Sarrià, 31 agost 1929); AGROMA, *Catalonia* (G 40), Sect. III, *De tentata transformatione Provinciae*, s.f.

¹¹ APCNAV, *Libro de crónica del convento de capuchinos de Zaragoza, comenzado el 10 de enero de 1928*, ff. 58-59. Els redactors de la revista *Razón y Fe*, membres de la Companyia de Jesús, es feren també ressò de la crisi de la monarquia i del canvi de rè-

del 12 d'abril de 1931 eren municipals, de caire administratiu, i no pas legislatiu, però la victòria dels partits republicans a les principals ciutats fou interpretada com un refús a la monarquia, i el rei Alfons XIII precipità el seu camí cap a l'exili i fou proclamada la Segona República.

A Catalunya, amb la proclamació de la República¹² el dia 14 d'abril de 1931, l'arquebisbe metropolità de la Tarraconense, cardenal Vidal i Barraquer, procurà que l'Església es mantingués en una actitud expectant i de prudència, tal com ho han posat en relleu els historiadors Miquel Batllori i Víctor M. Arbeloa en editar i estudiar la documentació de l'arxiu de Francesc d'Assís Vidal i Barraquer.¹³ En aquesta mateixa circumstància històrica, i pel que fa al bisbe de Barcelona, Manuel Irurita, trameté a la clerecia de la seva diòcesi una circular, datada el 16 d'abril, des d'on exhortava a la serenitat i a l'oració i, a l'ensem, manava als sacerdots del bisbat de no intervenir en els afers polítics. Dos dies després, el 18 d'abril, el cardenal Vidal i Barraquer i el bisbe Irurita visitaren personalment al president del Govern de Catalunya, Francesc Macià, tot convidant-lo a establir una relació cordial i d'entesa entre Església i Govern a benefici del poble de Catalunya. Mentrestant, l'arquebisbe de Toledo, Pedro Segura, havia enviat als bisbes hispans una circular de caràcter reservat (escrita amb un to força prudent) en la qual, mentre esperava les directrius de la Santa Seu, manifestava la conveniència de celebrar una conferència de metropolitans. El cardenal Vidal i Barraquer, per la seva banda, volgué aprofitar l'avinentesa de la consagració episcopal el dia 22 d'abril de 1931 al convent dels caputxins de Pompeia,

gim polític; vegeu *Razón y Fe* 94 (1931), p. 536-553: "La última crisis política en España [...] la grave crisis que ha atravesado España el pasado mes de febrero, crisis que entró en su fase aguda, cuando el Presidente del Consejo de Ministros, General Berenguer, presentó a S. M. el Rey la dimisión irrevocable de su cargo y que después de unos días de angustiosa incertidumbre, salió a aguas más tranquilas al constituirse el Gobierno presidido por el Almirante Aznar (18 de febrero)", i que ran de la victòria dels partits republicans en les eleccions municipals del dia 12 d'abril acabaria provocant l'abdicació del rei Alfons XIII.

¹² Sobre aquest fet, vegeu SOLDEVILA, F. *Història de la proclamació de la República a Catalunya*, Barcelona 1977, p.24-115.

¹³ Vegeu l'edició de documents preparada per BATLLORI, M. i ARBEOA, V. M. *Església i Estat durant la segona República espanyola (1931-1936)*, Vol. I, Montserrat 1971, p. 3-9; (citem així aquesta obra: *Arxiu Vidal i Barraquer*).

a Barcelona, de l'exprovincial dels caputxins, P. Maties de Sant Llorenç Savall (que havia estat nomenat bisbe titular de Colofon i vicari apostòlic de Bluefields, una missió que els caputxins catalans tenien establerta a la costa atlàntica de Nicaragua) per tenir, a Pompeia mateix, una reunió dels bisbes de la Província eclesiàstica tarraconense. En aquesta trobada dels bisbes de Catalunya s'acordà de trametre una carta de salutació al ministre de justícia, Fernando de los Ríos, i al president del govern provisional de la República, Niceto Alcalá Zamora. A més, els bisbes de Catalunya determinaren d'escriure al president Francesc Macià una carta de felicitació aquells prelats que encara no l'haguessin visitat o saludat personalment. En aquesta reunió celebrada al santuari barceloní de Pompeia, els bisbes de la Tarraconense també acordaren d'expressar al cardenal Segura els inconvenients de celebrar una immediata conferència de metropolitans, ja que això podria provocar recels i campanyes anticlericals a Espanya. Mentrestant, la Secretaria d'Estat del Vaticà, que havia tingut un particular interès pels afers de l'Església hispana, es mostrà molt atenta a l'evolució del nou règim polític i encomanà al nunci Federico Tedeschini que indiqués als bisbes la conveniència que tots els catòlics —sacerdots, religiosos i fidels—, de respectar les autoritats republicanes per tal de garantir la pau, la concòrdia, l'ordre i el bé comú.¹⁴ Fou el cardenal Pacelli (el futur papa Pius XII) qui trameté als arquebisbes metropolitans d'Espanya unes instruccions en les quals demanava als catòlics que, en ocasió de les Corts constituents, anessin ben units a favor del bé comú deixant de banda els partidismes i les idees personals.¹⁵

Malgrat l'acceptació eclesial del nou règim¹⁶ —que les au-

¹⁴ Cf. *Boletín Oficial Eclesiástico del Arzobispado de Pamplona*. 1 maig 1931, p. 173-174.

¹⁵ Vegeu BATLLORI, M. I ARBELOA, V. M. *Arxiu Vidal i Barraquer*, Vol. I, p. 27-28, carta del cardenal Pacelli al cardenal Vidal i Barraquer (Roma, 29 abril 1931): "Ma quello che importa specialmente é la preparazione alle elezioni per le Cortes Constituenti. I cattolici, astrando dalle loro personali tendenze politiche, nelle quali possono rimanere liberi, si uniscano seriamente ed efficacemente per ottenere che alle mentovate Cortes Constituenti siano eletti candidati i quali diano piena garanzia che difenderanno i diritti della Chiesa e dell'ordine sociale".

¹⁶ Cf. VÁZQUEZ, J. M. *El intento concordatario de la Segunda República*, Madrid 1999, p. 20-21: "Tras un exhaustivo análisis de los boletines episcopales de las diócesis españolas, se ha podido afirmar que todos los documentos emanados por los Ordinarios

toritats republicanes no acabaven de creure i que esguardaven com a oportunista i poc sincera—, la Segona República s'anà mostrant agressiva i molt anticlerical. Ben aviat, es produïren les primeres topades,¹⁷ tal com ho registrà el cardenal Tarancón (prelat gens sospitós de conservadorisme!) en el text de les seves memòries:

“Ni yo ni la mayoría de los curas que conocí recibimos con absoluta hostilidad a la República. La propia jerarquía había mostrado su acatamiento al poder constituido¹⁸ [...] La verdad es que la República fue claramente anti religiosa y que pronto entre los católicos comenzó a sentirse hacia ella una hostilidad que hizo que todos viéramos como bienvenido el Alzamiento.”¹⁹

La Segona República cedí a les pressions dels grups polítics anticlericals i promogué moltes iniciatives legislatives que directament lesionaven els drets de l'Església, especialment el polèmic article 24 de la Constitució aprovada el desembre de 1931; un article que, sense arribar a prohibir els Instituts religiosos, els impedia l'activitat educativa impartida des dels col·legis i escoles religioses i, també, limitava el culte catòlic.²⁰ Pocs mesos després,

españoles antes del 1 de mayo [1931], de modo unánime, aconsejaron y confiaron que el clero y fieles habrían de guardar a los Poderes Constituidos y a las autoridades locales el respeto que merecen, manteniendo con ellos la concordia conveniente para el fomento del orden y del bien común”, amb l'excepció de l'arquebisbe de Toledo, cardenal Segura, que en la seva pastoral havia elogiat el règim monàrquic. Com a conseqüència d'aquest elogi el cardenal Segura hagué de sortir d'Espanya el 13 de maig de 1931 i exiliar-se a Roma.

¹⁷ Cf. VÁZQUEZ, J. M. *Ibidem*, 1999, p. 22-27: “Los primeros motivos de fricción”.

¹⁸ Per exemple, el bisbe de Sigüenza, Eustaquio Nieto, en una carta pastoral escriví: “Acatando el primer Gobierno de la República, lo cual no quiere decir que vayamos abdicar de nuestras convicciones, de nuestras creencias y de la fe que nos transmitieron nuestros padres”; text citat per PECES RATA, F. G. Seréis mis testigos, Sigüenza 2007, p. 30-31.

¹⁹ Testimoniança recollida per MARTÍN DESCALZO, J. L. Tarancón, el cardenal del cambio, Barcelona 1982, p. 65.

²⁰ Segons l'erudit prevere barceloní Joan Tusquets, la Constitució republicana del desembre de 1931 nasqué molt marcada per les deliberacions de la Gran Lògia Maçònica efectuades, aquestes, poc temps abans; vegeu TUSQUETS, J. *Orígenes de la Revolución española*, Barcelona 1932, p. 118-120: “Del 23 al 25 de mayo de 1931 permaneció reunida en Madrid la Asamblea General de la Gran Logia. Fruto de sus deliberaciones fue una verdadera minuta de lo que debía ser la Constitución española. He aquí sus acuerdos [...] Separación de la Iglesia y del Estado, expulsión de las órdenes religiosas extranjeras, y sometidas las nacionales a la Ley de Asociaciones”.

el decret del 6 de juny de 1932 que ordenava de retirar el crucifix i qualsevol signe religiós de les escoles motivà moltes protestes, entre les quals cal destacar les del cèlebre pensador i rector de la Universitat de Salamanca, Miguel de Unamuno qui, davant del sectarisme del govern republicà manifestà que: “La presencia del Crucifijo en las escuelas no ofende a ningún sentimiento, mientras que el quitarlo ofende al sentimiento popular.”

Pocs dies després de la proclamació de la Segona República, el cardenal Segura convocà, secundant un mandat de la Santa Seu, per al dia 9 de maig de 1931, a Toledo i amb caràcter urgent, la conferència de metropolitans. En aquesta conferència els arquebisbes acordaren de trametre al president del govern provisional de la República una declaració col·lectiva dels bisbes, que fou redactada amb to moderat i positiu. L'endemà, 10 de maig, el cardenal Vidal i Barraquer s'entrevistà, a Madrid, amb Alcalà Zamora, i el dia següent, 11 de maig, els aldarulls anticlericals i els incendis de convents produïts a Madrid van coincidir amb la presència a la capital de Vidal i Barraquer. El cardenal de Tarragona, força preocupat per la situació, retornà de Madrid el mateix dia i l'endemà, 12 de maig, arribat ja a Catalunya, Vidal i Barraquer s'esforçà per convèncer el govern de la Generalitat que, a Catalunya, calia evitar que es produïssin fets de violència anticlerical com els que s'havien succeït a Madrid i en altres poblacions. Tanmateix, a Catalunya es produïren també atemptats contra esglésies, cases religioses i eclesiàstics poc temps després de la proclamació de la República.

Els fets revolucionaris dels dies 11 i 12 de maig de 1931, que comportaren l'incendi i devastació de convents a Madrid i a Andalusia, causaren una gran preocupació entre els membres de l'estament eclesiàstic ja que, només a la ciutat de Màlaga, hi foren cremades 27 esglésies i convents! Davant d'aquests fets que s'anaven produint a Espanya, la cúria general dels caputxins va témer que el govern de la República preparés un decret d'expulsió dels religiosos dels territoris hispans i, amb la perspectiva d'aquesta possibilitat, el ministre general dels caputxins, Melcior de Benissa, s'apressà a trametre una circular als ministres provincials d'Espanya, on es disposava que:

*“En la situación actual debe tenerse presente [...] prepararse prudentemente para afrontar las consecuencias de una eventual supresión por parte del Gobierno. Esta preparación consiste en buscar los medios de salvar en caso necesario la propiedad de las casas y de las cosas principales que ellas contienen, como bibliotecas, ornamentos sagrados, cuadros, etc. Esto deberá hacerse con prudencia y sin esperar a última hora.”*²¹

Situats en aquest ambient tan enrarit a causa dels primeres accions anticlericals durant la Segona República, el dia 25 de maig de 1931, els bisbes de Catalunya, amb la voluntat d'unificar llur acció pastoral, es reuniren a Sarrià, a la casa familiar del cardenal Vidal i Barraquer, on acordaren de no publicar més documents sobre les noves eleccions, ja que en aquelles difícils circumstàncies calia centrar els esforços per intensificar les obres d'ensenyament i de propaganda religiosa, i, sobretot, els bisbes de la Tarraconense aprovaren el projecte presentat pel cardenal-primat de Tarragona que consistia en el fet que el cardenal viatgés personalment a Roma per tal de donar notícia detallada al papa Pius XI de la situació política i religiosa que es vivia en els territoris hispans ja que, de manera progressiva, s'anava enverinant més i més la situació. En efecte, el dia 15 de juny de 1931, el ministre de governació, Miguel Maura decretà novament l'expulsió del cardenal Segura del territori espanyol que, procedent de Roma el cardenal toledà havia entrat secretament en territori espanyol. Cal assenyalar que el cardenal Segura el dia primer de maig de 1931, en el text d'una carta pastoral, enaltí la institució monàrquica i s'havia manifestat hostil envers la República. Davant d'aquesta nova expulsió, l'arquebisbe de Tarragona va escriure al president del govern provisional, Alcalá Zamora, una carta d'enèrgica protesta. Semblantment, el dia 17 de maig de 1931 Maura, sense consultar el president de la República, també expulsà d'Espanya el

²¹ AGROMA, circular de Melcior de Benissa als provincials caputxins d'Espanya (Roma, 21 maig 1931) f. 1. En aquests fets revolucionaris, produïts el maig de 1931, el P. Antoni M. de Barcelona, en les ratlles proemials que escriví a l'obra *Eroi di Cristo*, ja hi volgué situar l'inici de la persecució religiosa; vegeu BASILI DE RUBÍ, *Eroi di Cristo nella Spagna di Franco*, Roma 1940, p. 13-14: “La persecuzione religiosa cominciò l'undici maggio 1931, un mese dopo la proclamazione della Repubblica”.

bisbe de Vitòria, Mateo Múgica, per considerar-lo desafecte a la República. Tot i les protestes de la Nunciatura i de la Santa Seu, aquestes expulsions haurien de contribuir, paradoxalment, a potenciar les relacions entre Església i Estat, ja que el cardenal Vidal i Barraquer, amb una visió molt més política i de tarannà molt més conciliador que no pas la resta dels prelats espanyols sense la presència de Segura i Múgica, quedà automàticament com a cap de l'Església hispana i, així, es convertia en el principal interlocutor amb el Govern republicà.

Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, dins d'aquest context d'hostilitats i d'anticlericalisme, no volgué precipitar-se ni cercar solucions prematures als problemes de relacions institucionals entre l'Església i les autoritats de la Segona República,²² ja que intuïa que l'influx de l'Església en la vida social només seria efectiu si, eclesialment, es mantenien postures unànimes enfront del poder civil. Per aquesta raó impulsà les relacions interdiocesanes i mirà d'enfortir l'activitat dels grups d'Acció Catòlica.

Sota el guiatge de Vidal i Barraquer i del ministre d'Afers Exteriors, Leandro Pita, en el bienni centrista del govern de la CEDA, els anys 1933-1935 treballà per mirar d'assolir un *modus vivendi* que hauria d'haver culminat amb l'aprovació d'un nou Concordat amb la Santa Seu una volta reformada la Constitució espanyola,²³ i així poder abandonar el de 1851 que, d'altra banda, limitava força els projectes reformistes del papa Pius XI.

Tanmateix, en la darrera etapa del govern de la Segona República s'anava gestant a Espanya una de les persecucions *in odium Ecclesiae* més terribles de la història contemporània. En la majoria dels aldarulls i atemptats contra l'Església produïts durant la Segona República, l'autoritat civil i militar no actuà, i és ben emblemàtic el cas ocorregut a la ciutat de Màlaga els dies 11 i 12 de maig de 1931 (un mes després de la proclamació de la Segona República!) on el governador militar, el general Gómez Caminero

²² Sobre les distintes actituds dels catòlics envers la Segona República a Catalunya, vegeu GARCÍA JORDÁN, P. *Els catòlics catalans i la Segona República, 1931-1936*, Montserrat 1986, p. 44-45: "La Jerarquia i la majoria dels elements catòlics acceptaren el nou règim sense conflictes aparents"; vegeu també BADA, J. *Societat i Església a Catalunya*, Barcelona 2011, p. 150-156: "L'Església catalana a les portes de la II República".

²³ Cf. VÁZQUEZ, J. M. *El intento concordatario de la Segunda República*, Madrid 1999, p. 66-69: "Importante intervención de Vidal y Barraquer".

ordenà a la Guàrdia Civil que no donés protecció als bombers²⁴ quan foren incendiats, o saquejats, 41 edificis religiosos de la població. També a Catalunya, poc després de la proclamació de la República, es visqueren alguns fets d'anticlericalisme de caràcter violent. A Barcelona, per exemple, un grup d'exaltats intentà cremar la parròquia de Santa Maria de Sants; a l'arxidiòcesi de Tarragona hi ha el cas succeït a la població de Montblanc on els franciscans foren obligats a deixar el convent així com també les terciàries carmelites les obligaren a sortir de l'hospital municipal. A les poblacions de Constantí, Pla de Cabra i la Selva del Camp, les religioses que treballaven en tasques docents i assistencials van haver d'abandonar llurs col·legis. Al bisbat de Lleida foren abandonades algunes parròquies davant les amenaces de ser occis els sacerdots, ja que: "han recibido anónimos, con amenazas de muerte y fijación de horas para salir de la parroquia [...] Los pueblos de Masalcoreig, Granja de Escarpe, Alcarraz y Berbejal son los que en barbarie más se han distinguido. Los párrocos han tenido que marcharse requeridos por el pueblo y con gran peligro de su vida".²⁵ Aquesta hostilitat anticlerical anà *in crescendo* arreu d'Espanya i també a Catalunya on, ja durant el mes d'abril de 1931, pocs dies després de la proclamació de la República, a Badalona fou incendiada la capella d'un Centre Eucarístic; a Vilafranca del Penedès fou requisat el Col·legi de Sant Ramon de Penyafort i, semblantment, també van ser clausurats els col·legis gestionats per religioses a les poblacions d'Ontinyena, Aitona i Bell-lloc. A Rupit foren retirades les imatges de les fornícules dels carrers; a Santpedor fou parcialment cremada la capella de Sant Francesc;²⁶

²⁴ Per exemple el general Gómez Caminero escriví un telegrama el dia 11 de maig de 1931 adreçat al ministre de la Guerra, on li deia "Ha comenzado el incendio de iglesias. Mañana continuará..."; citat per NARBONA, F. *La quema de conventos*, Madrid 1954, p. 17. Vegeu, també, CLAVERO BARRANQUERO, A. *La represión religiosa 1936-1939*, Saragossa 2001, p. 36-37: "Cuando los bomberos protegidos por la Guardia Civil, sofocaban el incendio de la residencia de los Jesuitas, se personó el gobernador militar, general Gómez Caminero, quien dio órdenes a la Benemérita de retirada. Sin su auxilio, coartados por la multitud, los bomberos fueron incapaces de cortar el fuego. La misma autoridad ordenó a la parejas que custodiaban el Palacio Episcopal que se retiraran, y éste resulto ser el segundo objetivo de los incendiarios".

²⁵ ASVAT, *Nunziatura di Madrid* 925, ff. 471-544; CÁRCEL ORTÍ, V. *Documentos del Pontificado de Pío XI*, doc. 4, *Desmanes antirreligiosos*, p. 360-361.

²⁶ ASVAT, *Nunziatura di Madrid* 967, ff. 8-74: "Obispado de de Vich. Rupit, con ocasión de una gira comunista, se mandan retirar varias imágenes de santos que desde

a Lleida els frares franciscans, amenaçats amb armes, foren obligats a abandonar el convent: “Lérida. Elementos extremistas, pistola en mano, en el convento de Franciscanos y después de arrojar a sus moradores, pretenden apropiarse del edificio. Los guardias de asalto los desalojan y vuelven los Padres, que continúan amenazados”,²⁷ segons recull el text d’un informe tramès a la Nunciatura de Madrid.

Però això era només el començament. L’anticlericalisme de la Segona República s’anà radicalitzant a partir de la victòria del Front Popular el febrer de 1936 i, amb tots els episodis suara esmentats, es consolidà un fort clima de persecució religiosa que acabà esclatant el juliol de 1936. Davant d’aquest creixent anticlericalisme, el caputxí Antoni M. de Barcelona, amb gran lucidesa, quan analitzà les causes de la Guerra Civil, situà el detonant de l’esclat de la revolta i de la persecució religiosa en el progressiu augment de l’anticlericalisme promogut pel govern fortament laïcista de la Segona República espanyola:

*“La guerra civil estaba latente hacía mucho tiempo: estaba en los espíritus y en los sentimientos, a pesar de tanto vocear el desarme moral. Los gobiernos del primer bienio de la República laica no hicieron otra cosa que herir groseramente los sentimientos católicos de la inmensa mayoría de los españoles. Abierta o solapadamente se encendió la persecución religiosa, y España se dividió en seguida en dos facciones irreconciliables.”*²⁸

Durant el temps de la Segona República i en els anys previs a la guerra, els caputxins catalans, a semblança de la resta de l’esta-

largos años se veneraban en hornacinas callejeras. Sampedor, ha sido parcialmente incendiada la capilla de San Francisco de Asís”; CÁRCCEL ORTÍ, V. *Documentos del Pontificado de Pío XI*, doc. 5, *Desmanes antirreligiosos*, p. 408-409.

²⁷ ASVAT, *Nunziatura di Madrid* 967, ff. 8-74; CÁRCCEL ORTÍ, V. *Documentos del Pontificado de Pío XI*, doc. 5, *Desmanes antirreligiosos*, p. 389-390. L’any 1940 el P. Antoni M. de Barcelona en proemi del llibre titulat *Eroi di Cristo* escriví que, des del maig de 1931 al juliol de 1936, uns mesos abans de començar pròpiament la guerra, ja havien estat incendiats uns set-cents edificis religiosos; vegeu DE RUBÍ, BASILI. *Eroi di Cristo nella Spagna di Franco*, Roma 1940, p.13-15: “Quando scoppiò la guerra civile, cinque anni dopo la proclamazione, le sinistre avevano al proprio attivo l’incendio e la distruzione di più di 700 chiese e conventi”.

²⁸ DE BARCELONA, ANTONI M. *La tragedia de España*, ff. 5-6.

ment eclesial, van haver d'afrontar el repte de l'anticlericalisme.²⁹ Les actituds hostils del govern laïcista republicà havien fet pensar als membres de l'Església en la possibilitat d'una nova supressió de la vida religiosa, com la de l'any 1835, amb l'expulsió dels eclesiàstics i la nacionalització dels seus béns.³⁰ De fet, es tractava, però, d'alguna cosa més que hostilitat i “anticlericalisme”,³¹ car en el cos de les lleis que promulgava el govern republicà hi havia un fort component antireligiós que brollava directament de la ideologia atea de molts dirigents del govern de la Segona República. En efecte, el dia 2 d'abril de 1936 el P. Carmelo de Iturgoyen, definidor general dels caputxins amb residència a Roma manifestà al ministre provincial de Navarra, P. Ladislao de Yábar, la seva gran preocupació pel futur d'Espanya:

*“No sé en qué va a parar eso. Yo me temo que, si las derechas no van a las elecciones municipales y éstas tienen lugar, irán a ellas separados Gobierno y socialistas y comunistas y éstos tengan un gran triunfo y repitan la lección que han aprendido ya, y pidan el poder o simplemente lo asalten [...] Deme alguna buena noticia; dígame por lo menos que en Navarra todas las fuerzas de la derecha están unidas y dispuestas a imponerse el día de la catástrofe.”*³²

²⁹ Ho tractem en la nostra recent monografia publicada per la Facultat de Teologia de Catalunya; vegeu SERRA DE MANRESA, V. *Els frares caputxins de Catalunya: de la Segona República a la postguerra* (Col·lecció Sant Pacià, 106), Barcelona 2014.

³⁰ Vegeu, a guisa d'exemple, les instruccions que donà el ministre provincial dels caputxins navarresos als superiors dels convents, conservades a L'APCNAV, *Asuntos Provinciales* (Pamplona, 14 de maig 1931): “Cuando llegue el momento de la exclaustración y yo le avise, envíelos a sus casas o a las casas de amigos designados de antemano, dé les el dinero necesario para el viaje y recuérdelos lo siguiente: el buen ejemplo que hay que dar en los pueblos. Que deben llevar el hábito o *dulleta* pero en modo alguno han de vestir de seglar sin permiso del Provincial”; cf. ECHEVERRÍA, J. A. “Los Capuchinos de Navarra-Cantabria-Aragón en los años treinta”, *Scriptorium Victorienense* 55 (2008), p. 447-448.

³¹ També s'ha posat de manifest que en el desenvolupament dels fets revolucionaris de la Setmana Tràgica, viscuts a Catalunya el juliol de 1909, hi havia alguna cosa més que anticlericalisme, atesa la forta fúria antireligiosa de molts dels avalotats; vegeu CORTS BLAY, RAMON. “Anticlericalisme i Setmana Tràgica. Algunes reflexions”, *ASTar* 82 (2009), p. 545-576; SERRA DE MANRESA, V. “L'Església de Catalunya durant la Setmana Tràgica. Incidència de la revolució del juliol de 1909 en la vida eclesial”, *ASTar* 82 (2009), p. 141-226.

³² Citat per ECHEVERRÍA, J. A. “Los capuchinos de Navarra-Cantabria-Aragón en

L'hostilitat envers l'Església anava *in crescendo* i esclatà amb aquella revolució i persecució religiosa que es produí simultàniament i en paral·lel a la reacció del sollevament dels militars. S'ha de reblar que la violència *in odium Ecclesiae* que es desencadenà el juliol de 1936 no fou ni reprimida ni impedida per les autoritats republicanes.³³ Ho assenyalà molt bé el Dr. Lluís Carreras en un estudi sobre els fets, on escriví que els responsables del Govern de la República:

“Ante los Bancos montó a menudo la guardia, para defender los Templos no lo consintió jamás. Fue una revolución antirreligiosa, antes y por encima de ser una revolución social y política.”³⁴ La persecució, les tortures (físiques i psicològiques) infligides als eclesiàstics i als militants catòlics detinguts volien suscitar l'apostasia de les víctimes: “Estigma de la teofobia ha de considerarse también el furioso afán de buscar la apostasía de las víctimas y el redoblamiento de torturas para lograrlo.”³⁵

En aquest clima de persecució sistemàtica, l'estiu de 1936 alguns religiosos optaren per dormir vestits, per si eren detinguts durant la nit. En els escorcolls i detencions nocturns efectuats als domicilis, els milicians no donaven temps ni per vestir-se o per calçar-se als detinguts.³⁶ Els eclesiàstics i els militants catòlics més significats solien ser agafats amb nocturnitat i molt rarament recuperaven la llibertat,³⁷

los años treinta”, *Scriptorium Victoriense* 55 (2008), p. 158-159.

³³ Quan esclatà la revolta el caputxí Marc de Castellví cercà, el dia 24 de juliol de 1936, l'ajut de personatges influents en la política catalana, però no volgueren comprometre's a favor dels caputxins. Vegeu a L'APCC, *Tragedia de la familia Canyes y fuga de los Padres Marcos y Marceliano*, f. 6: “A altas horas de la noche me dirigí, a pie, hasta la casa de Ribas Soberano, amigo nuestro, médico de los frailes [...] hombre de influencia en la Izquierda Republicana, diputado al parlamento catalán y amiguísimo del Presidente de la Generalidad, con el fin de que interpusiera su influencia entre las autoridades de izquierdas. Me respondió con evasivas y comprendí que no quería hacer nada”.

³⁴ CARRERAS, L. *Grandeza cristiana de España*, Toulouse 1938, 116-117.

³⁵ CARRERAS, L. *Ibidem*, 147-148.

³⁶ Per exemple, el P. XIMENIS, JAUME: “El temps que vaig estar a Olot, fins el 12 de setembre [1936], després de la mort de Mn. Farré, vaig dormir sempre vestit. En el meu íntim havia acceptat la mort, però no que se'm emportessin sense vestir”; APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 15.

³⁷ Per exemple, el cas excepcional del caputxí Jacint de Barcelona, que fou detingut

ja que eren occits sense dilació pels escamots revolucionaris.

A Barcelona els revolucionaris aconseguiren prendre les armes de les casernes de Pedralbes i de Sant Andreu.³⁸ Amb la revolució al carrer, els militars no pogueren controlar-la i hagueren de rendir-se sense condicions a la Guàrdia d'Assalt i a la Guàrdia Civil i, tal com escriví un religiós marista, testimoni dels fets ocorreguts a Barcelona:

*“Cuando los Hermanos vieron pasar por la calle a los soldados escoltados por guardias civiles, en medio de una chusma alborotada que los llenaba de improperios y de malos tratos, sintieron que sus ilusorias esperanzas perdían toda consistencia [...] Cuando el General Goded, apresado y llevado ante Companys es obligado a dar cuenta de su rendición ante los micrófonos, el Movimiento Nacional queda vencido en toda Cataluña.”*³⁹

La decisió del general Antonio Escobar, responsable de la Guàrdia Civil a Barcelona, de col·laborar amb Frederic Escofet, comissari d'ordre públic de la Generalitat, per tal de respectar l'ordenament legal republicà i de no afegir-se al pronunciament militar (i tot oposant la força de la Guàrdia Civil a la de l'Exèrcit) fou decisiva per fer fracassar l'aixecament dels militars a Barcelona. Alguns experts en la temàtica han assenyalat, tal com al·ludia més amunt, que a Espanya hi hagué simultàniament una segona guerra en paral·lel, és a dir una revolta perfectament organitzada a l'interior de la Guerra Civil.⁴⁰ En efecte, el juliol de 1936 es

per la FAI el dia 21 d'agost de 1936, però sorprenentment aconseguí la llibertat el dia 23.

³⁸ Cf. CLARA, J. “El 19 de juliol a Catalunya”, dins *Guerra Civil a Catalunya. Testimonis i vivències*, Barcelona 2007, p. 42-43: “Elements civils hostilitzaren la caserna de Sant Andreu, encara en poder dels [militars] rebels, on s'emmagatzemaven uns 30.000 fusells. La massa obrera assaltà el parc d'artilleria i es féu amb l'armament. Quan Escofet hi envià personal de la Guàrdia Civil per evitar el pillatge, ja era massa tard. Això mateix succeí a la caserna de Pedralbes, ocupada per les organitzacions sindicals”.

³⁹ APMARIST, *Guerra Civil*, doc. C-01, f. 6.

⁴⁰ Ho posà en relleu el P. DE BARCELONA, ANTONI M. en el proemi al llibre *Eroi di Cristo*: “La guerra civile approfittò dell'occasione per porre in pratica brutalmente il programma rivoluzionario della III Internazionale, il cui postulato base era la distruzione del cattolicesimo in Spagna”; dins DE RUBÍ, BASILI. *Eroi di Cristo nella Spagna di Franco*, Roma 1940, p. 13.

produí una revolució “ordenada i disciplinada” (en paraules del P. Antoni M. de Barcelona)⁴¹ que comportà una violenta i sistemàtica persecució religiosa.⁴²

La barreja de les forces d'ordre públic amb grups d'obrers armats era el reflex del nou estat de coses que, a través d'aquella revolució, avançava sense aturador. Un religiós, testimoni dels fets ocorreguts a Barcelona escriví en les seves memòries que:

*“Mientras los policías y los mozos de escuadra se dedicaban a rendir el último reducto de los cuarteles, los bajos fondos de la ciudad empezaron a agitarse y a llevar a la práctica su auténtica revolución, aprendida y ensayada durante medio siglo, seguros de contar con el beneplácito y la impunidad de un gobierno que les había armado y escogido como aliados. La rapidez y la perfección con que fue llevada a cabo su obra de destrucción indica bien a las claras que, aunque parecían obrar a impulsos de una pasión ciega, eran fieles ejecutores de un programa minuciosamente elaborado.”*⁴³

Els anarquistes i sindicalistes, aprofitant la confusió del moment, i mentre s'anaven rendint els militars amotinats, van començar a calar foc a les esglésies i convents i a perseguir a mort els eclesiàstics. L'episodi de resistència al convent dels carmelites de la Diagonal fou una excusa propagandística per a proclamar que l'Església era enemiga del poble en els mitjans de comunicació de l'època.

Cal assenyalar, però, que l'anticlericalisme espanyol tenia unes arrels molt antigues i profundes, i que s'havia anant radicalitzant durant la Segona República, quan l'Església es resistí a acceptar la no confessionalitat de l'Estat. A més, l'Església (i això ho dic com a autocrítica) d'alguna manera, s'havia fet mereixedora de l'*odium*

⁴¹ Cf. MELIANI, G. : (DE BARCELONA, ANTONI M.), *Barcellona sotto l'incubo del terrore rosso*, Milà 1938, p. 35-41: “Ordine rivoluzionario e anarchia disciplinata”, p. 96-100: “Non guerra, ma rivoluzione”. Vegeu, també, a guisa de complement, l'opuscle titulat: *Carácter antirreligioso y persecutorio de la Revolución de 1936 a 1939*, Barcelona 1944, p. 25: “La hecatombe producida en personas y cosas por la revolución comunista fué *premeditada*. Poco antes de la revuelta habían llegado de Rusia 79 agitadores especializados”.

⁴² Cf. DE BARCELONA, ANTONI M. *La tragedia della Spagna*, Gènova 1937, p. 48-61: “L'ira contro la Religione”; p. 62-70: “La caccia ai preti e la distruzione delle Chiese”.

⁴³ APMARIST, *Guerra Civil*, doc. C-01, ff. 6-7.

Ecclesiae dels revolucionaris, ja que malgrat les importants iniciatives eclesials d'acció social existents a favor de l'estament obrer i camperol, massa sovint, alguns dels membres més influents i destacats de l'estament eclesiàstic se situaren al costat dels poderosos i predicaren la resignació als més desfavorits sense oferir-los solucions de caràcter operatiu, o pràctic, derivades de la doctrina social de l'Església.

Una volta acabada la guerra, i a propòsit de l'abast d'aquesta persecució religiosa, el P. Josep de Besalú la qualificà de "gran tribulació en el seu aspecte més violent i catastròfic",⁴⁴ ja que quan esclatà la revolta amb la creació dels Tribunals Populars⁴⁵ s'havia intentat donar una aparença legal als nombrosos crims quotidians efectuats *in odium Ecclesiae*.

Alguns episodis de la Guerra Civil van ser autèntiques matances com ara l'afusellament massiu de 72 capellans i religiosos al cementiri de Lleida⁴⁶ el dia 15 d'agost de 1936. Si d'una banda es fa molt difícil de saber la causa d'aquests assassinats *in odium Ecclesiae*, d'altra banda és una tasca força fàcil per als historiadors esbrinar quines foren les motivacions que esperonaren els qui foren occits martirialment a donar la vida. Alguns investigadors i periodistes que no són gens sospitosos de clericalisme, com ara Javier Ortega, s'han volgut referir sense cap mena de maquillatge als aspectes més durs i cruentos d'aquesta persecució religiosa que es visqué a Espanya:

"La mayoría de los sacerdotes y religiosos mártires murieron fusilados y, en algunos casos, sus cuerpos fueron quemados.

⁴⁴ APCC, *Circulars*, llig-A-III-26, *Exhortació que dirigeix als Religiosos* (Barcelona, 4 juny 1939), f. 1.

⁴⁵ El monjo de Montserrat Romuald M. Díaz descriví llur acció durant la revolta: "Els tribunals mal anomenats *populars* que es van formar per a jutjar molts ciutadans, sobretot durant els primers mesos de la guerra civil de 1936-1939, formen un dels capítols més ignominiosos d'aquella contesa entre germans. Aquella institució, amb aires de dictar justícia, no tenia res de tribunal, ni menys de popular. Alguns d'aquells judicis, amb els seus interrogants i les respostes dels qui eren portats davant d'ells, ens fan pensar, sovint, per les seves semblances, en els judicis de les primeres persecucions de l'Església"; DÍAZ CARBONELL, R. *Francesc de P. Castelló i Aleu, servent de Déu fins a la mort*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, p. 53.

⁴⁶ Sembla que entre els occits cal comptar-hi també el caputxí Tarsici de Miralcamp, detingut a Lleida, a l'estació del tren, l'agost de 1936. Alguns historiadors parlen 74 víctimes i situen la matança el dia 20 d'agost.

Padecieron un sufrimiento lento, con una mezcla de venganza y escarmiento, tales como la castración. Entre las religiosas, la práctica más habitual era obligarlas a abandonar los conventos, vestir las de seglar y destinarlas a la asistencia social o a la servidumbre. La persecución del clero se produjo, en muchos casos, por el mero hecho de ser curas. El poso anticlerical venía de atrás.”⁴⁷

Mentre es produïen aquestes atrocitats, el reverend Lluís Carreras, des de l'exili, maldà per analitzar amb profunditat les causes de la persecució religiosa. El Dr. Carreras també es referí en els seus escrits a l'existència d'una *segona revolució*:

“La persecución religiosa en España ha sido, pues, un fin en sí mismo, un guerra contra la Iglesia, distinta y al margen de la guerra civil y de cualquier otra contienda política y social, una acometida preparada, dirigida y ejecutada con odio anti divino y furor iconoclasta, y que sólo esperaba la ocasión propicia para realizar sus ideales y planes de exterminio.”⁴⁸

Amb termes força semblants, el religiós marista Nicrostat, poc després d'esclatar la revolta, escrivia des de Barcelona al seu superior general que: *“Religioso que cae en manos de los revolucionarios es religioso muerto. Son como los sin Dios de Rusia y tienen jurado no dejar ni una iglesia ni un sacerdote; en Cataluña lo van consiguiendo.”⁴⁹* Sorprenentment, en aquest clima de terror i de revolució alguns intel·lectuals i polítics estrangers manifestaren llur entusiasme davant la destrucció i devastació de les esglésies. Aquest fou el cas de Benjamin Péret que en un escrit adreçat a André Breton li explicava que:

⁴⁷ ORTEGA, J. *Así en la tierra como en el cielo*, Saragossa 2006, p. 38-39.

⁴⁸ CARRERAS, L. *Grandeza cristiana de España. Notas sobre la persecución religiosa*, Toulouse 1938, p. 65-66.

⁴⁹ APMARIST, *Guerra Civil*, doc. A-02, carta del germà Nicrostat al superior general (Barcelona, 12 agost 1936). En aquesta mateixa carta hi afegí: “Los de la F.A.I. que tienen unos diez mil hombres armados, resueltos e impetuosos dominan a todos los otros grupos y tienen aterrorizada toda la ciudad. Quieren aprovechar esta ocasión para destruir hasta sus cimientos la Iglesia el ejército y el capitalismo y no para[rá]n hasta conseguirlo”.

“Si vieras Barcelona estos días sembrada de barricadas, decorada con iglesias incendiadas de las cuales sólo las cuatro paredes quedan el pie, te sentirías como lleno de alegría [...] Llegando a este pueblo [Puigcerdá] uno oye un ruido espantoso, se trata de una iglesia que los obreros, no contentos con haberla incendiado, echan abajo con un rabia y un entusiasmo que da gusto de ver. No vi otra cosa en Cataluña que iglesias quemadas y despojadas de sus campanas a lo largo del enorme rodeo que me vi obligado a dar para ir de Puigcerdá a Barcelona y que me pareció un paseo maravilloso.”⁵⁰

A propòsit d'aquestes impressions, Pere Joan Sureda escriví que Benjamin Péret i André Breton, junt amb altres estrangers, contemplaren “extasiats la destrucció de Catalunya, amb la seguretat que als seus països la policia reprimeix qualsevol intent de trencar la convivència entre els ciutadans. Aquí gaudeixen de les esglésies cremades i derruïdes. Trista imatge la d'estrangers progressistes, entusiastes del vandalisme que tants catalans patien.”⁵¹

L'incendi de les esglésies i convents fou simultani i coincidí amb la persecució i extermini dels eclesiàstics⁵² duta a terme pels escamots d'anarcosindicalistes que actuaven en patrulles. Aquests escamots acataren fidelment les consignes donades pels mentors de la revolució i “*es van dedicar a fer feines urgents, com execucions sumàries, encaminades a anihilar enemics potencials, i a l'eliminació de tot vestigi religiós, en les persones i en les coses eclesiàstiques,*”⁵³ tal com ha escrit el reverend Ferran Blasi, que ha volgut reblar que “*als qui manaven i tenien influència en tota la zona republicana els anava prou bé que els anarquistes, que passaven per incontrolats, protagonitzessin bona part de les violències, i a la curta i a la*

⁵⁰ Carta de Benjamin Péret a André Breton (Barcelona, 11 agost 1936); citada per SUREDA, P. J. “De la memòria històrica. Turistes”, dins *Radar Social*, núm. 379 (2012), p. 10-11.

⁵¹ SUREDA, P. J. “De la memòria històrica. Turistes”, dins *Radar Social*, núm. 379 (2012), p. 11.

⁵² Cf. GASSIOT MAGRET, J. *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, p. 59-60: “La irrupción contra los templos fue súbita, casi simultánea en todas las regiones, y coincidió con la matanza de los sacerdotes. Los templos ardieron porque eran casas de Dios”.

⁵³ BLASI BIRBE, F. *Perspectives i llambregades*, Barcelona 2013, p. 17-18.

llarga s'enduguessin quasi en exclusiva la mala fama.”⁵⁴ De guisa semblant el canonge tortosí Manuel García Sancho es preguntava, la revolució: “Fou obra d'incontrolats? Tants, n'hi havia? Pertot arreu? Durant tant de temps? [...] Tot havia estat preparat per un laïcisme agressiu i per una propaganda que fonamentés l'odi”.⁵⁵

En efecte, la documentació registra que algunes de les atrocitats més greus que es cometeren *in odium Ecclesiae* foren incitades i atiades per les milicianes. El P. Antoni M. de Barcelona recollí, a tall d'exemple, aquest cas:

*“En el pueblo de La Campana el salvajismo duró del 13 de julio al 2 agosto [...] Una mujer llamada Concepción Velarde Caraballo, apodada la Caraballa, que se distinguía por su ferocidad azuzando a los machos para que cometieran toda suerte de iniquidades, ordenó que era necesario quemar vivos a los prisioneros y ella misma se encargó de adquirir la bencina.”*⁵⁶

De la provocació, o participació, de les dones en aquesta violència tan cruel i despietada que fou infligida a les víctimes de la persecució religiosa n'oferí alguns exemples José M. Zavala en la descripció i anàlisi que aportà sobre les atrocitats comeses durant la guerra. A voltes s'hi afegiren encara vexacions i burles, autèntiques salvatjades com aquelles que foren aplicades a un rector i el seu vicari que, tot recreant els revolucionaris l'ambient festiu d'una cursa de braus, una vegada assassinats els dos sacerdots,

⁵⁴ *Ibidem*, p. 18-19.

⁵⁵ GARCÍA SANCHO, M. *Sacerdots diocesans fidels fins al martiri. Diòcesi de Tortosa 1936-1939*, Sant Carles de la Ràpita 1997, 21-22. Vegeu també l'opuscle titulat: *Carácter antirreligioso y persecutorio de la Revolución de 1936 a 1939*, Barcelona 1944, p. 25: “Para la eliminación de personas destacadas que se consideraban enemigas de la revolución se habían formado previamente las *Listas negras* [...] Se les cazó como perros, se les persiguió a través de los montes; fueron buscados con afán en todo escondrijo, se les mató sin juicio las más de las veces, sobre la marcha, sin más razón que su carácter sacerdotal”.

⁵⁶ DE BARCELONA, ANTONI M. *La tragedia de España*, ff. 25-27. Vegeu, a guisa de complement, *Carácter antirreligioso y persecutorio de la Revolución de 1936 a 1939*, Barcelona 1944, p. 25-26: “A muchos se les ha amputado los miembros o se les han mutilado espantosamente antes de matarlos; se les han vaciado los ojos, cortado la lengua, abierto en canal, quemados o enterrados vivos, matados a hachazos. La crueldad máxima se ha ejercido con los ministros de Dios”.

foren arrossegats per la plaça del poble, talment com si es tractés del final d'un correbou.⁵⁷

La darrera etapa de la Guerra Civil espanyola serví com a banc de proves del què hauria de ser la imminent Segona Guerra Mundial, ja que a través dels bombardeigs efectuats en contra de la població civil fou possible d'experimentar les reaccions d'indignació, terror i desmoralització de la població en ser atacada l'*Aviazione Legionaria Italiana* que operava des de l'illa de Mallorca (convertida en una mena de portaavions natural) i que atacà Barcelona, essent la primera ciutat de la rereguarda bombardejada de manera sistemàtica durant tres dies seguits. Les bombes foren llençades en llocs públics i cèntrics, amb un resultat de nombroses víctimes, especialment persones grans, dones i criatures, ja que bona part dels homes lluitava al front.

L'aixecament militar en contra del govern d'esquerres que havia guanyat les eleccions del 16 de febrer de 1936 fou coordinat, inicialment, pel general Mola. L'aixecament començà als territoris de les colònies espanyoles nord-africanes. El dia 17 de juliol de 1936, des de Melilla, els militars revoltats en poques hores dominaren la totalitat del Protectorat espanyol. L'endemà, 18 de juliol, el general Franco, des de les illes Canàries, s'afegia al cop militar dirigit pel general Mola i es traslladà al Marroc. Aquest sollevament es produí ran de l'assassinat del polític conservador José Calvo Sotelo. Poc després, el general Franco assumiria tot sol el comandament dels militars revoltats ja que el general Sanjurjo havia mort en un accident d'aviació el dia 20 de juliol.

Des de les eleccions del febrer de 1936 a Espanya es temia una insurrecció de l'exèrcit; tanmateix, el Govern de la Segona República no feia res per aturar el complot militar, i preferiren que esclatés l'aixecament, ja que, una volta sollevats els militars des del Govern de la República hauria intentat dominar la situació amb un cop de força i amb la detenció dels capitosts implicats. La rebel·lió del juliol de 1936, però, no tenia res a veure amb aquells pronunciaments de l'estil dels generals Primo de Rivera o San-

⁵⁷ Cf. MELIANI, G. [: DE BARCELONA, ANTONI M.], *Barcellona sotto l'incubo del terrore rosso*, Milà 1938, p. 120-121: "In un altro paese assassinarono il Rettore ed il Vicario facendoli comparire come tori nel circo sulla piazza. Quando furono morti subirono l'*arrastro* (trascinamento) come si usa nelle *corridas* dei tori".

jurjo. El president del Govern de la República no va saber quina opció prendre davant dels revoltats mentre que diversos grups armats van preparar pel seu compte l'ofensiva contra les tropes. Els militars s'havien adonat que no els seria pas tan senzill de fer-se amos de la situació com en altres pronunciaments anteriors i decidiren demanar l'ajut a Itàlia i a Alemanya. S'ha escrit que els generals de l'Exèrcit espanyol que se sollevaren ho feren en contra de la creixent anarquia fruit del desgovern del Front Popular, més que no pas en contra de la Segona República.⁵⁸ Amb tot, quan esclatà a Espanya la insurrecció militar, en bona part dels territoris europeus es vivia un ambient marcat per l'ideari imperialista propi de la ideologia feixista.

El feixisme augmentà encara més després de les victòries dels militars italians en els territoris de les colònies africanes. Àdhuc el papa Ratti, Pius XI, arribà a considerar aquelles victòries militars a les colònies com el preludi d'una veritable pau (!?) europea i mundial.

En aquest context europeu, la Guerra Civil espanyola fou una mena de preludi de la Segona Guerra Mundial, ja que mentre Mussolini des d'Itàlia i Hitler des d'Alemanya donaven un ampli suport militar a la causa franquista, el govern francès de Leo Blum el dia 1 d'agost de 1936 proposà a les potències europees de signar un acord de no intervenció en el conflicte espanyol. D'altra banda, la Rússia comunista es posà a favor de la República, i en aquest context la guerra d'Espanya s'allargà moltíssim. Un nombre força destacat d'intel·lectuals catòlics desitjà el triomf de les tropes del general Franco per tal de posar fi al caos i al desgovern que es vivia a l'Espanya republicana i aconseguir acabar, d'una vegada, amb la persecució religiosa que afligia els catòlics espanyols. En aquest sentit, el febrer de 1938, des de París, l'escriptor Octavi Saltor, terciari vinculat als caputxins, va escriure al ministre provincial, P. Josep de Besalú fent-li saber que:

⁵⁸ Vegeu GARCÍA FERNÁNDEZ-CORDERO, M. "¿Cómo surgió la idea de *Cruzada* durante la Guerra Civil española?", *Vida Sobrenatural* 81 (2001), p. 516-517: "Los militares alzados en armas en contra el Gobierno del Frente Popular (no contra la República) no tuvieron otros móviles que el restablecer el orden público y la seguridad ciudadana frente al caos de los primeros meses de gobierno del Frente Popular implantado a raíz de las elecciones del 16 de febrero de 1936".

“Els aconteixements [sic] militars, interiors i internacionals ens són talment favorables, que jo crec que els esdeveniments nostres poden precipitar-se encara. Sense això, la victòria de Franco està assegurada abans de tombar l'estiu. Però tot dependrà sempre de la perfecció amb què es combinin aquests tres factors: operacions de guerra, actitud internacional i divisió interior roja.”⁵⁹

El ministre provincial dels caputxins se sentia indignat per la manipulació que les autoritats republicanes presentaren a l'estranger dels fets de la guerra, especialment a propòsit del silenci sobre la persecució religiosa. Per aquest motiu Josep de Besalú s'havia proposat d'estar màximament ben informat del desenvolupament dels fets bèl·lics:

“M'ha entrat un afany de col·leccionar tot el que va sortint d'interessant sobre els orígens i principis de la revolució espanyola, car em té indignat el veure com es desfigura la veritat, i precisament des del camp catòlic. Jo m'explico l'apassionament i la desviació dels bascs, que no han viscut com nosaltres els catalans la revolució marxista [...] Però el que m'indigna és la ceguesa d'altres elements del camp catòlic que es dediquen a una propaganda confusionista capaç de desorientar a grans sectors d'opinió mundial [...] Però voler desvirtuar la raó que justifica l'alçament del poble contra el desgovern i l'assassinat erigits en sistema, i pretendre que l'Església no té dret a queixar-se dels tractes rebuts a la zona subjecte als elements de l'esmentat Fronte, no m'hi puc resignar. Per això aquest afany de documentar-me. El Cardenal Gomà m'ha promès una pastoral que diuen que va publicar el Bisbe Pla i Deniel⁶⁰ justificant l'alçament d'un poble en armes contra els governants injustos i opressors.”⁶¹

⁵⁹ APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta d'Octavi Saltor a Josep de Besalú (París, 26 febrer 1938).

⁶⁰ Segurament es refereix a la pastoral titulada *Las dos ciudades*; vegeu GASSIOT MAGRET, J. *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, p. 78-79: “El actual arzobispo de Toledo, Excelentísimo doctor don Enrique Pla y Deniel, siendo obispo de Salamanca, en su Pastoral *Las dos ciudades*, decía: La lucha actual reviste, sí, la forma externa de una guerra civil, pero en realidad es una cruzada. Fue una sublevación, pero no para perturbar, sino para restablecer el orden”.

⁶¹ APCC, *Guerra Civil*, llig. II-A-17, carta de Josep de Besalú a Octavi Saltor (Marsella, 12 gener 1937).

Els principals ideòlegs del concepte de *crusada* i del nacionalcatolicisme desenvolupat a Espanya durant el període franquista⁶² foren el bisbe Pla i Deniel i el canonge magistral de la seu salmantina, Dr. Castro Albarrán.⁶³ La ciutat de Salamanca, tal com ja han escrit alguns historiadors, esdevingué en aquella circumstància una mena de camp d'experimentació on s'assajaren els mecanismes de repressió que, a poc a poc, s'anaren implantant en les capitals dominades per les tropes del general Franco.⁶⁴ Allí començà la campanya de descrèdit de la República,⁶⁵ en efecte, a Salamanca els teòlegs dominics,⁶⁶ sobretot el P. Ignacio Méndez Reigada i el P. Luis G. Getino cercaren raons teològiques per tal de justificar un aixecament militar que consideraren talment una *croada*.⁶⁷ El canonge Aniceto de Castro Albarrán assumí un paper molt destacat en aquest procés ideològic que exposà en l'obra *Derecho a la rebeldía*.⁶⁸ Aquesta legitimació teològica de la Guerra

⁶² A propòsit del període franquista, vegeu la síntesi coordinada per CARR, R. *La época de Franco (1939-1975)*. Vol. I: *Política, Ejército, Iglesia, Economía y Administración*, dins *Historia de España Menéndez Pidal*, Vol. XLI, Madrid 1996.

⁶³ DE CASTRO ALBARRÁN, A. *Guerra Santa. El sentido católico del Movimiento Nacional Español*, Valladolid 1938; Id. *Derecho al alzamiento*, Salamanca 1941.

⁶⁴ Cf. ROBLEDO, R. (ed), *Esta salvaje pesadilla. Salamanca en la guerra civil española*, Barcelona 2007, Introd., XX-XXI: "Salamanca fue el laboratorio del franquismo antes de que Franco llegara a la ciudad, laboratorio experimental donde se ensayaron los mecanismos de exacción económica que paulatinamente se irían poniendo en marcha en otras capitales. Y lo fue también por el papel desempeñado por la Universidad en la legitimación de la violencia del nuevo Estado y en la depuración del personal universitario [...] La depuración no pretendía únicamente castigar a los desafectos y reprimir a los tibios sino también reconocer a los adictos; la purga tenía un carácter político".

⁶⁵ Cf. ROBLEDO, R. "La Iglesia salmantina: rebeldía, cruzada y propaganda. El Centro de Información Católica Internacional", dins *Esta salvaje pesadilla. Salamanca en la guerra española*, Barcelona 2007, p. 82-83: "El proceso de deslegitimización de la Segunda República, que empezó el canónigo José Artero un año antes del 14 de abril, había encontrado el entusiasmo constante de la Iglesia salmantina a lo largo de la República con las puntas estacionales de las campañas electorales y movilización contra el laicismo republicano a fines de 1931".

⁶⁶ ROBLEDO, R. *Ibidem*, p. 86: "La guerra permitió mudar el discurso retórico violento en violencia física y la apelación a la Escuela de Salamanca con su discurso de la guerra justa y santa, ofreció la mejor cobertura teológica posible".

⁶⁷ Cf. GARCÍA FERNÁNDEZ-CORDERO, M. "¿Cómo surgió la idea de *Cruzada* durante la Guerra Civil española?", *Vida Sobrenatural* 81 (2001), p. 126-155.

⁶⁸ ROBLEDO, R. "¿Dios se ha hecho generalísimo nuestro! Dichos y hechos de Castro Albarrán, magistral de Salamanca (1896-1981)", dins *Esta salvaje pesadilla. Salamanca en la guerra civil española*, Barcelona 2007, p. 331: "El derecho a la rebeldía es paso obligado de los historiadores para demostrar la vertiente más hostil de la Iglesia

Civil també fou defensada pel cardenal Gomà.⁶⁹ Àdhuc, aquesta “reacció de l’esperit tradicional”, fou compartida per intel·lectuals de renom com ara el cèlebre rector de la Universitat de Salamanca, Miguel de Unamuno, que, molt desencisat pel desgovern de la Segona República, s’adherí als militars sollevats per tal de garantir la defensa de ‘nuestra civilización cristiana de Occidente, constructora de Europa’.”⁷⁰ Tanmateix, alguns eclesiàstics que simpatitzaren amb el govern de la República, principalment membres del clergat basc, es mostraren molt crítics amb els primers brots del nacionalcatolicisme:

*“En la zona de Franco las iglesias están abiertas; se celebran procesiones a diario; el santoral y las fiestas religiosas ocupan toda una página de los periódicos; la comunión se administra a miles de personas. Pero todas estas manifestaciones externas de un culto ¿constituyen la religión? ¿Puede, sin cometerse un sacrilegio, celebrarse la misa en templos que cobijan ametralladoras entre sus campanas? [...] Profundicen en los hechos sin dejarse deslumbrar por lo superficial.”*⁷¹

En alguns ambients de la Santa Seu, una volta esclatada la Guerra Civil espanyola, es formà una opinió molt negativa del règim dictatorial del general Franco, car en cercles molt influents del catolicisme europeu existia una pèssima impressió sobre aquest cabdill militar.⁷² Aquesta mala fama a l’estranger de l’Espanya franquista s’intentà modificar a través de la famosa carta

espanyola contra la República”.

⁶⁹ Cf. SEGURA, F. *La Iglesia y el Alzamiento Nacional*, Barcelona 1961, p. 20-22: “Este mismo carácter de cruzada habrá de reconocerse en nuestra contienda y con mayor razón, si se mira la actitud antirreligiosa de los adversarios. Todos ellos sabían bien que luchaban contra Dios y su Iglesia [...] Sin equívocos ni reticencias, sin ambigüedades ni rodeos, sus escritos [del cardenal Gomá] constituyen, sin duda alguna, la justificación teológica y moral más profunda de la Cruzada española que hubiera podido desearse. Son un monumento de sabiduría política cristiana, y a ellos habrá de acudir quien quiera formarse un concepto cabal de las dimensiones espirituales de nuestro conflicto”.

⁷⁰ Citat per GARCÍA FERNÁNDEZ-CORDERO, M. “¿Cómo surgió la idea de Cruzada durante la Guerra Civil española?”, *Vida Sobrenatural* 81 (2001), p. 134-135.

⁷¹ Cf. *El catolicismo en la España leal y en la zona facciosa*, Madrid 1937, p. 69-70.

⁷² Cf. TUSELL, J. I G. GARCÍA QUEIPO DE LLANO. *El catolicismo mundial y la guerra de España*, Madrid 1993.

col·lectiva de l'episcopat espanyol, que Franco havia demanat al cardenal Gomà per *“contrarrestar con toda la autoridad moral de la jerarquía la propaganda internacional adversa al Movimiento, y en especial la repugnancia de muchos católicos extranjeros al carácter de cruzada que tanto los generales como los obispos estaban dando a la guerra”*⁷³ tal com ha escrit Hilari Ragner. A propòsit de la redacció d'aquesta carta col·lectiva de l'episcopat espanyol, signada per tots els bisbes que romanien en territori espanyol, el religiós dominic de l'escola salmantina P. Maximiliano García Fernández-Cordero volgué remarcar que:

*“El 10 de mayo de 1937 el cardenal Gomá es llamado por Franco para tener una entrevista en Salamanca, donde estaba el Cuartel General, porque Franco se lamentaba de la injusta campaña en el extranjero contra el bando nacional, y le rogó que la Jerarquía española hiciera algo para disipar dudas y aclarar el horizonte. Entonces el cardenal Gomá le habla a Franco del proyecto del Documento colectivo del Episcopado español que estaba preparando, y Franco lo acogió con entusiasmo, rogando al cardenal que lo llevara a efecto. Entonces el cardenal Gomá envió un guión del proyectado Documento al Vaticano, y los obispos españoles dieron su aprobación para su redacción definitiva, pues conocían el esquema del mismo Documento. Incluso algunos obispos querían que el documento presentado en borrador fuera más contundente, pero el cardenal Gomá impuso un tono moderado al mismo. Después envió las galeradas del Documento al cardenal Pacelli, Secretario de Estado del Vaticano, y le dio seguridades de que el Documento no se publicaría si no era firmado por todos los obispos residentes en España [...] El cardenal Segura, como no residía en España, no quiso firmarla, pues estaba dolido porque el Vaticano le había cesado como Metropolitano de Toledo y no le había restituido a su Sede. Tampoco lo firmaron el cardenal Vidal y Barraquer y el obispo de Vitoria, forzado al exilio, Mateo Mújica.”*⁷⁴

⁷³ RAGNER, H. *La pólvora y el incienso*, Barcelona 2001, p. 155.

⁷⁴ Cf. GARCÍA FERNÁNDEZ-CORDERO, M. “¿Cómo surgió la idea de Cruzada durante la Guerra Civil española?”, *Vida Sobrenatural* 81 (2001), p. 143-145.

Amb la victòria de les tropes franquistes acabà, certament, la persecució religiosa, però començà una forta i desmesurada repressió que comportà moltes execucions sumàries. A més, existiren restriccions a l'hora d'efectuar viatges i la població va haver de passar per moltes penúries per la manca de queviures que van ser racionats.⁷⁵ La situació que hagué de viure Catalunya en la postguerra s'agreuà encara més amb la fortíssima repressió a la cultura i als signes d'identitat catalana. A l'inici ningú no preveia que la repressió fos tan contundent i extremada.⁷⁶ De fet, ja en la darrera etapa de la guerra els principals responsables dels excessos revolucionaris fugiren a l'estranger i els vencedors moguts per l'afany de trobar culpables accentuaren la repressió amb càstigs exemplars. Sobretot, més enllà de l'esperit de revenja de les autoritats franquistes, hi hagué una ferma i decidida voluntat d'aterir els vençuts i de fer avortar qualsevol actitud de resistència o d'oposició.

La deplorable situació de desgovern que es visqué a l'Espanya republicana havia motivat que els caputxins catalans (coincidint amb l'opinió de bona part dels catòlics de Catalunya i, àdhuc, encara que resignadament també amb la del cardenal Vidal i Barraquer),⁷⁷ esguardessin amb actitud entusiasta i esperançada el

⁷⁵ APCC, *Crónica del Convento de P. Capuchinos de Arenys de Mar*, f. 16: "Per a que la predicació pugui fer-se sense necessitat de treure el passe o salconduit indispensable en el temps que som, he tret passe per temps indefinit a favor del P. Eugeni, P. Hilari, Fr. Marçal i meu per a totes les províncies catalanes. És de notar que la tarja de racionament l'he tret com si fossin 16 frares per tal d'assegurar la minestra, que va molt escassa en el temps que som", escrivia el P. Ezequiel de Mataró el febrer de 1939.

⁷⁶ Així ho pensava el P. Basili de Rubí, des de Roma, tot escrivint al P. Marc de Castellví que es trobava a Washington, ja de camí de retorn a Catalunya: "Us deia en la meua anterior que pel moment hi havia poca repressió del catalanisme; amb tot, quan hi sereu ja ho veureu car ens arriben notícies ben contradictòries"; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Basili de Rubí a Marc de Castellví (Roma, 3 juliol 1939).

⁷⁷ Vegeu la carta de F. A. Vidal i Barraquer a E. Pacelli (Certosa di Farneta, 23 abril 1937): "Un gobierno nombrado por Franco, conservando éste su función de director y moderador, de carácter transitorio y pacificador, formado por elementos militares y civiles ponderados, enérgico y prudente, sin dejarse llevar por extremismos peligrosos, parecería el más indicado y quizás el que suscitaría menos recelos"; Id., (Certosa di Farneta, 27 juliol 1937): "Es cosa muy comprensible que todos los obispos y el clero sientan simpatías profundas por el Gobierno de Burgos (prescindiendo de su origen), porque combate el comunismo ateo"; carta editada per CÀRCEL ORTÍ, V. "El obispo Irurita y la persecución religiosa", *ASTar* 86 (2013), p. 828-829: "El cardenal Vidal deseó el futuro de España gobernado por Franco".

triomf de les tropes del general Franco, ja que en aquella circumstància no foren massa conscients de l'abast, de la contundència i de la durada de la repressió cultural i política que s'hauria de produir a casa nostra. En la documentació de la Santa Seu⁷⁸ consta la intervenció del papa Pius XI i la del cardenal Pacelli per acabar la guerra el més aviat possible, però el general Franco no ho volgué acceptar, tal com ho ha escrit recentment Vicente Cárcel Ortí:

*“Pío XI intentó acabar cuanto antes la guerra, pero Franco se opuso. Así lo desearon dos obispos mal vistos por los nacionales, como eran el cardenal Vidal y Barraquer y el de Vitoria, Mateo Mújica que dijo a Pacelli: siempre sin cesar he rezado por el triunfo del general Franco [...] En esto tuvo una actitud semejante al arzobispo de Tarragona que dijo: deseo vivamente que triunfe Franco.”*⁷⁹

Alguns religiosos ben aviat ja perceberen que en la mentalitat del nou règim hi havia una forta hostilitat en contra dels catalans i una gran aversió a la cultura catalana. Una de les primeres mesures repressives del nou règim polític consistí en la detenció, empresonament i, en nombrosos casos, execució dels catalans que s'havien significat políticament durant la Segona República. Es calcula que uns quaranta mil catalans van ser sotmesos a consells de guerra per motius polítics entre els anys 1939 i 1945. En la postguerra tota dissidència era sancionada i qualsevol persona que fos esguardada com a perillosa al règim franquista, tant per les seves idees com pel seu passat, era capturada i castigada amb la presó o execució. Un elevat nombre de presoners fou obligat a realitzar treballs forçats en les tasques de reconstrucció d'infraestructures malmeses per la guerra o a treballar com a mà d'obra gratuïta per a empresaris addictes al nou règim dictatorial.

El religiós caputxí P. Eugeni de la Bisbal de Falset durant el seu sojorn amb els caputxins de la Província de Navarra el juny de

⁷⁸ ASVAT, A. E. S., *Espanya* pos. 896, fasc. 299, ff. 557-560, carta del cardenal Vidal i Barraquer al cardenal Pacelli (22 febrer 1937); text editat per Mons. Vicente Cárcel (vegeu la nota següent).

⁷⁹ CÁRCEL ORTÍ, V. El cardenal Pacelli ante el comienzo de la guerra de España en 1936”, *Revue d'histoire ecclésiastique* 108 (2013), p. 954-991.

1937 escriví, reservadament, al ministre provincial dels caputxins catalans per tal d'informar-lo sobre la repugnància en contra de Catalunya que es respirava a l'Espanya de Franco:

*“Hi ha, en tota la zona blanca, un anticatalanisme tan exacerbant que V. R. no pot ni sospitar. És senzillament fastigosíssim. Per altra banda, en aquesta qüestió no es pot dialogar tan sols. Amb això veurà que ni somiar de parlar de justificacions de tal o tal punt o gestió. I no vull dir de la nostra Orde, no, de tot el que soni a Catalunya. Li dic, així, molt clar, perquè no tingui jo després remordiments de no haver lograt res a favor de la nostra Província. Em fa l'efecte que ara, per ací, és inútil de parlar-ne [...] La meua gestió a favor de la Província [de caputxins de Catalunya] no tindrà cap eficàcia pel que afecta al futur, ni a res.”*⁸⁰

Amb aquest ambient d'hostilitat envers Catalunya, i atès el valent capteniment del cardenal Vidal i Barraquer, demostrat al llarg de la dictadura de Primo de Rivera, que no es doblegà a les exigències dels militars, preocupava a les autoritats franquistes que en la postguerra necessitaven el concurs de l'Església per al seu projecte polític. Tot i les pressions efectuades a la Santa Seu, el papa Pius XII no consentí que el cardenal Vidal i Barraquer renunciés a la Seu de Tarragona que, des de l'exili, la regí fins a la mort a través dels seu vicaris generals Salvador Rial i Francesc Vives. El cardenal Vidal i Barraquer acabà els seus dies exiliat a Suïssa. Morí esgotat al “Foyer de Santa Elisabeth” de Friburg el dia 13 de setembre de 1943, les despulles, amortallades, foren traslladades a la cartoixa de Vallsainte, on el cardenal hi havia sojornat llargament. L'any 1978 l'arquebisbe de Tarragona Josep Pont i Gol decidí atendre les disposicions testamentàries del cardenal Vidal i Barraquer que havia demanat de ser sebollit a la catedral de Tarragona i tramità a Catalunya el retorn les despulles *del cardenal de la pau*, per dir-ho amb paraules de Mn. Muntanyola.⁸¹

⁸⁰ APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta d'Eugeni de la Bisbal a Josep de Besalú (San Sebastián, 6 juliol 1937).

⁸¹ Cf. MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer cardenal de la pau*, Barcelona 1970, p. 771: “El cardenal havia manifestat el desig d'ésser enterrat a la seva enyorada

En aquella circumstància l'Església de la Tarraconense —que havia iniciat una nova etapa en la represa del període democràtic—, volia presentar a Francesc d'Assís Vidal i Barraquer com al millor paradigma d'una pastoral pròpia, feta de conviccions de fe i de catalanitat, de sentit polític, d'obediència a Roma i també de govern i de mentalitat jurídica que li donaren la fermesa necessària per encarar-se a les pretensions i ingerències dels militars i polítics, o si es vol, per dir-ho ara amb paraules del patrici Ramon Sugranyes de Franch, bon amic del cardenal, "*Vidal i Barraquer va ésser un home de silenci. Parlava poc, però actuava molt*",⁸² i ho feia amb decisió i valentia.

seu metropolitana, si bé preveient les dificultats circumstancials, entenia que tal volta caldria esperar: Si el meu cadàver no pogués ésser traslladat de moment a Tarragona constata en el seu testament—, demano al P. General dels Cartoixans Prior de la casa de Farneta, que em permeti de rebre sepultura sota el paviment de l'Església de la Cartoixa, mentre arribi el dia en què els meus marmessors i els meus hereus puguin complir allò que més amunt he disposat”.

⁸² *Ibidem*, pròleg, 11.

**El primer franquisme
i l'Església de Tarragona**

JOAN MARIA THOMÀS ANDREU
Investigador ICREA Acadèmia i professor de la URV

Voldria en primer lloc agrair als organitzadors d'aquest cicle i especialment a mossèn Manuel M. Fuentes la seva invitació per participar-hi. També voldria agrair-li a mossèn Fuentes la presentació que ha fet de la meva tasca com historiador, a través de la qual es pot copsar que un dels meus camps d'estudi és el Règim franquista... si bé que no estudiant els temes més freqüents a casa nostra (és a dir, la repressió que exercí sobre els vençuts; o l'oposició antifranquista), sinó des de la perspectiva interna. Aquest camp m'ha interessat sempre, precisament per tractar de corregir certa "anomalía" historiogràfica —en concret l'existència d'un major nombre d'estudis sobre la repressió franquista, i sobre l'oposició antifranquista, que no sobre el propi poder del Règim. Per això m'he dedicat a investigar per tal d'arribar a conèixer com funcionava internament el poder, així com les discrepàncies internes dins del conjunt —divers— que el conformava.

Consegüentment també he dedicat anys a l'estudi de les crisis interiors del poder franquista, que en tingué, ja fos la de 1937 amb la dita "Unificación"; la de maig de 1941; la dita "de Begoña"; o altres posteriors, com la de 1943, amb la renúncia dels procuradores en Cortes monàrquics joanistes i la carta dels tinents generals demanant l'entronització de Don Joan de Borbó; o l'extraordinària operació de maquillatge polític i d'ocultament del seu component feixista que el Règim emprengué el 1945 quan els seus aliats perderen la guerra i es trobà en gran evidència davant dels vencedors.

Dins d'aquests estudis sobre el poder m'he centrat en la trajectòria i història el partit únic Falange Española Tradicionalista y de las JONS —després, a partir dels 50s més conegut com Movimiento Nacional— sobretot a nivell estatal, però també a nivell uniprovincial. I en concret, per al cas de Tarragona, estudiant la Jefatura Provincial de Falange. Alhora, de manera biogràfica, he tractat la figura política del més important falangista català de l'època, un *viejaguardia* —és a dir, falangista des d'abans de la guerra— sens dubte el més conegut en el seu temps al conjunt de l'Estat espanyol. Em refereixo al reusenc José María Fontana Tarrats —cosí germà del que després seria ministre *opusdeïsta* Enrique Fontana Codina. Ministre de Comerç entre 1969 i 1973, ja en l'etapa final del Règim.

José María Fontana va ésser el primer Jefe Provincial de FET y de las JONS de Tarragona i exercí com a tal entre 1938 i 1943. Després “ascendí” a governador i cap provincial de Granada i posteriorment, i fins al 1954, seria cap del Sindicato Nacional Textil. En aquests anys va ser també procurador en Cortes y Consejero nacional del Movimiento. Tot un jerarca.

Si va ser molt conegut en aquells anys no només a Tarragona sino arreu de Catalunya i, molt menys, a la resta de l'Estat, va ser per la seva tasca de publicista —de grafòman l'ha qualificat algú—, especialment per la publicació, entre molts altres llibres, del titulat “Los catalanes en la Guerra de España” el 1951.

Un petit *bestseller* de l'època, que provocà algunes polèmiques públiques i d'altres que foren tapades per la censura o fins i tot altres que només he pogut donar a conèixer a través de l'accés a la seva correspondència privada.

El llibre venia a ser la resposta d'un català del Règim a la lenta represa del catalanisme que, de la mà en part de sectors de l'Església, venia manifestant-se des de 1947 a Catalunya, enmig d'un clima d'inici d'un molt relatiu afebliment dels aspectes més marcadament repressius envers aquesta qüestió que havien caracteritzat els primers anys del Franquisme. Afebliment que venia propiciat també per la voluntat/necessitat del Règim després de la derrota nazi-feixista de 1945, de maquillar els seus aspectes més repressius i feixistes i de mostrar-se més (molt tèbiamment) tolerant.

El fet que la represa estigués relacionada amb alguns sectors de l'Església vingué facilitat pel tomb que Franco havia fet cap a governs nodrits de membres de l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas des del mateix 1945, amb ministres com Martín Artajo a Exteriors, president d'Acció Catòlica i deixeble d'Herrera Oria.

Considerant que no sóc un historiador especialista en la història de l'Església catalana, ni tampoc de la tarragonina, la meua intervenció no s'hi centrarà monogràficament. Donaré unes pinzellades generals sobre el Règim i l'Església en els primers temps del Règim a la demarcació, des d'un punt de vista que crec que pot resultar novetós com és ara la visió que les autoritats tenien de les actituds polítiques dels eclesiàstics de les dues diòcesis tarrago-

nines —Tarragona i Tortosa—. També tractaré de la qüestió, central, per aquelles mateixes autoritats, del retorn o no del cardenal Francesc Vidal i Barraquer a la seva seu arquebisbal.

La demarcació de Tarragona va ser ocupada pels “nacionals”, entre cometes, en dues fases. La primera, a partir de l’ofensiva de març-abril de 1938, que va comportar la conquesta de tota la franja occidental de Lleida i la sudoccidental de Tarragona, fins al riu Ebre —que des d’aleshores faria de línia de front entre les dues Espanyes enfrontades— incloent des de Riba-roja fins a Sant Carles de la Ràpita. Aquesta primera entrada al Principat fou aprofitada per les autoritats de la capital de l’Espanya “Nacional”, Burgos, per a derogar l’Estatut de Catalunya de 1932. Restablerta així la divisió provincial, per a les dues parts de les províncies ocupades es designaren governadors civil i caps de Falange. Per a la de Tarragona es designà a Fontana, fins aleshores *jefe de los Servicios de Cataluña* de la Jefatura Provincial de Guipúscoa i fundador, junt amb un altre català, Xavier de Salas, del setmanari “Destino”, l’òrgan dels falangistes catalans de la “Zona Nacional”.

Tanmateix el dia de Sant Jaume, és a dir, tres mesos després d’aquesta primera conquesta de terres catalanes, l’exèrcit republicà atacà la zona central nordoriental de la província de Tarragona, passant l’Ebre i ocupant nou pobles. Després de cinc mesos de combats en la batalla més sagnant de la guerra, la de l’Ebre, pels vols del Nadal de 1938 començà la segona definitiva ofensiva sobre Catalunya, que ja no trobà una autèntica resistència militar i culminà el 10 de febrer amb l’arribada a la frontera francesa. El 13 de gener els franquistes ocuparen Tortosa, i el 15 Reus i Tarragona.

El nou Règim que arribava estava representat en primer lloc per les tropes i els seus comandaments, i després per les autoritats civils, que ja venien designades de Burgos. A Tarragona aquestes últimes s’establiren immediatament. A Barcelona, en canvi, hi hagué un règim transitori i especial d’ocupació militar, que durà uns mesos, dirigit per un general, Álvarez Arenas. Entre les noves autoritats tarragonines hi havia la de Falange, el partit únic. Segons els seus Estatuts, fets el 1937 després de crear-se, la funció de FET y de las JONS era la típica dels partits feixistes, la de fer d’intermediària entre l’Estat i la societat. En les seves

pròpies paraules, “*FET y de las JONS es la disciplina por la que el pueblo, unido y en orden, asciende al Estado y el Estado infunde al pueblo las virtudes de Servicio, Hermandad y Jerarquía.*”¹ Alhora era l’instrument polític del Règim, el que havia d’enquadrar la població, reunificar-la, ideologitzar-la...

Però això no vol dir que tinguessin el Poder amb majúscules, el qual residia en el govern, i, en última instància, en Franco. És a dir, que de manera diferent a allò que ocorria a Alemanya i a Itàlia, on el Führer o el Duce eren els caps d’un partit feixista que havia arribat al poder i l’exercia destacant la ideologia del partit i fent que aquell partit penetres arreu de l’Administració, des de l’escola a la diplomàcia, o pactava la subordinació de l’exèrcit, aquí en realitat el partit era una part de l’Estat que compartia parcel·les de poder amb altres sectors, fossin l’exèrcit, els carlins, els alfonsins, els excedistes, o fins i tot en certa manera amb l’Església.

La qual cosa no exclouia tensions internes, gens menyspreables, en concret en qüestions relacionades amb el monopoli de l’enquadrament i socialització de les joventuts i de les dones, que creà tensions entre les pretensions totalitàries de la Sección Femenina que no volia tolerar l’existència d’una Acció Catòlica femenina, o juvenil, entre d’altres, com veurem tot seguit. Per contra, els acords interns entre tots els components del Bloc Franquista eren molt grans i, en el cas d’allò referit a l’Església, passaven pel retorn a la confessionalitat de l’Estat, la restauració de l’escola catòlica, la catolització de tot l’ensenyament públic, el retorn dels béns dels jesuïtes, la restauració del pressupost de culte i clergat, entre moltes altres. I l’acord amb el Vaticà de 1941 en seria demostració ben palpable.

Respecte de Catalunya, el tracte a donar-li quan fos conquerida, els falangistes tenien els seus propis plans, que anaven més enllà dels genèrics del Règim. Si aquest pretenia conquerir el territori, implantar el Nou ordre, aplicar la repressió i anorrear tot tipus de catalanismes, els falangistes volien a més a més portar a terme una acció proactiva, mirant de guanyar-se l’adhesió activa de la major part de la gent, mitjançant la ràpida millora de les condicions de vida d’una població en molts casos famolenca; amb l’arribada de la pau i l’ordre; amb la restauració del culte catòlic;

¹ “Estatutos de FET y de las JONS”: “Boletín del Movimiento de Falange Española Tradicionalista y de las JONS” número 2, 15 d’agost de 1937.

i amb una repressió selectiva; i, respecte del català, buscaven el seu anorreament absolut de la seva vida oficial però mostrant una major tolerància amb els aspectes literaris i folklòrics, considerats com una part de la *riqueza y diversidad de las regiones españolas*. Per això prepararen fulls de propaganda escrits en castellà i català per repartir a Barcelona, repartiment que va acabar sent prohibit per les autoritats militars d'ocupació.

En entrar a Tarragona, el 15 de gener de 1939, després d'una resistència quasi testimonial al pont sobre el Francolí que provocà algunes baixes a les tropes franquistes, el “nacionals” es trobaren una ciutat buida, la població complint les ordres de les autoritats republicanes, l'havia en bona part evacuada, dispersat-se pels masos i pobles de l'entorn. Dies abans ja l'havien abandonada els més identificats amb el règim republicà i també hem de tenir en compte que tots els homes entre 18 i 45 anys havien estat mobilitzats, encara que una part s'havien amagat. Tanmateix, tot d'una bona part de la població retornà, després d'haver-se produït alguns saquejos de magatzems de queviures republicans.

I ja a les 11 d'aquell mateix dia, es celebrà una *misa de campaña* al Balcó de la Mediterrània, seguida d'una desfilada dels batallons de la Cinquena Divisió de Navarra comandada pel general Solchaga. Alhora, s'havia organitzat un repartiment de queviures per part de l'“Auxilio Social” falangista. Pensem que era una Tarragona bruta, mig abandonada, i molt malmesa després de rebre 3.800 bombes d'aviació, amb 74 edificis totalment destruïts i 522 tocats. Els bombardejos havien a més a més produït 230 víctimes mortals i més de 350 ferits.

Començava la implantació del Nuevo Estado, com en deien. I una repressió que comportà la celebració en el primer any de postguerra de 5.321 consells de guerra, amb el subsegüent afusellament de 700 persones² i la imposició de moltes penes de presó. També començà una depuració dels cossos de funcionaris i de les corporacions, que, en el cas dels mestres, suposà que el 22 per cent de tots ells fossin sancionats, amb sancions que anaven des de separació del servei fins a suspensió de feina i sou i trasllat fora de la província.³

² PIQUÉ I PADRÓ, JORDI. “L'entrada de les tropes franquistes a Tarragona”, *El Temps*, 1002, 2004.

³ MORENTE VALERO, FRANCISCO. *La Escuela y el Estado Nuevo. La depuración*

Tanmateix, una part significativa de la població tarragonina veié l'ocupació i, dos mesos després, el final definitiu de la guerra, amb alleujament. S'esperava que acabarien per sempre les terribles privacions sofertes, i per suposat els bombardejos. Específicament, la població catòlica, majoritària, rebia amb joia el restabliment del culte públic i el retorn de l'Església. Era una població que havia assistit amb horror a una repressió republicana desfermada, sobretot els primers mesos de la contesa, que havia afectat especialment, encara que no només, als clergues i als seglars catòlics. Una població que havia viscut quasi tres anys sense culte públic i amb les esglésies destruïdes, tancades o reutilitzades com magatzems, etc.

Considero que no hem de menystenir, per tant, com sovint es fa, la importància que per a una part notable de la població tarragonina, catòlica, tingué la restauració del culte públic a les ciutats i pobles de la demarcació a l'hora d'aconseguir el Règim no ja una submissió passiva —com es diu— sinó una adhesió activa entre almenys una part d'aquesta població. És un tema més a estudiar i del qual encara en sabem poc.

Però la meva hipòtesi és la de que el Règim comptà amb moltes adhesions al seus inicis a Tarragona, i també després, encara que molt més passiva. I si l'entusiasme inicial es perdé ràpidament —cosa que en bona part ocorregué— va ésser per la seva incapacitat de resoldre els problemes de proveïments, pel tipus de repressió que desfermà i per la corrupció que aviat palesà. Repressió a la qual no fou aliena la participació d'una part de la població mitjançant denúncies. Recordem el cas, segurament el més conegut, del Dr. Battestini. Una repressió que fins i tot provocà enfrontaments entre autoritats, com les que enfrontaren Falange i l'Auditoria Militar

Tornant a l'Església, la població catòlica tarragonina estava molt traumatitzada per la repressió anticlerical que havia viscut. Si per al conjunt de Catalunya Solé Sabaté i Villarroya han calculat que s'assassinà a 2.039 religiosos⁴ —d'entre els més de 8.000

del magistero nacional (1936-1943), Valladolid, Àmbito, 1997, p. 405-409.

⁴ SOLÉ SABATÉ, JOSEP M. I VILLARROYA, JOAN. *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1989, vol. I, p. 179.

assassinats en total—, a les dues diòcesis tarragonines els correspongueren ni més ni menys que la mort del 61,2% del clergat (a Tortosa, 316 religiosos d'un total de 512) i a la de Tarragona el 32,4 per cent (136 religiosos d'un total de 404), inclosos el bisbe auxiliar Mons. Borràs. Tinguem en compte que a tota Espanya havien estat assassinats un total de 6.832 religiosos, entre els quals es trobaven 13 bisbes, 4.184 sacerdots, 2.365 religiosos i 283 religioses.

A més a més, a Catalunya més de 200 esglésies havien estat completament destruïdes i la resta devastades, amb les excepcions de les catedrals de Barcelona, Tarragona i Girona i els monestirs de Pedralbes i de Montserrat, protegits per la Generalitat. Generalitat que havia aconseguit salvar molts preveres sobretot per la via d'enviar-los a l'estranger. També una part havien romàs a les presons si bé una part havia estat alliberada amb el temps per obra del ministre de Justícia i catòlic basc Manuel de Irujo, que també havia creat un Comisariado de Cultos que, tanmateix, no havia aconseguit restaurar el culte públic, encara que sí un altre de privat. Però res d'això havia apaivagat l'impacte de la repressió anticlerical i la manca de culte públic per a la població catòlica tarragonina.

Ara, però, retornava, i de la mà del Règim. I, com ens explica Jordi Figuerola, per al cas de la diòcesi de Barcelona,

“Amb una religiositat triomfalista: missions populars, exercicis espirituals, consagracions d'Espanya al Sagrat Cor de Jesús, peregrinacions a Santiago i a El Pilar. Posem-ne algun exemple: A Barcelona el 23 de febrero es van celebrar a la catedral els funerals per la mort del papa Pius XI amb la presencia del nunci Cicogniani i de totes les autoritats. Tres dies després, el 26, el nunci tornava a ser present en els funerals “por los Caídos en la Santa Cruzada Nacional y por los mártires de la Tradición”, oficiats per dos canonges i pel canceller secretari del bisbat, on es van fer tota mena de referencies explícites a la “cruzada” contra el comunismo encapçalada per Franco. El 5 de març es va celebrar una funció religioso-cívico-patrió-

tica d'homenatge al Sant Crist de Lepanto que va consistir en el lliurament de la imatge del Crist per part de l'exèrcit a l'alcalde de la ciutat i aquest al capítol de la catedral. En els parlaments tot va girar a l'entorn de la comunió entre la causa de Déu, l'amor a espanya i la guerra que havia alliberat Barcelona de "la horda marxista". I durant la primera Setmana Santa després de la contesa, malgrat que la pobresa material i l'estat de les parròquies en minvès la brillantor litúrgica, no s'estava el butlletí episcopal de recomanar als capellans que "desplieguen su celo reconocido en la preparación y celebración de Primeras Comuniones, que tan propicia ocasión proporcionan a los Encargados de Iglesias para despertar conciencias dormidas y avivar el fervor eucarístico en el alma del pueblo fiel.

Un dels actes religiosos primerencs que tingué gran repercussió fou la primera missió infantil a Barcelona, celebrada l'abril de 1939, amb la presencia d'uns quinze mil nens i nenes, segons la premsa de l'època que no s'estava d'afirmar que "Barcelona es la primera ciudad de España cuyas autoridades han organizado actos de tanta eficacia lo cual constituye un ejemplo y una prueba más de su completa adhesión al Movimiento salvador". Els nens aviat serien adoctrinats i el mateix any 1939 es va publicar un "Catecismo patriótico español", que fou repartit en les escoles com a llibre de text obligatori i que, entre d'altres coses, proclamava que "El Caudillo es como la encarnación de la Patria y tiene el poder recibido por dios para gobernarnos."⁵

Era una religiositat patriòtica, entregada als vencedors, de gran aparell, espanyolitzadora. Però suposava, i això és d'allò més fonamental, el fet de la restauració del poder de l'Església, de la confessionalitat de l'Estat, del retorn dels béns, del pressupost de culte i clergat, de l'hegemonia catòlica sobre l'ensenyament, de la continuació i engrandiment de l'escola cristiana, de la recatolització dels cementiris, de la supressió del divorci, de l'hegemonia de la moral catòlica..., moltes coses, totes elles perdudes en el

⁵ FIGUEROLA-ISABEL JUNCOSA, JORDI. *L'Església catalana durant el Franquisme (1939-1975)*, volum III. Barcelona, Claret Editorial, 2008, p. 21-22.

període republicà i durant la Guerra Civil a la zona republicana.

De l'eficàcia de tot aquest aparell i ostentació nacionalcatòlica en dubtava el mateix 1939 el cardenal Vidal i Barraquer al Vaticà en audiència amb el papa Pius XII.

“Si bé és veritat que molt s’ha fet derogant la legislació laica i perseguidora, tal vegada no sigui exagerat dir que el seu [del Franquisme] catolicisme consisteix principalment a promoure actes aparatosos de catolicisme, peregrinacions al Pilar, grans processions, entronitzacions del Sagrat Cor, solemnes funerals pels caïdos amb oracions fúnebres, organitzen espectacularment l’assistència a Confirmacions i misses de Comunió i, sobretot, inicien quasi tots els actes de propaganda amb Misses de Campanya, de les que se n’ha fet un veritable abús. Manifestacions externs de culte que, més que actes d’afirmació religiosa, tal vegada constitueixin una reacció política contra el laïcisme perseguidor d’abans, per la qual cosa serà molt efímer el fruit religiós que s’aconsegueixi i en canvi es corre el perill d’acabar de fer odiosa la religió als indiferents i als partidaris de la situació anterior.”⁶

Mostra de les diferents actituds i tarannàs dels “nacionals” entre cometes envers Catalunya i els catalans a les quals m’he referit en parlar dels falangistes va ser la cerimònia de “reconciliació” de la catedral de Tarragona, el 21 de gener de 1939. Sembla ser que en els primers moments el temple ja havia estat reconciliat per qui exercia des de 1937 com vicari general en la clandestinitat, el Dr Salvador Rial⁷, que, tanmateix, seria ràpidament detingut i confinat al seu domicili un temps. Però la cerimònia fou repetida per un dels caps del *Servicio de Recuperación de Locales y Objetos de Culto* i canonge de Salamanca, Dr. José Artero. En l’acte, segons Hilari Ragner, després de que un soldat lliurés en safata de plata a

⁶ Vid. MUNTANYOLA, RAMON. *Vidal i Barraquer. Cardenal de la pau*, Barcelona, Estela, 1969; RAGUER, HILARI. “El Nacionalcatolicismo”, en Ángel Viñas (ed.), *En el combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012, p. 555.

⁷ Sobre les vicissituds dels primers dies i la detenció domiciliària de Rial, vid. RAGUER, HILARI. *Salvador Rial, vicari del Cardenal de la Pau*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1993.

un tinent del *Servicio Artístico de Vanguardia* i aquest la passés al governador militar Antonio Aymat Jordà, que obrí la portalada, i després de fer les aspersions de ritual als que entraven i de dirigir-se en processió a l'altar major cantant les antífoes i Miserere de Reconciliació litúrgica, feu una homilia que el “*Diario Español*” del dia 24 de gener⁸ va descriure com *plática de hondo sentido español*. Tanmateix, segons l'aleshores seminarista mossèn Salvador Ramón, en el seu curs arribà a dir: “¡Perros catalanes! ¡No sois dignos del sol que os alumbrá!”⁹ Per la seva banda, ja després, a la plaça de la Font, parlaren el propi Aymat, el governador Iturmen-di, l'alcalde Múgica i el mateix Fontana que els hi parla “*de Poblet, de Cataluña, de las ermitas, de los catalanes... del cielo azul...*” i, segons ell, *la gente rugía con voz de trueno que me ponía la carne de gallina*.¹⁰

Ara bé, tot i aquestes relatives diferències es tractava de petits matisos.... ja que tots els ocupants —falangistes i franquistes en general, catalans i no catalans— estaven d'acord en la necessitat absoluta de desterrar per a sempre més el catalanisme en tant que potent enemic de la re-nacionalització espanyola que venien a portar amb la seva victòria militar.

I això afectava també a l'Església. En primer lloc, quant a l'ús de la llengua pròpia, habitual al Principat. No coneixem cap nota específica per a la diòcesi de Tarragona —que sembla ésser que no existí mai— o a la de Tortosa, però sí la de Barcelona, signada pel vicari general P. Torrent el 2 de març de 1939, i que deia:

*“Accediendo gustosamente a las indicaciones que nos han sido hechas por la dignísimas Autoridades de este Provincia, rogamos a los reverendos Rectores de iglesias, en la seguridad de que nuestro ruego será devotamente atendido, que en los actos de culto público que se celebren en sus respectivos templos no se use otra lengua vernácula que la lengua española.”*¹¹

⁸ CASANOVA, JULIÁN. *La Iglesia de Franco*, Madrid, Temas de hoy, 2001, p. 219.

⁹ RAGUER, HILARI. “El Nacionalcatolicismo...” cit., p. 555

¹⁰ FONTANA, JOSÉ MARÍA. *Los Catalanes en la Guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951, p. 363.

¹¹ BENET, p. 418.

Això implicava foragitar l'ús del català en les homilies, rosaris, novenes, la predicació en general, l'ensenyament del Catecisme als infants en català a escoles públiques, privades, temples i rec-tories. Igualment, cap del centenar de publicacions periòdiques religioses, setmanals, quinzenals o mensuals que en català aparei-xien serien autoritzades i foren substituïdes en alguns casos per altres en castellà. Tampoc es permeté l'edició d'estampes o meda-llles en català. Ni tampoc l'edició o reedició de llibres religiosos. L'editorial religiosa més important, "Foment de la Pietat" va ser obligada a canviar el seu nom pel *d'Editorial Balmes*¹² i també al si de les associacions catòliques seglars s'hagué d'utilitzar el català. El nou administrador Apostòlic de Barcelona, el bisbe de Carta-gena Miguel de los Santos Díaz de Gómara prohibí la reorganit-zació de la Federació de Joves Cristians de Catalunya i en canvi creà la *Juventud Española de Acción Católica*. I de fet aquestes foren directrius generals per a tota Catalunya.

A la diòcesi de Tarragona s'ordenà constituir primerament els organismes parroquials d'Acció Catòlica, en la qual s'englobaren tots els moviments de joventut cristians. Igualment les organit-zacions d'homes i dones d'AC, la qual cosa crearia tensions amb Falange. Tasca prioritària, per una altra banda, va ser la de re-construcció d'esglésies, que duraria anys. Inclús els propis con-fessionaris trigarien temps en reconstruir-se. I, per descomptat, hi hagué un seriós problema de mancança de clergat fruit de la matança anterior. Quant a l'ús del català a la diòcesi de Tarragona, sembla ésser que continuà en molts pobles, i en canvi desapare-gué a les ciutats. És un altre tema que està demanant el seu estudi específic, que seria per una altra banda de gran utilitat per avan-çar en el coneixement d'una qüestió que necessita transcendir — com tantes altres referides a l'estudi del franquisme— l'àmbit de les legislacions o normes i resseguir les pràctiques i actituds que efectivament es donaren. S'emmarca dins el tema de les actituds envers el règim que només fa poc s'ha començat tímidament a tractar historiogràficament i amb resultats molt desiguals.

A Tarragona sabem el cas de la reaparició del setmanari *Full Dominical* de Valls, de la mà de mossèn Joan Gassià, contenint

¹² *Ibidem.*

orientacions de pau i ressorgiment religiós,¹³ que es feu en català, el 19 de febrer de 1939, si bé que aquell mateix dia el setmanari fou recollit i refet la setmana següent ja en castellà. De la mateixa manera la premsa falangista es dedicà a denunciar qualsevol aparició del català escrit en edictes a esglésies, o prèdiques...o fins i tot confessions en català. Realment devia de resultar ben difícil controlar-ho tot.

De fet, el maig de 1940 el cardenal Vidal en una nova audiència amb el Papa li portà una relació de multes i sancions imposades per les autoritats —suposem que al conjunt de Catalunya— als sacerdots que continuaven predicant, resant o ensenyant el catecisme en català.¹⁴ I ja abans s'havia queixat al pontífex, cito: “*del deplorable servilisme amb que la Jerarquia [catòlica] es plega a les imposicions del Govern* —i de què es donés el cas de què, cito— *l'Església, que per ser catòlica parla totes les llengües de tots els països i que pel sol fet d'ésser incompatible amb alguna d'elles, en ares d'un cesarisme violent, sacrifica els seus drets sagrats minvant alhora l'eficàcia del seu ministeri en la santificació de les ànimes.*”¹⁵

Sembla ésser que la castellanització de la part del culte que no es feia en llatí fa Tarragona, sobretot als pobles, fou desigual en el primers temps del Règim. En canvi, les directrius de la jerarquia tarragonina semblen haver estat clares respecte de celebració de funcions religioses d'acció de gràcies amb presència de les autoritats “*a fin de que con el mayor acento puedan legar a la completa restauración cristiana de nuestra España*” dedicant-se alhora “*un piadoso recuerdo a las víctimas de la revolución y la guerra.*”¹⁶

Igualment, hi ha la qüestió de la implicació directa i indirecta del clergat en la repressió franquista a Tarragona. No existeix encara cap estudi sistemàtic de les actituds dels clergues a l'hora d'emetre els informes —del tipus “aval” o simplement d'antecedents— que sobre els presoners internats a camps de concentració, els processats pels consells de guerra, els processats per

¹³ En castellà a l'original. *Ibidem*, p. 429.

¹⁴ BENET, p. 449.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ “Boletín Oficial del Arzobispado”, noviembre de 1939 cit. a DUCH PLANA, MONTSERRAT. *Reus sota el Primer Franquisme (1939-1951)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1996, p. 264.

l'aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques o per la Llei de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme se'ls hi demanaven. Participaren, segurament amb diferents graus d'entusiasme o resignació, en un sistema repressiu que els incloïa i obligava. Els pocs estudis que coneixem sobre la qüestió a Catalunya, centrat sobretot a Lleida, mostren des d'ecònoms convertits en autèntics inquisidors-denunciadors, a d'altres mostrant més mesura i encara altres responent amb al·legacions de desconeixement d'allò que succeï a la seva localitat.

Si sabem, en canvi, que una part d'aquest clergat col·laborà, i ben proactivament, en organitzacions falangistes, com assessors o consiliaris. En un informe reservadíssim —que fins i tot no consta als arxius oficials— que va escriure Fontana en marxar a Granada contenint orientacions sobre *la provincia*, es referia a tres d'aquests. En concret al canonge Tàpies, de qui deia era “*Asesor de la Sección Femenina. Gran persona. Falangista. Llamarlo y ayudar por su conducto al Seminario, del cual es director y profesor*”. A mossèn Cabré, *Asesor del Frente de Juventudes. Me parece un poco acomodaticio y algo comediante. Cumple estupendamente en plan falangista. Ayudarle sin demostrar conocerle*”. I al Pare Basili de Rubí, de qui deia “*especializado en cuestiones sindicales. Deseoso de ser Asesor de la Central Nacional Sindicalista. Muy nacionalsindicalista teórico pero quizás poco españolista y falangista. Puede ser útil*”. També recomanava al canonge Miquel Melendres, “*de la poderosa familia de los Melendres, listo, comediante, místico, falso. Debe tratársele con agasajo pues es una gloria local, literato e intelectual*.”¹⁷

En tot cas, enfront de visions simplistes, i a l'espera d'estudis aprofundits, sembla ser que la majoria del clergat tarragoní no era vist pels jerarques del Règim i en concret per Fontana com gens entusiasta del Règim. De fet, el grup minoritari hauria estat els dels molt addictes. Segons el cap provincial de Falange, “[*este (...) grupo es más escaso. Españolista, algunos antiguos carlistas, todos enemigos del Cardenal [Vidal i Barraquer], y que ven con simpatía la causa del Movimiento Nacional. Aparte de ellos, quedan algunos aislados falangistas, y otros separatistas*”.

¹⁷ THOMÀS, JOAN MARIA. “El Franquisme des de dins: un informe sobre Tarragona”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 9, 1998, p. 155.

Per la seva banda, el grup més nombrós hauria estat el que constituïen *“los sacerdotes que fueron catalanistas hasta el 6 de Octubre de 1934 y entusiastas siempre del Cardenal Vidal y Barraquer. Pasaron por un período netamente nacional español a raíz de la Liberación, luego fueron anglófilos y demócratas con cierta resurrección de sus sentimientos catalanistas y hoy andan bastante aterrorizados y sin orientación, aferrados a un “pacellismo” de dudosas perspectivas”*. Amb això volia dir que després de la carta de Don Joan de Borbó de 1942 a Franco, de la desfeta d'Itàlia del 1943, de la carta dels procuradors monàrquics i de la dels tinents generals de 1943, i de la reacció del caudillo i de la dels falangistes de Tarragona, que es dedicaren a aplicar mesures “d'acció directa” repressives, incloent estomacades i dosis d'oli de ricí...la situació s'havia controlat.

Fontana recomanava però al seu successor respecte d'aquest grup de clergues majoritari que *“a pesar de sus reiteradas desviaciones, no debe ser tratado con brutalidad, aunque sí con dureza cuando convenga, pero no olvidando que son susceptibles de atracción”*¹⁸

En canvi mostrava molt respecte per l'administrador apostòlic Dr. Salvador Rial. D'ell informava al seu successor que *“fue una especie de Nuncio de la santa Sede en la España roja en la época de [l ministro de Justicia Manuel de] Irujo. Estuvo unas horas detenido cuando la Liberación. Ficha: Ideales tradicionalistas. No ha sido catalanista, ni menos rojo. Persona de gran virtud y saber. Tiene genio aunque lo domina. Está deseando ser obispo y es muy posible que lo sea, aunque debe ser una diócesis castellana, gallega o andaluza. Buena persona. Muy vaticanista. Correcto con Falange. No se mete en política y fuerza el inhibicionismo”*¹⁹

Cosa ben distinta era la consideració de l'altra diòcesi provincial, la de Tortosa. Segons Fontana, *“era bastante diferente, en su núcleo capitalino sobre todo. Obispo joven [en referencia al menorquí Manuel Moll i Salord]. El Vicario General es muy listo y se porta estupendamente, si bien fue separatista vasco en la diócesis de Vitoria —i afegia: Nadie sabe este dato—. Mayor fuerza de la Acción Católica. Apenas existen reminiscencias catalanistas. El*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Idem.*

*Obispo pesa mucho en Tortosa. Destaco al Dr. Pitarque, canónigo, afecto y bastante obispable.*²⁰

Però allò que sempre havia obsessionat a la Falange tarragonina era el possible retorn a la seu arquebisbal del cardenal Vidal. I aquí erra l'estimat Hilari Raguer en la seva obra sobre mossèn Salvador Rial, atribuint a Fontana una actitud favorable al retorn del cardenal. Ben al contrari, Falange i Fontana el veien com un perill enorme per la tasca re-nacionalitzadora espanyola que portaven a terme i temien la seva influència no ja sobre la majoria del clergat sinó sobre el conjunt de la població catòlica. Per això va ésser una constant del "jefe" provincial informar a la seu central del partit i inclús anar a veure a Franco per tal d'evitar-ho. Evitar-ho cas que hagués existit la voluntat de fer-ho, que no existí mai, com es desprèn de la documentació compilada per Raguer sobre el Dr. Rial.

Així, el mes de març de 1941 informava Fontana a la Secretaria General del *"creciente robustecimiento del partido que propugna entre el clero y organizaciones católicas el regreso a Tarragona del Cardenal Francisco Vidal y Barraquer, de triste memoria por su labor catalanista que tanto daño causó a toda Cataluña. Como dato significativo respecto a esta cuestión puedo informar de que últimamente y desde Italia ha designado una serie de canónigos todos ellos de su antigua camarilla y algunos francamente caracterizados por su aspecto catalanista. En la actualidad se ha hecho cargo del Palacio una hermana del Prelado limpiándolo y acondicionándolo para el próximo regreso de Su Eminencia. Asimismo, se está labrando en mármol el escudo del Cardenal para colocarlo en el claustro de la Catedral, en sustitución del que fue accidentalmente destruido por los rojos. Parece indicarse como fecha para el regreso la festividad de Pascua, aunque este dato lo estimo de poco valor"*.

Destacava igualment *"el ánimo creciente de sus partidarios y la forma solapada con que se prepara el ambiente para facilitar su retorno"*. Feia també esment al contrast entre l'ambient de 1939 i el d'aleshores, 1941, dient: *"En los primeros tiempos de la Liberación cualquiera de las actividades que he reseñado hubiera provocado desórdenes públicos y callejeros entre los elementos afectos a la*

²⁰ *Idem.*

Causa Nacional y en cambio hoy día lo admiten sin más que protestas aisladas, todo ello provocado por la falta de orientaciones y consignas”²¹

I tres mesos després insistia en què era “*cuestión de interés capitalísimo en el aspecto político (...) De consumarse, lo que es-timo increíble, se dará un salto atrás peligrosísimo en cuanto a la ordenación política se entiende. Revivirán las frondosidades de las ansias calladas las exaltaciones catalanistas que amparaba y expandía aquella figura destacada desde su puesto relevante*”²²

Tanta importància li donava que arribà a entrevistar-se amb Franco per aquest assumpte, rebent probablement seguretats de que el Cardenal no retornaria. Aprofità el reusenc per contar-li el malnom amb que era conegut —*El Cisquet de Cambrils*— especificant-li que així li deien ells mateixos i “*el clero catalán integrista*”, la qual cosa es veu que li va fer molta gràcia al dictador.²³

Però la lluita del partit contra el clergat que considerava *des-afecto* no parà aquí, i el juliol de 1943 la Jefatura Provincial de la Falange tarragonina podia denunciar a un dels canonges afectes al Cardenal, el Dr. Vicenç Nolla, per les seves actuacions contraries al partit, i per catalanista. Denúncia que feu seva el delegado nacional de Provincias de FET y de las JONS Sancho Dávila, adreçant-se per carta al nunci monsenyor Cicognani.²⁴

Junt amb aquestes denúncies es trobava allò que venia essent motiu de tensió entre el partit i l'Església, com era la subsistència d'organitzacions seglars de l'Església que escapaven de les ànsies totalitàries de Falange. En concret, a Reus, el maig de 1940 la joventut d'AC, que es reunia regularment, feia activitats de camp i

²¹ Jefatura Provincial de Tarragona de FET y de las JONS, “Parte Mensual. Tarragona Marzo de 1941”, Caja 11, Fons Delegación Nacional de Provincias, Secretaria General del Movimiento, Archivo General de la Administración. Alcalá de Henares.

²² “Parte Mensual Tarragona junio 1941”. *Ibidem*.

²³ En un llibre posterior donava la seva versió de la figura del cardenal en to altament dejectatòri cap a ell i altres bisbes catalans: *Vidal y Barraquer fue un hombre mediocre, víctima de la política vaticanista que quiso guardarle en reserva por si ganaban los rojos. Hoy los enanos de la burguesía catalanista –“tontos útiles”—al servicio del marxismo—, pretenden convertirlo ridículamente en un Tomás Moro, como antaño quisieron beatificar a torras y Bages: Son las consecuencias de las “clarividentes” (¿) decisiones de los ministros de Franco que hicieron prelados a pobres desgraciados montañeses como Jubany y Pont y Gol. José María Fontana, Franco. Radiografía del personaje para sus contemporáneos, Barcelona, Acervo, 1979, p. 62.*

²⁴ Carta de Sancho Dávila al nunci de 21 de juliol de 1943, Id., Caja 379.

celebraven un cercle d'estudis de caire litúrgic, va ser denunciada pels falangistes locals per fer presumptament la competència al Frente de Juventudes i se'n diu que *“se observa una falta absoluta de emoción patriótica y de gratitud al Régimen y al Caudillo que han hecho posible esta misma propaganda (...) no se canta ningún himno de carácter patriótico, no ondea bandera alguna (...) [y] todo su interés se cifra en la conquista de la juventud, procurando la destrucción de las organizaciones juveniles [de Falange]. Al frente de las organizaciones colocan personas de buena posición social que atraen y convencen a los padres de idéntica situación a que enrolen a sus hijos y los retiren de Falange, sus medios de propaganda son excelentes pues cuentan con regulares recursos económicos. Es en definitiva la eterna lucha del conservadurismo capitalista y del viejo estilo contra el naciente régimen Nacional-Sindicalista que para combatirlo se ampara en una ortodoxia religiosa para intentar el monopolio de sentimientos que por su sublimidad la misma Falange tuvo que defenderlos en los campos de batalla.”*²⁵

Res no aconseguiren i l'Església mantingué aquestes organitzacions, per a despit dels falangistes.

Quant a la qüestió central, la del cardenal, la seva mort el setembre de 1943, acabà amb el “problema”, entre cometes. Aleshores Fontana es plantejà la necessitat d'aconseguir el nomenament d'un nou arquebisbe que fos alhora català i espanyolista. De fet, aquest fou una de les consignes fonamentals que deixà al seu successor Labadie Otermín. Li escriví: *“Táctica capital del mando político ha de ser conseguir el nombramiento de un Arzobispo que debe tener, para ser perfecto, estas tres cualidades: Españolista entusiasta, enérgico y catalán.”*²⁶ No ho aconseguí, almenys en la última de les qualitats. Sí en la primera.

En tot cas a les alçades de finals de 1943 i de 1944 el poder dels homes del Movimiento començava a minvar en el sí del bloc de poder franquista. El Règim començava a obrir-se cap als Aliats, i començava certa desfeixistització —sempre relativa, perquè el Règim conservà la seva “pota” feixista fins al 1977— i la influència de Falange començava a minvar, mentre ascendien els sectors nacionalcatalòtics. Però aquesta ja és una altra història.

²⁵ Cit. a DUCH, *op. cit.*, p. 271.

²⁶ THOMÀS, JOAN MARIA. “El Franquisme...”, p. 156.

ÍNDEX

PRÒLEG	5
PÒRTIC	7
SEMBLANÇA	11
LA PURIFICACIÓ DE LA MEMÒRIA	17
La dictadura de Primo de Rivera i l'Església catalana (1923-1930) (Ramon Corts i Blay, pvre.)	33
El cardenal Isidro Gomá y Tomàs (1935-1940) (Miguel Ángel Dionisio Vivas)	65
El cardenal Vidal i Barraquer i Franco. Dues visions antagòniques de les relacions Església i Estat (1936-1943) (Manuel M. Fuentes i Gasó, pvre.)	99
Dr. Carles Cardó i Sanjuan (1884-1958). Implicacions tarragonines (Lluís M. Moncunill i Cirac)	129
El salvament de béns i persones de l'Església durant la Revolució i la Guerra Civil per part de la Generalitat (1936-1939) (Josep M. Sans i Travé)	159
El cardenal Vidal i Barraquer i l'Església del seu temps (Fra Valentí Serra de Manresa)	191
El primer franquisme i l'Església de Tarragona (Joan Maria Thomàs Andreu)	227

Cardenal Vidal i Barraquer. Testimoni Fidel (1943-2013) aplega 7 conferències multidisciplinàries d'arxivers, teòlegs i professors, les quals van ser impartides amb motiu del 70è aniversari del traspàs del "cardenal de la pau". Els autors reunits són: Ramon Corts, Miguel Ángel Dionisio, Manuel M. Fuentes, Lluís M. Moncunill, Josep Maria Sans, Valentí Serra i Joan Maria Thomàs.

Francesc d'Assís Vidal i Barraquer (Cambrils, 1868—Friburg, 1943), a més dels seus estudis eclesiàstics als seminaris de Barcelona i de Tarragona, es va doctorar en Dret per la Universitat de Madrid i va arribar a exercir com a advocat. A l'Església, va exercir com a bisbe de Solsona, fiscal titular de l'Arxidiòcesi de Tarragona, canonge de la catedral metropolitana de Tarragona, arquebisbe de Tarragona i cardenal de Santa Sabina, entre d'altres càrrecs.

Diverses accions, fets i conviccions van tenir com a conseqüència el seu exili a l'estranger, on va trobar la mort, i el no retorn de les seves despulles a Catalunya fins l'any 1978. Vidal i Barraquer —ferm partidari de la llibertat de l'acció pastoral de l'Església enfront de la instrumentalització del poder polític— va condemnar la persecució religiosa del bàndol republicà i la bel·ligerància de la jerarquia eclesiàstica a favor del bàndol franquista durant la guerra i la postguerra. També cal recordar la seva defensa de la llengua catalana com a vehicle d'expressió, predicació i catequesi.

Aprofundir en la vida i l'obra d'aquesta figura exemplar era i és un deure de justícia. Aportar documents i reflexions inèdites, una contribució a la història.

SILVA editorial